

DRITERO AGOLLI

BIBLIOTEKA

8SH-31

A 37

roman

DESHTAKU

SH. 31

A 37

DRITËRO AGOLLI

DESHTAKU

Roman

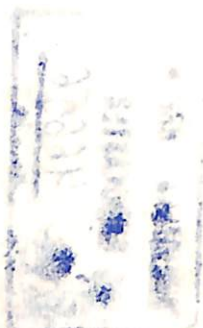

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHERI»

Redaktor
FATOS KONGOLI

Piktor
AGRON MERI

Recensues
Piro Misha

Kreu i parë

I

Të dy ecnin nëpër baltë pranë njëri-tjetrit në heshtje. Ishte errët dhe lagështirë. Balta e trashë si pelte u ishte ngjitur në këpucët dhe këmbët u ishin rënduar. Atij herë pas here i ndriste në buzë maja e cigares si një thëngjill i hollë që feks mes hirit, kur i fryn dikush lehtë-lehtë. Mes kësaj heshtjeje ai e hodhi bishtin e cigares, që bëri një hark të gjerë dhe ra duke zhuzhitur në një pellg me baltë.

— Të prita mbrëmë në plevicë. — tha ai.

Vajza ndali dhe krahu i saj i butë u përpoq me bërrylin e tij me majë.

— Xhelo, ti e di që nëna është uloke, e mbërthyer në shtrat. Shpesh e kam lënë vetëm dhe

më vjen turp nga vetja, — tha ajo me një zë të lodhur, nga buronte një ndjenjë pendimi e përzier me një trishtim të thellë.

Balta përpara nxinte me kurrize të vogla e me rrudha si valë, që ndërpriteshin nga pellgjet e rrumbullakëta, edhe këto të zeza.

— Turp nga vetja, the? — murmuriti Xhelo Mara i shpërqendruar.

Vajza e hoqi lopatën nga supi dhe e lëshoi në baltë. Piklat e trasha spërkatën çizmet e tij të gjata prej gome.

— Ti ke dy fëmijë, ti ke grua, ti je kryetar, ti... — tha ajo, duke i lëshuar fjalët nga goja, si kokrrat e grurit nga gryka e sopit të mullirit, njëra pas tjetrës...

— Fjalë! — psherëtiu Xhelo Mara.

— Vonë! Nëna mërzhitet në shtrat tërë ditën vetëm! — tha vajza e përhumbur në mes të baltës dhe në mes të të ftohtit të natës së pranverës së hershme.

Nisën të ecnin përsëri. Në një shesh të gjerë, në këmbë të kodrës, ata ndalën sikur të kishin frikë të shkonin më tutje. Rrëzë kodrës ishte fshati me shtëpi të radhitura në fundin e faqes së saj në tri harqe, si në një amfiteatër të madh. Në mes të këtij amfiteatri, nën radhën e poshtme të shtëpive, ishte qendra e fshatit me zyrat e saj. Edhe kjo qendër nga larg i shëmbëllente podiumit të amfiteatrit. Por tani mes natës së errët nuk dukej asgjë, përveç dritave të rralla të zbehta të

dritareve të vogla. Këto drita të rralla në pamjen e parë dukeshin sikur lëviznin, sikur qëndronin për një çast, pastaj përbri sikur nxitonin për t'u shuar. Në të vërtetë lëkundej, lëvizte dhe dridhej ajri i lagët dhe i rëndë, ajri i heshtur i natës së errët, të cilin e çanin vetëm lehjet e qenve dhe pëllitjet e lopëve.

Flinte fshati Kallamgjatë. Njëpër gjumin e tij oshëtinte lumi, që u binte mes për mes arave, duke zbritur që nga ormani me rrape dhe shelgje të moçmë, të mbështjella me kulpra të trasha sa krahu.

— Vetëm ai s'fle! — tha Xhelo Mara.

— Kush s'fle?

— Lumi s'fle! Të gjithë do të flenë. Qentë do të flenë, lopët do të flenë, ne do të flemë. Ai i uruar s'fle. Ecën i uruari dhe flet me vete. Vonë, the? — foli ai dhe kafshoi millin e birtë të thikës së vogël që e mbante në dorë për të kaluar kohën.

— Vonë! Ti i vonuar dhe unë e vonuar! — tha ajo.

— I vonuar! — përsëriti ai.

Dolën nga balta dhe kaluan njëpër një lëndinë me bar. Të dy i përplasën këmbët për t'i shkaruar çizmet nga balta e trashë.

Pranë një lisi të madh e të zi, që qëndronte i vetmuar në mes të lëndinës, ai ia hodhi Hatixhesë krahun e rëndë mbi supet e rrumbullakëta. Ajo ishte mësuar me këtë krah dhe nuk u drodh.

Xhelo Mara si gjithnjë ndjeu ngrohtësinë e supeve të saj. Kjo ngrohtësi kaloi nëpër krah, hyri në kraharor dhe shkau si valë gjer në fund të këmbëve të tij të fshehura në çizmet prej gome, të veshura me baltën e trashë, si fundet e dy shtyllave të porsadala nga dheu.

— Hatixhe, — tha ai, — unë u lodha. Të rimë pak nën lis.

Në këtë njeri vlonte përbrenda fryti. Ishte një pemë që ziente nga lëngu, pemë që formonte frytin. Ai pati ardhur në këtë fshat nga një krahinë tjetër, nga bien dëborëra të mëdha, që ngrihen gjer mbi dritare dhe, që të dalësh nga shtëpia, duhet t'i hapësh rrugët me lopata. Edhe lopatat e dëborës atje janë prej druri, si ato lugët e dikurshme të çobanëve, por njëzetepesëfish më të mëdha. Erdhi në Kallamgjatë dhe u bë kryetar kooperative. Gruan dhe fëmijët i pati lënë në Bilisht, në qytezën e krahinës së vet. Në Kallamgjatë thoshin se gruaja e tij nuk donte t'i vinte pas, se ishte mësuar me qytezën dhe me njerëzit e atjeshëm. Thoshin se ishte e bukur dhe rridhte nga një derë e madhe. Flisnin gjithashtu se Marika — kështu e quanin — kishte ndërhyrë dhe vijonte të ndërhynte në të njohurit e shumtë të saj për ta kthyer Xhelon përsëri në qytezën ku jetonte, ose në Korçë. Por përpjekjet më të mëdha për kthimin e Xhelos në Korçë ose në ndonjë qytet tjetër i bënte Pandi Këmbora, i vëllai i Marikës, një njeri që nuk linte gur pa lëvizur, kur vinte puna

për të plotësuar dëshirat e tij. Ai, kur kishte ndonjë hall të vetin, ishte gati të shkonte edhe te kur-batkat dhe të kërkonte t'i shtinin fall për të marrë vesh të ardhmen e tij. Xhelo Mara atë nuk e donte edhe se e kishte kunat dhe njiheshin prej kohësh. Xhelos ai i dukej një kapadai i pandreqshëm, që bridhte nëpër Korçë me një kobure në brez e me çizme lustruar. Duke ecur nëpër trotuaret, ai kënaqej me veten tek e vështronte të pasqyruar në vitrinat e dyqaneve. Hiqej si një njeri me merita të veçanta, që kishte në dorë fate të tëra njerëzish. Të dy me të motrën bënë çmos që Xhelo Marën ta sillnin në Korçë. Dhe nuk e kuptonin pse nuk donte të kthehej. Më shumë ishin të mendimit se Xhelos i ishte mërziur shtëpia, gruaja, farefisi. Nuk e besonin që ai të ishte një idealist i tillë, sa të jetonte nëpër kasollet e fshatrave plot baltë për hir të ideve të tij. Prandaj Pandi Këmborës s'i mbetej gjë tjetër, vetëm se të hidhte fall tek arixhofkat për të gjetur të vërtetën. Por Xheloja nuk kthehej. Ai e donte dëborën dhe qytezën, por nuk e niste prapë atë rrugë që e shpinte atje. Në ndonjë qytet tjetër, po ta linin, edhe mund të shkonte. E kishte për keq të jetonte në një vend dy herë. Dy herë, po ta sjellë koha, mund të dal vetëm partizan, por edhe partizan jo në të njëjtin batalion, thoshte ai. Kishte qenë partizan njëzetvjeçar. Bashkë me të atin kishte qenë. I ati kishte mbetur me një sy. I pati rënë një copëz prej një bombe dore që në Luftën

e Vlorës, copëz ndofta sa një kokërr gruri. Dhe që atëherë i thoshin Hysen Qorri. Tek i biri në Kallamgjatë kishte ardhur vetëm një herë. Hatixheja këtë njeri e kishte parë. Në sy kishte një copë të rrumbullakët meshini, sa fundi i një xhezveje fare të vogël, të lidhur me një rrip të hollë, që kalonte prapa veshit. Ishte i gjatë, me mustaqe të verdha si të kallëzave të misrit të papjekur. Asnjëherë në fshat nuk e kishin parë të qeshte. Rrinte vetëm me të birin. Nuk dihej se ç'flisnin. Në rrugë ecnin dhe heshtnin. Por në dhomën ku banonte i biri, mbase kuvendonin për ndonjë gjë. I biri jetonte në ndërtesën e zyrave të kooperativës në një dhomë më vete në katin e dytë. Dhoma ishte e madhe, e shtruar me dërrasa të gjera. Kishte një dollap për rroba dhe një raft të vjetër për të mbajtur ushqime dhe enë kuzhine. Rrëzë dy mureve kishte dy krevate të mbuluara me batanije prej leshi të murrme. Njërin nga krevatet Xheloja e mbante për ndonjë mik a udhëtar që e zinte nata. Në këtë dhomë jetoi tri-katër ditë edhe Hysen Qorri, njeriu që nuk fliste.

Vetëm nja dy herë ia kishin dëgjuar zërin, kur qëndronte me Xhelon buzë lumit dhe vështronte tokën e zezë.

«Tokë e pasur!»

«E pasur dhe të fton t'i rrish ngaherë pranë», — i kishte thënë Xheloja.

I ati kishte bërë sikur s'kishte dëgjuar. Pas pak kishte thënë duke vështruar lumin:

«Pela e mirë e do të zotin te bishti!»

Xheloja e kishte kuptuar se ç'kishte dashur t'i thoshte i ati. Por kishte pritur që ta dëgjonte gjer në fund mendimin e Hysen Qorrit.

«Guri te muri, gruaja te burri!»

«E drejtë!» — i kishte thënë i biri dhe e kishte ndier se kuvendimi nuk kishte qenë aq i lehtë.

«Pse nuk e merr gruan me vete?» — dhe Hysen Qorri ishte kthyer nga i biri me gjithë trupin e tij të gjatë.

«Nuk do...»

Hyseni kishte marrë frymë thellë dhe ishte kollitur:

«Puna juaj! Shenjë e mirë s'është!»

Zëri i tij ishte i trashë, zë gjoksi. Nuk ishte një zë koke i hollë dhe tingëllues, si prej metali. Ishte zë që i ngjante zërit të drurit.

Xheloja për të atin nuk fliste. Edhe këto pak gjëra për jetën e tij njerëzit kushedi se si i kishin dëgjuar. Mbase edhe nja dy-tri fjalë dikujt mund t'ia kishte thënë në çaste mërzitjeje.

— Hatixhe! — përsëriti ai dhe e shtyn me krah drejt lisit të vetmuar, që qëndronte indiferent, pasi nuk mund t'i lëvizte degët e tij, se nuk frynte erë. Vetëm era lisin e bën të marrë pjesë në lëvizjet dhe në shqetësimet e njerëzve. Ai atëherë tund degët, madje lëshon edhe një zë të veçantë. Është zë që e merr fillimin nga lëngu i

tokës, i thithur nga rrënjët e pleksura si gërshe-
ta gjigantë.

— Ti po më merr më qafë! — tha ajo tanimë
mes krahëve të tij si një turtulleshë në gjoksin e
një shpendi të madh.

Lisi heshte dhe bari i vogël nuk ngrihej dot
për të vështruar. Këndonin vetëm bretkosat. këto
zoga uji pa krahë, që e presin të parat me këngë
pranverën e hershme. Sado e papëlqyeshme të
jetë kjo këngë, ajo nis me pranverën. Pastaj disa
edhe e pëlqejnë. Kush flet me përbuzje për këngën
e bretkosave, nuk ka të drejtë! Në një natë pran-
vere, kur të gjithë flenë dhe ti je zgjuar, sa dë-
gjon këngën e korit të bretkosave, që vjen nga
lumi, të pushton një mall për shelgjet, për zallin
e bardhë dhe për barin e gjelbër të brigjeve të
lagura, ku kaloi fëmijëria naive dhe rinia jote e
hershme. Çdo tingull e çdo këngë e qenieve të gja-
lla, duke përfshirë edhe atë të insekteve. është
prekëse dhe e përmallshme. Por mbi të gjitha
është kënga e bretkosave...

— Xhelo, këtu ka qenë një lis si ky. Ja, atje
më tutje. Ra një rrufe dhe u rrëzua. Atje është
trungu i tij i djegur, pesë pëllëmbë mbi tokën.
Kam frikë... — tha ajo dhe u drodh në gjoksin
e tij:

— Ashtu? U dogj lisi? E, unë u dogja për ty
dhe do të martohem. I dhashë fund. Sot i dhashë
fund. Në breg të lumit mendova dhe i dhashë
fund, — tha Xheloja dhe e shtrëngoi në gjoks.

Ky nuk ishte një shtrëngim si herë të tjera. Ishte i ethshëm, i rrëmbyer si lumë. Shpirti i Xhelos doli nga shpella e kraharorit ku ishte fshehur. Dhe Hatixheja përpëlitej e nxehtë në gjoksin e tij, e bukur, si e gatuar prej qumështi, luleje dhe mjalti.

— Lëshomë!

— Sonte nuk shkoj në dhomën time. M'u mërzit dhoma. Në dhomë as ty s'të marr dot. Në plevicë kam dëshirë. Fiemë në kashtë. Është mirë. Andej nga anët tona, kur bie dëborë, është bukur të flesh në plevicë. Këtej nga ju nuk bie dëborë, por në plevicë përsëri mund të flihet mirë, — tha Xhelo Mara.

Dëborë!, mendoi ajo. Vetëm dy herë në jetën e saj kishte parë dëborë. Ah, këta njerëzit e dëborës duan gra të ngrohta!

— Në plevicë nuk vij. Ne nuk i themi plevicë. I themi kashtore. Erdhe ti dhe ndërtove plevica për kashtën dhe barin. Katër plevica ndërtove anës bregores dhe jo buzë lumit. — tha ajo.

— I ndërtova për barin e qeve. I këmbeva edhe buajt me qetë. Buajt hanin shumë, qetë hanë më pak dhe janë më të dobishëm. Edhe kur të ketë shumë traktorë duhet kau, megjithëse edhe ai është pa leverdi të madhe, se vetëm tërheq plugun dhe parmendën. Nga ai as qumësht nxirret, as lesh... Po duhet... Atje ku nuk hyn traktori, futet kau i bekuar, kau që nxjerr avull nga të dy vrimat e hundës dhe, kur tërheq parmendën apo qerren,

i ulet dhe i ngrihet barku si vala e një lumi në fushë në një kohë me pak erë...

— Lëshomë! — përsëriti ajo.

Ai nuk e lëshoi. Faqen e parruar të tij e puthiti në faqen e butë të saj. Dhe ajo i donte këta gjemba të verdhë, që e shponin lehtë cipën e ndezur të faqes. Çdo gjemb i verdhë i mjekrës së tij ishte një shkrepëse e ndezur për të marrë flakë gjithë trupit i saj. Por jashtë dëshirës ajo përsëriti:

— Lërmë! Ikim!...

E lanë lëndinën me lirin dhe iu drejtuan fshatit.

Filloi të binte shi dhe të ftohej. Hatixheja mendonte herë për Xhelon e herë për të ëmën e paralizuar. E ëma kishte kohë e mbërthyer në shtrat. E vockël, e thatë dhe e shtrirë si petë, dergjej nën jorgan. Po të mos i dukej koka me flokë të rrallë, nuk do të mendoje se në shtrat kishte njeri. Do të dukej si një shtrat i zbrazët. Por atje dergjej një njeri. Një vit, tre, pesë, shtatë, nëntë..., dergjej në vyshkje të gjatë si shtresat e fletëve në dheun e pyllit. Po të kishte qenë dru, me kohë do të ishte kalbur. Por njeriu sa merr frymë kurrrë nuk kalbet.

— Nuk shkojmë në plevicë? — pyeti Xheloja.

— Xhelo, mos u zemëro! Të thashë se nuk mund ta lë nënën! — dhe ajo këtë radhë e përqafoi e para. Kjo asnjëherë nuk kishte ndodhur. Dhe ngaqë s'kishte ndodhur, Hatixheja u tremb nga vetja. Si do të vejë puna me gruan e Xhelos? A

mund të qëndrosh dot atje ku bashkohen dy lumenj? Vërtet ai ishte mes dy lumenjve, lumi Marikë dhe lumi Hatixhe. Cili nga këta lumenj ishte më i furrishëm? Cili do ta rrëmbente? Ë?

Kur u larguan nga lëndina dhe dolën në rrugën që të shpinte në sheshin e zyrave të fshatit, mes **errësirës** Hatixheja dalloi trupin e gjatë të një njeriu që hidhej nga hendeku. E frikësuar ajo u fsheh prapa Xhelos. Njeriu qëndroi një copë herë. Siç dukej i ndiqte me vështrimin e tij. Pastaj pështyu dhe u kollit tri herë. Diçka murmuriti nëpër dhëmbë dhe u largua pas hendekut. Hatixheja e njohu nga kolla dhe u drodh, duke pëshpëritur ngadalë, fare ngadalë, si një fërfërimë flete në zabel:

— Është Bamja! Kam frikë nga ky njeri, Xhelo! Është i lig, me fytyrë të zezë si fund tiganit.

— Nuk ndotet deti se fut turinjtë një mi, — tha Xheloja dhe i la të kalonin fjalët e Hatixhesë, duke mos u dhënë asnjë rëndësi.

Ai as mori mundimin të pyeste për të zbuluar hollësira për këtë njeri, me të cilin në të vërtetë ishte përplasur një herë dhe e pati njohur, por tani e kishte harruar. Ky njeri që me ardhjen e Xhelos nuk shtrohej në fshat. Herë hidhej në qytet, herë në ndonjë qendër të vogël krahine dhe herë në ndonjë fshat tjetër, duke e kaluar kohën nëpër të njohurit dhe miqtë e tij. Njerëzit thoshin se Xhelo Mara atij ia kishte mërëzitur

fshatin. Dhe kishte arsye. Edhe ai e donte Hatixhenë. Por ja që erdhi një i huaj dhe ia mori! Ky i largët i solli edhe fatkeqësi të tjera.

E ndoqën rrugën gjer ku zbriste kodra dhe ku fillonte radha e plepave të gjatë si qiparise dhe prapë qëndruan. Ai nuk donte të ndahej me Hatixhenë kësaj nate, por asaj nuk i mbushej mendja dhe hoqi dorë.

Filloi të frynte erë dhe të shtohet e ftohta e pranverës së hershme. Pranvera e hershme është lozonjare. Ajo luan me erën, me shiun, me vesën, me pemët. Ndonjëherë të gënjen dhe të josh me ngrohtësinë. Papritur ta heq ngrohtësinë dhe të dërgon ftohtësinë e erës. Aty të josh me vesën e pastër të mëngjesit, aty të tremb me shiun mes bubullimash... Ah, ç'lozonjare është kjo pranvera! Ne e duam se është lozonjare dhe e lehtë. Nuk është si vjeshta, që ka peshë, që rëndon.

U ndanë dhe secili shkoi në rrugën e tij. Xheloja mori rrëzën e kodrës, duke ulur dhe ngritur çizmet me baltë. Për një çast ktheu kokën pas dhe pa dritaren e Hatixhesë që u ndez. Ishte dritarja e shtëpisë në fund të radhës së dytë të amfiteatrit, shtëpi e vogël që mbështeste kurrizin në kodër bashkë me të tjerat. Atje merrte frymë e ëma e Hatixhesë, atje flinte natën Hatixheja dhe atje hidheshin nëpër dysheme dhe dilnin nëpër atë dritare ëndrrat e saj. Te dritarja kishte edhe një kumbull. Kumbulla tani kishte çelur. Lulet nuk duken natën. Edhe kumbulla

duket si hije. Hatixheja po përgatit darkën, mendoi dhe ndoqi përsëri rrugën.

Atij s'kishte kush t'ia përgatiste darkën. Vetëm drekën ia sillnin në dhomë. Ia sillte Hatixheja. Ishte fillikat në mes të fshatit Kallamgjatë, fillikat i braktisur dhe i harruar.

Në rrugën e errët papritur që nga hendeku u hodh një njeri. Në ballë kishte një pikë me dritë të zbehtë. Xheloja e mori me mend se ishte Zakja, budallai i fshatit, që kërkonte natën nëpër hendekë krimba me fosfor, të ndritur si xëllonja për t'i shtypur e për t'i vënë në ballë. Me këtë lojë ai i trembte njerëzit që nuk e njihnin. Por edhe ata që e njihnin trembeshin, kur u dilte përnjëherësh mes errësirës me një pikë të ndritur në ballë.

— Kokëmish, më trembe! — thirri Xheloja.

— Unë të pasë me Tixen, unë të pasë me Tixen! Tri-li-li, — hidhej Zakja me shkëndijë në ballë dhe në dy gishtërinjtë e duarve.

Xhelo Mara e njihte të atin e Zakes. Ishte një mësues i vjetër i shkollës fillore të fshatit, një burrë i shkurtër, që mbante një xhaketë të gjatë ngjyrë kafeje deri në gjunjë. Ai ishte tej mase i urtë dhe i pavullnetshëm. që të gjithëve u jepte të drejtë. të ndershmëve dhe të poshtërve, të mirëve dhe të ligjve. Atë e thërrisnin Zekirja Gyzel, pa ia shquar mbiemrin. domethënë pa ia shtuar shkronjën «i» në fund. Edhe Zakja duhej të quhej Riza Gyzel, nëse nuk do të kishte mbetur bu-

dalla. Dhe ky Riza thirrej thjesht Zake. Familja e Zekirjait kishte ardhur nga fshati Dëllinjas në skajin më të largët të krahinës buzë Adriatikut. Në fshatin Kallmangjatë Zekirjai kishte bërë tre fëmijë, dy i kishin vdekur. Zaken e kishte gjallë. Në moshën pesëvjeçare Zakja ishte sëmure nga meningiti dhe kishte mbetur i mangët nga mendja. Por në fshat thoshin se fëmijët nuk i jetonin ngaqë Zekirjai ishte martuar me kushërirën e parë. Edhe po t'i jetonin, do të bëheshin budallenj si Zakja; se Zekirjai me të shoqen ishin nga një gjak. Për shkak të kësaj martesë atë e kishin përzënë edhe nga Dëllinjasi, megjithëse ishte mësues dhe ia kishin nevojën. Një mësues i tillë thoshin në Dëllinjas, na i prish fëmijët, na i mëson që, kur të rriten, të martohen me të gjitha kushërirat, jo me të treta e me të dyta, po edhe me të para. Çështë e vërteta e shoqja e tij ka qenë shumë e bukur. Por prapa kësaj së bukure fshihej një tragjedi, tragjedia e vdekjes së fëmijëve dhe tragjedia e përzënies së Zekirjait nga fshati.

Zekirja Gyzeli kishte vetëm një shqetësim në jetë: si do të vinte halli i Zakes, kur ai me të shoqen do të vdisnin! Kujt do t'ia linin? Pastaj kush e mbante Zaken? Zekirjai vërtet kishte një vëlla në Dëllinjas kryetar kooperativë. Nexhmedin Gyzelin, por edhe me të nuk shkonte mirë. Nexhmedini nuk e donte jo vetëm për shkak të martesës fatkeqe, por edhe për shpirtin qull dhe të pavullnetshëm. Një herë në Dëllinjas, kur Nexhmedini

kishte një zënkë me nja shtatë a tetë fshatarë, Zekirjai i dha të drejtë edhe të vëllait, edhe kundërshtarëve të tij. Dhe vërtet, kur Xhelo Mara e pyeste ndonjëherë se si i ka punët fshati Dëllinjas. Zekirjai përgjigjej:

— Si të të them? Edhe mirë, edhe keq.

Një ditë Xhelo Mara i kishte thënë me shaka Zekirjait:

— Si thua Zekirja, të shkoj kryetar në Dëllinjas?

Zekirjai, i shkurtër dhe i imët, me një nishan të zi në anën e majtë të hundës, i ishte përgjigjur:

— Si të të them? Edhe mund të shkosh, por edhe mund të mos shkosh!

Dhe tani Xhelo Mara kishte përpara Zaken me një shkëndijë në ballë, që ishte hedhur papritur nga hendeku.

— Tyt, thyej qafën, budalla! — thirri Xheloja.

— Budala je vetë! Të pasë me Tixen! Tri-li-li!

Xheloja mundohej ta hiqte qafe, por Zakja nuk ndahej. Hidhej para tij dhe shkëndijat në gishtërinjtë bënin harqe të ndritura nëpër errësirë. Atëherë Xheloja e shtyu në hendek dhe ai ra, duke sharë e bërtitur, siç i thoshte ajo pak mendje që i kishte mbetur.

Ah, ç'bëra!, mendoi ai. Ky është një budalla. Krishti njerëz të tillë i quante të shenjtë. Këtë diku e kishte lexuar. Nuk ishte besimtar, por ndonjëherë i merrte parasysh mësimet e librave fetarë. Merrte parasysh, për shembull, mëshirën. Njeriu

duhet të ketë mëshirë. Disa thonë se mëshira është vetëm për fetarët. Vetëm ata mund të kenë mëshirë. Kjo nuk është e vërtetë, të gjithë duhet të kenë mëshirë.

Me këto mendime Xhelo Mara shkoi në zyrën e tij, ndezi llambën e vajgurit, e vari në mur krah tryezës dhe filloi t'u hidhte një sy planeve për ditën e nesërme. Duke parë planet, ai gjeti mbi tryezë një letër të vogël me një shënim: «Unë shkoj nesër në qytet. Brigadën time le ta marrë Tixhja. Kam vëllanë të sëmurë. Kthehem pas tri ditësh. Shaqir Dushku» Xheloja e shtyu letrën në cep të tryezës dhe murmuriti fjalën e tij të zakonshme «ashtu, ashtu». Ai i prishi buzët kur lexoi fjalën «Tixhe». E nevríkoste ky shkurtim i emrit Hatixhe. Këtë emër ai e donte të plotë. Edhe Muhameti nuk e thërriste Tixhe të shoqen, por Hatixhe! Ky Shaqir Dushku duhet të jetë miku i Bames. Mbase e kanë bërë me fjalë. Ç'njerëz ka kjo botë!, mendoi Xheloja, ndërkohë që nga dritarja u dëgjua zëri i Zakes:

— Ku e ke Tixen, ku e ke Tixen! E ke fshehur në dolap? Tri-li-li! Tri-li-li!

Xheloja u skuq dhe u drodh i tëri, duke e harruar mëshirën. Do ta vras, mendoi ai me vete, do të bëj një krim, do të hyj në burg, por fshati do të shpëtojë nga një budalla, nga një kokëmish!

I la planet dhe u hodh në derë. Rrëmbeu në korridor një dru zjarri që kishte mbetur nga dimri, dhe doli në errësirë drejt zërit të Zakes. Por

budallai, me instinktin e një qenieje të gjallë, e ndjeu rrezikun dhe u zhduk.

Kryetari qëndronte i vetëm me dru në dorë, i vetëm mes rrugës me baltë dhe mes natës pus. Në këto çaste filloi me gjithë mend të arsyetonte për fjalët e budallait. Gjer atëherë fjalëve të Zakes nuk u kishte dhënë ndonjë rëndësi. Fjalë budallai! Patjetër duhet ta ketë mësuar dikush, mendoi ai. Fshati duhet të ziejë si kazan me historinë time dhe të Hatixhesë. Edhe budallai nuk është asnjans ndaj kësaj historie.

U kthye në zyrë. Vuri bërrylat në tryezë dhe kështu qëndroi gjatë gjersa e zuri gjumi në karrige.

2

Në mëngjes përsëri binte shi dhe pellgjet ishin mbushur me ujë. Bajgat në rrugë ishin përzier me baltën dhe i kishin dhënë vende-vende ngjyrën e kafesë së papjekur. Shiu ishte i imët dhe i mërzitshëm, por diku duhej të kishte qenë i rrëmbyer, pasi lumi ishte fryrë dhe shtynte përpara masën e madhe të verdhë e të trashë, që dukej si një kope dhensh në një vrapim të furishëm. Brigjet e tij ishin mbushur buzë më buzë.

Kryetari psherëtiu. U hodhi një vështrim koshereve të misrit dhe stallave të qeve dhe të lopëve

të ngritura nja dyqind metra larg bregut të lumit. Ç'budallenj!, mendoi ai. Si i kanë ngritur në këtë vend? Ky Feti Kalaja kaq i trashë paska qenë? Po të dalë lumi, këto i përllan!

Feti Kalaja kishte qenë kryetari i kooperativës para se të vinte Xheloja. Ai tani ishte kryetar i Komitetit Ekzekutiv të Këshillit Popullor të Rrethit. Thoshin se ishte njeri i ndershëm dhe burrë i vërtetë.

«Na dreqosi kjo kohë! Ec pa mbill», — tha Xheloja. sikur t'i drejtohej atij lisit, që qëndronte i vetmuar si ushtar i lagur në vendin e rojës.

Në arën me grurë, përtej kanalit të gjerë, hapnin vija kullimi nja pesë a gjashtë veta. Vende-vende gruri ishte zverdhur nga lagështia. E kishin lënë pa vija kulluese dhe mbi grurë ishin bërë pellgje të mëdha, të gjelbra në të verdhë. Ky grurë nuk ishte i tij, i arës së babait, ishte i të gjithëve dhe i askujt. por atij i erdhi keq, si për një fëmijë jetim të panjohur tek e sheh të zverdhur nën ndonjë strehë në një ditë të ftohtë me shi. Dhe u dëshpërua që nuk mund të bënte gjë për këtë grurë. «Është jetim, — mendoi me vete. — Ose ka shumë nëna. Dhe shumë nëna e lënë fëmijën pa ngrënë.» Pastaj iu kthye vetes: «Merru ti, Xhelo, me punëra të tjera, merru! Hatixheja jote nuk është zverdhur si ky grurë!» Ai kurrë nuk e kishte përçmuar Hatixhenë. Por gruri i futi trishtim. Ç'faj kishte ajo? Por ç'faj kishte dhe gruri për t'u zverdhur?

Ngriti kokën nga ata pesë a gjashtë veta që kullonin arën, duke hapur vija, të veshur e të mbathur keq, me xhaketa të grisura, të arnuara, kush me këpucë dhe kush zbathur, që dridheshin nga lagështia e nga era. Në mes tyre vuri re Abedinin, brigadierin e fushës, dhe i bëri me shenjë të afrohej. Abedini e hodhi në sup belin dhe u nis drejt tij, duke shtyrë këmbët si i përgjumur.

Të dy folën për kohën e keqe, u ankuan për lagështinë e tokës e për shirat e pandërprera, për njerëzit që nuk dilnin në punë dhe veçanërisht për gratë. «Gratë! -- mendoj Xhelo Mara. — Ç'të bëjnë të gjorat gra. I kemi bërë si burra, i kemi shndërruar në meshkuj, të piklosura me baltë, të pluhurosura, me duar tërë kallo nga shata dhe beli, me këmbë të zmadhuara nga ecja... Ua kemi ndërruar seksin.» Megjithatë, ai ishte kryetar dhe duhej edhe të urdhëronte, edhe të shante, edhe të kërcënonte dhe të katosesh...

— Pse nuk dalin në punë? — pyeti ai Abedinin.

Abedini u kollit. Nuk dinte si t'i përgjigjej.

— Pse nuk kanë dalë, të pyes.

— Nuk duan! — tha Abedini.

— Ashtu? — tha kryetari, duke u afruar me thikën e vogël me mill prej briri në dorë, që e nxirrte ndonjëherë për të luajtur.

— Nuk duan! — përsëriti brigadieri.

— Po ti ç'bën? — shfryu Xhelo Mara pada-

shur, pasi nga brendësia e tij u ngrit dhe u shfaq fytyra e dytë, ajo e kryetarit.

— Ndaj grave jam i pafuqishëm! — tha Abedini me seriozitet, ndërsa njëri nga të gjashtët uli kokën dhe qeshi.

— Tani të shkosh e t'i nxjerrësh në fushë. Gruri po zverdhet. E ka mbuluar uji. Të gjitha të dalin. Ç'bëjnë në shtëpi, apo qëndisin pajën?!

Abedin Shpuza u lëkund i mbështetur në bishtin e belit. Diçka fshihte dhe nuk ia thoshte Xhelos. Vetëm e vështronte nën strehën e shapkës prej lëkure. Ai këtë shapkë e mbante dimër dhe verë. Njerëzit asnjëherë nuk e kishin parë kokëjashtë. Ishte bërë brigadier pas ardhjes së Xhelos dhe ishte njeriu më i afërt i tij. Kur ikte Xhe-
loja në qytet apo në ndonjë shërbim të gjatë, e linte zëvendës Abedin Shpuzën, meqë kooperativa nuk kishte ende nënkryetar. Xhelo Mara kishte kërkuar në Komitetin Ekzekutiv të Rrethit që Abedinin t'ia jepnin për nënkryetar. Dhe këtë Abedini e dinte. Ky ishte një burrë rreth të dyzetave, i martuar shumë i ri dhe kishte dhjetë fëmijë, të ardhur njëri pas tjetrit. E shoqja një herë në dy vjet pille dhe njerëzit thoshin se ajo këtë punë do ta bënte deri në moshën pesëdhjetëvjeçare, derisa të arrinte të pille njëzet djem e vajza. Abedini nuk e prishte qejfin dhe shpesh thoshte: «Gruan time edhe me dorë ta prekësh, bën fëmijë.» Përsëri ajo ishte me barrë dhe për tre-katër muaj priste fëmijën e njëmbëdhjetë. Djalin më të madh

e kishte 21 vjeç. Ai studionte për inxhinieri mekanike në Çekosllovakia dhe, kur të kthehej nga studimet, me siguri do të gjente motrën apo vëllanë e trembëdhjetë.

— Mua nuk më dëgjojnë, — tha Abedini më në fund.

— Grevë bëjnë? Të bënin grevë përpara se të ngrihej kooperativa.... Por ne bëjmë ç'na thonë, ulim kokën, bindemi lehtë, pastaj hutohemi dhe mbledhim supet...

Abedini s'kuptonte asgjë. Zemërimi i Xhelos i dukej si përçartje nga lodhja dhe nga dëshpërimi, nga dyshimet dhe lëkundjet. Ky dëshpërim sikur i dilte edhe nga shpina e xhaketes së gjatë prej lëkure të verdhë. «Ky nuk është i zoti vetëm për Hatixhenë», — mendoi brigadieri duke e ndjekur pas.

Nëpër shi morën të përpjetën e vogël të kodrës pa këmbyer asnjë fjalë. Trokitën në portën e shtëpisë së parë. Doli një nuse e re dhe një çupë, pas tyre dhe një plakë e imët, me një mjekër të nxjerrë përpara si mistri muratori.

— Si jeni me shëndet? Si i keni fëmijët? — ia nisi Xheloja.

— Mirë, shëqyr! — tha plaka, ndërsa nusja dhe çupa hynë brenda, duke lënë pas një të qeshur.

— Pse nuk dalin çupa dhe nusja në ara? — pyeti Xheloja me zemërim të përmbajtur, me sy të ngulur te plaka.

— Po ç'të dalin, more gjatovinë, apo t'u vish rrotull fustaneve, siç i vjen asaj zuskës së Çomagave? — shau plaka, duke e shtyrë përpara e duke e hequr prapa me shpejtësi mjekrën si mistri muratori.

Xheloja e fërkoj millin e brinjte të thikës, këtë radhë i zbehtë. Heshti pakëz dhe tha, duke e zotëruar veten, qetë-qetë:

— S'të kanë hije këto fjalë, teze! — dhe psherëtiu thellë.

— Thyej qafën që këtej! Shko e nxirr në punë Tixhen tënde! Atë të pacipën, atë çingenenë, atë të bijën e asaj që është tharë si koçankë misri, që është bërë si pastërma dhe i vjen erë cironke të tymosur dhe era përhapet nëpër fshat, që e marrtë mortja, që e hëngërshin krimbat e verdhë dhe bubuzhelët e zinj! — thërriste plaka Nafije, duke lëvizur mjekrën, duart dhe këmbët me gjithë zjarrin që i kishte mbetur në gjoksin e ngushtë.

Plaka mbylli derën dhe Xheloja me Abedinin mbetën vetëm.

— Ç'njerëz! — tha Xheloja si me vete.

E kuptoi. Ishte e kotë të shkonin edhe në ndonjë shtëpi tjetër. Zërin e gjithë shtëpive e dëgjoi nga gryka e thatë e plakë Nafijes.

— Ik, Abedin! — tha Xheloja pa e vështruar.

Ata u ndanë. Abedin Shpuza nuk zbriti në fushë, por u ngjit në fshat andej nga radha e dytë e shtëpive të vogla në faqen e bleruar të kodrës.

Ndërsa Xheloja mori anës kodrës i pagjumë, i lodhur dhe i dëshpëruar. Duke ecur i shkanë këmbët dhe ra në një gropë. Aty pranë u dëgjua një e qeshur, pastaj disa fjalë të zgjatura si një këngë:

**Hatixe, moj Hatixe,
Xelos i bën koqe ve!**

Kryetari e njohu. Ishte zëri i Zakes. U ngrit dhe u lëshua me vrap drejt tij.

— Do të të vras! — dhe u mundua nëpër baltë të gjente një gur.

I nguli gishtërinjtë në llucë, mori një shuk balte dhe ia hodhi Zakes në fytyrë, duke ia ndërprerë këngën dhe të qeshurën.

— O-le-le! Më djegin sytë! Hajde pa të sohës! Do t'i them Bames të të rrahë! Bamen e kam xan ty s'të kam! O le-le!...

Xhelos i tingëllonin në vesh thirrjet e budallait tek ecte me shpejtësi. Ç'ka ky budalla me Bamen? Dhe iu kujtua Bamja që i doli mbrëmë që prapa hendekut. Me siguri Zake budallai duhej të kishte ndonjë lidhje me këtë Bamen. «Ka njerëz në fshat, që i mbajnë pranë budallenjtë për t'i ndërsyer ndaj atyre që nuk i duan!» — mendoi Xhelo Mara.

As vetë nuk e mori vesh se si u ndodh pranë dritares së Hatixhesë. Kur u kujtua, u drodh dhe aty për aty u kthye pas i përhumur. Tani e lar-

goi mendjen nga gjithçka, nga arat, nga njerëzit, nga vetja. Nuk do të donte të ndodhej në këtë çast në fshat as kryetar, as bujk i thjeshtë. Do të donte të ishte diku larg mes njerëzish të panjohur, veçse duke e pasur pranë Hatixhenë. Dhe atje larg të mos dëgjonte as pëshpëritje, as thasetheme; të mos jepte as urdhra dhe as këshillime. Të kishte vetëm një punë dhe të harrohej pas saj. Mjaft kishte bredhur, mjaft ishte shqetësuar, mjaft e kishte brejtur ankthi. I bëhej se kishte lindur plak i kërrusur me halle, halle, halle.

Ai filloi ta ndiente të ftohtët, madje nisi të dridhej. Kjo i ndodhte rrallë, pasi të ftohtët e duronte si mali dëborën. Jo më kot ishte nga vendet e ftohta. E shtrëngoi jakën e palltos prej lëkure aq fort, sa filluan të ndiheshin këputjet e penjve. Pastaj i hodhi një vështrim lumit që oshëtinte dhe sillte avuj të ftohtë, që binin erë llumi dhe balte. Oshëtima ishte aq e madhe, sa dukej sikur lëkundej ara e grurit, ku punonin ata pak njerëz. Mes oshëtimitës Xhelo Mara ngriti kokën dhe pa Abedinin tek vinte vetë i pestë. Pas tyre ishte edhe Hatixheja. Ajo ecte si jetime, e veçuar nga pema me shumë degë e Abedinit. Me vete nuk kishte as bel dhe as lopatë, sikur ta kishin nxjerrë me zor nga shtëpia. Xhelo Marës nuk i erdhi mirë ta shihte në fushë, të gjuajtur nga vështrimet e të tjerëve dhe të ndrydhur nga këta sy të drejtuar tek ajo, te fytyra dhe trupi i saj.

Abedini ecte përpara, pas e ndiqte e shoqja,

një grua e gjatë si qiparis, me bark të madh e të rrumbullakët, që i vinte deri te qafa, dy vajza të rritura, shtatlarta si e ëma, dhe dy djem gjashtëmbëdhjetë e katërmbëdhjetëvjeçarë. Të gjithë vinin me bela në supe, si një skuadër që do të bënte çudira. Gruaja ecte pas Abedinit me këmbë të hapura, e rënduar nga barra, e hijshme dhe madhështore. Abedinit i kishte shkuar mënjanë streha e shapkës prej lëkure dhe dukej sikur buzëqeshte me krenari për ata që e ndiqnin pas.

Pastaj njerëzit e Abedinit në heshtje u përhapën në fushën me grurë dhe filluan të çelnin vijat e kullimit.

— Abedin! — thirri Xheloja.

— Si është puna? — tha Abedini.

— Nuk duhet ta nxirrje në arë gruan! Nuk e sheh se në ç'gjendje është?

Abedini qeshi.

— Po ajo në këtë gjendje është gjithmonë! — tha ai dhe shtoi: — S'ka nevojë të punosh ti, kryetar!

Xhelo Mara nuk ua vuri veshin fjalëve të Abedinit, që humbën mes oshëtimës së lumit. Por, kur ngriti kokën dhe pa rastësisht lumin, e la belin dhe vrapoi drejt bregut. Masa e verdhë me valë të mëdha shtyhej përpara me tërbim. Dukej sikur çast më çast ajo do të kapërcente brigjet dhe do të përhapej në fushë. Xhelos i vanë sytë në kosheret e misrit dhe në stallat e bagëtive. Përnjëherësh i ra me pëllëmbë ballit sikur të ki-

shte bërë një faj të madh. Na mori lumi, mendoj ai, vërtet na mori lumi! Dhe me vrap u kthye tek Abedini:

— Lumi do të kërcejë në fushë! Të gjithë në kosheret e misrit dhe në stallat! Vini alarmin në fshat. Të zbrazim kosheret! Të heqim bagëtitë. Bagëtitë t'i shpiem në shtëpitë e fshatarëve, misrin në shkollë dhe në plevicë. Nisuni shpejt në fshat. Lajmëroni edhe brigadat e fushave, të lënë punën dhe të heqin misrin nga kosheret! — dhe iu kthye Abedinit: — Abedin, po të jetë nevoja, zbraze edhe koburen. Ti atë ngaherë e mban me vete.

— Besoj se s'do të jetë nevoja! Mund t'i vijë radha ndonjëherë tjetër! — qeshi Abedini.

Thërriste dhe përsëriste të njëjtën fjalë dhjetëra herë, ndërsa Hatixheja qëndronte e ngrirë larg të tjerëve dhe larg Xhelos. I dukej sikur në këto çaste ishte larguar nga ai përgjithmonë. Xhe-loja çdo gjë mund të harrojë, kur vjen puna për të komanduar njerëzit dhe për t'i hedhur në ndonjë sulm a në ndonjë betejë, mendonte ajo dhe e ndiente veten të huaj ndaj tij, të huaj mes arës me grurë, e lagur që nga flokët e gjer në këmbët. Por në të njëjtën kohë e vështronte me kënaqësi këtë burrë të gjatë e flokëverdhë, me xhaketë të madhe lëkure e me tri vija të thella në ballin e gjerë. Të tjerët para tij, bashkë me Abedinin e imët me një fytyrë të hollë e të gjatë, me rrudha si plasarima të dendura, me një mushama si të

rojave gjer në fund të këmbëve, i dukeshin të dobët, madje edhe të frikshëm.

— Ç'më vështroni? Prisni fjalime nga unë? Nisuni dhe mblidhni gjithë fshatin me kuçe e maçe! — pastaj iu kthye edhe Hatixhesë: — Po ti ç'pret? Shko dhe nxirri nga strofkat ato shoqet e tua, që qëndisin me grep! T'i lënë grepat! Marsh! — dhe vetë ktheu shpinën e gjerë dhe u nis drejt fshatit me belin e Hatixhesë në sup. Copat e baltës së çizmeve i kërcenin dhe i binin pas pantallonave lart mbi pulpat e mëdha. Djersët i bashkoheshin me shiun dhe të kripura i zbrisnin në buzët e trasha. Në qenien e tij ishin ngjallur hijet dhe zërat e të parëve dhe oshëtimat e luftës. Në këto çaste ai nuk ishte Xhelo Mara i arave me baltë, por Xhelo Mara i shtigjeve të luftës, i biri i Hysen Qorrit, që hidhte njerëzit në betejë, ku vinte erë gjak e vdekje, edhe se përpara nuk kishte mitralozë dhe tanke, por valë uturuese dhe të frikshme lumi. Ai që nuk ka parë lumë të fryrë me valë të verdha e të zeza, që hidhen mbi brigje me oshëtimë të llahtarshme, nuk e di se ç'do të thotë fuqi dhe tërbim uji, shfrenim dhe stuhi natyre.

Me fytyrë të shtrembëruar nga zemërimi dhe ankthi i lumit Xheloja e shqeu deriçkën e shtëpisë më të afërt, hyri brenda dhe bërtiti:

— Në fushë! Në kosheret e misrit! Në stallat e lopëve dhe qeve! Luani nga vendi, përtacë, të shushatur, llafazanë!

Një vajzë e re dhe një plakë që thekeshin

thurura me shufra të trasha shelgu, që, me sa dukej, do të përpiheshin nga lumi.

3.

Kosheret e misrit u zbrazën dhe trualli i tyre zverdhte nga kokrrat. Edhe nga stallat u hoqën qetë dhe lopët. Misrin e shpunë në shkollë dhe në plevica dhe qetë e lopët i shpërndanë nëpër shtëpitë e fshatit, pasi nuk kishin se ku t'i strehonin. Lumi nuk e mbajtën dot brigjet dhe kërcëu i shfrenuar në fushë. Kosheret e misrit dhe stallat u mbuluan përgjysmë nga uji i turbullt me llum të trashë. Pastaj u drodhën, u lëkundën dhe u rrëkëllyen nëpër valë si varka të raëdha të mbytura. Tani atje ku ishin kosheret dhe stallat, hidheshin valët e verdha me erë llumi dhe balte. Puna e kaq e kaq muajve u përpri për disa minuta. Por kjo nuk ishte humbja më e madhe. Do të ishte ditë zie sikur lumi të rrëmbente qetë dhe lopët bashkë me misrin dhe me pasurinë tjetër. Atëherë fshati do të ndodhej si pas një lufte shkatërrimtare.

Me bel në krah Xhelo Mara ecte rrëzë kodrës në rrugën anës mureve të radhës së parë të shtëpive të fshatit. Lumi tani ishte pranë oborreve të shtëpive dhe dukej sikur u bërtiste atyre me kërcë-

nim të tmerrshëm. Xhelo Mara ecte anës valëve fillikat dhe i përhumbur.

Në oborrin e një shtëpie ai ndjeu të qeshura dhe pastaj copëra kuvendimesh gjysmë të vërteta e gjysmë shaka:

— Kryetari na e dha përsëri kaun që na e kishin marrë. Balash, o bir, e njeh shtëpinë tënde? Si thua, këtu është më mirë, apo atje në atë karakatinën e kooperativës? Ah, si qenke bërë, o derëzi! Tërë kocka e tërë bajga! Po kryetari na dha edhe lopë! Le t'u gëzohemi. Mbase do t'i mbajmë përgjithmonë. Ah, sikur t'i mbajmë! Na mori të keqen kooperativa!...

— Prona! — psherëtiu Xheloja. — Edhe babai im kështu do të kuvendonte me lopët dhe qetë. Por le të çmallen ca ditë sa të largohet lumi. Tani e di unë se ç'të bëj. Stallat dhe kosheret do t'i ndërtoj në kodër. Feti gomari kërkonte t'ia jepte lumit. Truthari! Po këta duan t'i mbajnë përgjithmonë nëpër shtëpirat e tyre! Eh, të zinjtë! — tha ai për fshatarët me një keqardhje të verdhë.

Ecte me bel në krah në mes të fshatit. Përsëri pranë oborrit të një shtëpie tjetër u ndal të dëgjonte se ç'kuvendohej. Ky nuk ishte një përgjim. Fjalët nga oborret fluturonin vetë në veshët e tij pa qenë nevoja të përgjonte. Kuvendonte një nuse me të vjehrrën:

— Uh, sa mirë u bë me këtë lopën që morëm në shtëpi. I paska gjinjtë të fryrë. Perëndia na e bëri kismet ta mbushim kusinë e madhe me qu-

mësht! Kjo qenka lopë e pasur! Kusinë, nënë! —
i thirri ajo së vjehrrës.

— Bah, po kësaj po i pëlcastin sisët, moj nuse! E uruara sa e mirë qenka! — tha vjehrra me kusi në dorë, duke e përkëdhelur lopën. — Eh, ta kem unë këtë lopë! Të keqen e sisëve!

Në këtë kohë Xheloja shtyu portën dhe hyri në oborr. Nga andej drejt e në qilar. Nusja sapo ia lagte sisët lopës me ujë të ngrohtë për ta mjelë. Vinte erë frymë bagëtish. Në qoshe të qilarit pëllisnin dy viça të lidhur me litarë. Nusja rrinte më bisht nën barkun e lopës së zezë. Ajo e pa Xhelon nën dritën e derës së qilarit, por nuk u ngrit.

— Po e mjel? — pyeti Xheloja.

— Kush je zotrote? — pyeti vjehrra.

— Kryetari jam! — tha Xheloja me të qeshur.

— E po qofsh shëndoshë! E po nusja po e mjel se i sëmuret gjiri. Si thua zotrote, ta lëmë pa mjelë? Lopa ka qejf që të milet! Kemi ne qejf që të milemi, jo pastaj lopa! Hi-hi, — bëri plaka.

Xheloj padashur qeshi:

— Nuk them të mos e milni!

— Hë, më rrofsh! — tha vjehrra.

— Po qumështin do ta shpini në baxho. Ëshhtë qumështi i kooperativës! — tha Xhelo Mara.

— Posi, do ta shpjemë! Do ta hamë vetë! — tha plaka. — Ne ç'të hamë, apo qumështin e sat shoqe? Jo, po fjala që vjen! Ne të rrimë pa ngrënë! Qysh thua zotrote?

— E hani, por unë e bëj hesapin dhe jua zbres vlerën e ditës së punës. Atëherë do të merrni para më pak për qumështin e ngrënë, — tha Xheloja.

— Posi, na bëke hesap zotrote! Po ja unë të them se një tas qumësht mora nga lopa. E pastaj të rrofshin hesapet! Posi!

— Kjo lopë jep një mijë litra qumësht në vit. Në ditë i bie pothuajse tre litra. Unë të them: ku i ke të tre litrat? — tha Xheloja në fillim i qeshur.

— Posi, tre! Jepte pa shfryrë lumi tre. Zotrote nuk e ditke se, kur trembet, lopa jep më pak qumësht? Posi, tre! Po lumi nuk e trembi? U tremba unë nga lumi, jo lopa që trembet edhe nga një përrua! Posi, e bëke mirë zotrote hesapin! Kështu i bëni ju hesapet, po na i morët të gjitha! Posi! Hesapet! Na dhënka tre litra qumësht në ditë! Po moti që u ftoh? Kur ftohet moti, pakësohet qumështi. Posi, e ditke mirë zotrote! Kur ftohet moti, njeriu dhe bagëtia s'kanë djersë, jo të kenë qumësht. Ti me hesape! Sikur s'dimë ne të bëjmë hesape! Të të bëj unë ty hesape, pa të shohësh si del. E ç'na jep ti nga gjithë kjo tokë që na ke marrë? Posi? Ku shkon ai bereqeti ynë? E? Pa futu zotrote nëpër shtëpitë, të shohësh! Të bjerë miu në hambar, thyen kokën, se hambari është i zbrazët. U bëmë të mos na hanë as qentë. Ja si na varen lekat!... — dhe plaka kapi cepin e fustanit të grisur. — Na bëke hesap qumështin ti!

Pse nuk bën hesap këmborët dhe zilet? E? E sheh që s'i di? Na, i di! — dhe plaka ngriti bërrylin dhe tregoi majën e tij. — Këtu në fshat zienin zilet dhe këmborët e dhive dhe të dhenve sa kishe qejf të dilje që në mëngjes te pragu i portës dhe t'i dëgjoje. I gjithë ormani, fund e krye, mbushej me dhen e dhi. Pa kur dilnin nga ormani tufat, në mes të shpirtit të hapej një kopsht me lule!... E ku vanë ato tufa? Cili ujk i hëngri? Ë? Tani në orman qajnë kukuvajkat dhe ulërijnë çakajtë. Posi! Sa ç'kishim atëherë dhen e dhi, tani kemi kryetarë e brigadierë e kalemxhinj, e zuska e zuzarë, që i mbajmë ja këtu! — dhe ajo u ra me pëllëmbën e vogël shpatullave të dobëta të saj. — Po mirë bëri lumi që shfryu, që u inatos, që u mërzit nga të gjitha këto gjëra që po bëni. Ky lumë gjithmonë është inatosur kur ka parë të liga nga faqezinjtë. Edhe pesëdhjetë e njëqind vjet më parë kështu është mërzitur i bekuari. Ka një zot e një perendi ka... S'të vjen mirë t'i dëgjosh këto? Medoemos që s'të vjen, se ti bën ç'të thonë. S'ke faj edhe ti, o i shkretë! Ah, more djalë, bota tani është prishur! Dhe s'ka as perëndi që ta ndreqë! E shoh unë krimbin që i ka hyrë botës... — përfundoi ajo, duke lëshuar gjithë frymën, që i kishte mbetur.

— Mirë, mirë, mileni dhe nesër shpjereni qumështin atje ku ju thashë! — urdhëroi ai dhe ktheu krahët i mërzitur dhe i penduar që ishte kryetar.

Pas shpine dëgjoi një të qeshur:

— Po Tixhja do ta mjelë lopën? — i tha vjehrra nuses.

— Tixhja lopën, Xhelua Tixhen! — ia dha gazit nusja dhe pas saj edhe e vjehrra. Pastaj kërcitën kusitë.

Xhelo Mara nga këto fjalë u skuq dhe qëndroi pakëz i mbështetur në bishtin e belit. Shikonte lumin e gjerë që mbulonte me pelten e verdhë lëvizëse gjithë luginën, gjithë grurin, jonxhën, barin dhe vreshtat. Kjo pelte e trashë dhe e pakufishme vraponte me uturimë dhe linte pas avuj të ftohtë. Ajo merrte me vete edhe copërat e kuvendimeve ironike dhe të hidhura, që dilnin nga shtëpitë dhe oborret e fshatit Kallamgjatë, këtij fshati që kishte mbështetur kurrizin në kodër dhe e mbante atë pa u lodhur qindra vjet me radhë.

— Nuk më duan në fshat! Kujtojnë se u kam bërë padrejtësi, që u kam marrë Hatixhenë. Edhe Hatixhenë këta e quajnë pronën e tyre si kaun, lopën, si arën. Po unë do të martohem. E pastaj ç'do të thonë? — foli ai me zë.

Në rrugë fill i vetëm ecte dhe Zakja, budallai i fshatit. Ai kishte vlarë këmbën, duke ngrietur thasët e misrit në koshere, dhe qante. Nga këmba e zbathur e budallait rridhte gjak.

— Ç'pate, o i shkretë? — tha Xheloja.

— O le-le këmba! — bërtiste Zakja.

Xheloja u ul dhe ia lidhi me shaminë e hundëve dhe Zakja heshti i qetësuar. Ecnin të dy pranë e pranë si të njohur prej vitesh. Njëri

duke çaluar dhe pa mend në kokë, tjetri i shëndetshëm, por me shpirt e mendje të trazuar; njëri me dhembje fizike, tjetri me dhembje shpirtërore.

— Po shaminë unë do ta marr? — pyeti budallai.

— Ti, more i shkretë, ti! — tha Xheloja.

— Pse më thua i shkretë!

— Kot! Je vrrarë, prandaj të them i shkretë!
— tha Xheloja.

— Unë kam baba Zekirjanë! Ai e ka plot me tru mendjen. Kur të rritem edhe ca, do ta mbushë edhe mendjen time me tru! — tha budallai për të atin.

Xheloja qeshi. Budallai qëndroi dhe thirri:

— Mos qesh! O le-le këmba!

Xheloja e qetësoi dhe pastaj, si duke iu lutur,
i tha:

— More Zake, ç'ke që më ngacmon? Ç'të kam bërë? Ja, e vrave këmbën, ta lidha. Pse nuk ta lidhën të tjerët? — i tha Xheloja.

— Ca janë të poshtël e nuk më duan e talen me mua., — tha Zakja si më të qarë.

— Po ta vrasësh këmbën, përsëri do të ta lidh!
— i tha Xheloja.

— Unë këtë këmbë nuk e vlas, do ta vlas këtë këmbën tjetël dhe ti do ma lidhësh! — tha budallai.

— Edhe tjetrën do të ta lidh, po ti mos ma këndo atë këngën!

— Hi-hi! Atë të Tixes? Hi-hi! Të pasë unë me Tixen! Po ai Bamja është i poshtëll! Ai ma mësoi këngën e Tixes. Më tha ta këndojs:

*Hatixe, moj Hatixhe,
Xelos i bën koqe ve!*

Dhe budallai u shkri së qeshuri. Xheloja uli kokën se iu pështir gjithçka.

— Ik tani! Ik, të them! — Gomar! — pështyu Xheloja.

Dhe filloi të mendonte për Bamen. Ah, Bame Vorbulla, Bame Vorbulla! Të kam pasur brigadier dhe të kam shkarkuar për matrapazllëqe dhe për vjedhje të ditëve të punës. Ti u ke shënuar kushërinjve dhe të njohurve të tu ditë pune të tepërta! Të kam parë edhe në mes të disa njerëzve nëpër skuta të errëta, duke dërdëllisur e duke marrë nëpër gojë fshatarët dhe vetë kryetarin. Bame Vorbulla! Mirë, Bame, mirë!

Donte të pinte një cigare, por edhe paketa, edhe shkrepëset i ishin lagur. Kishte dëshirë për një fole të ngrohtë, ku të ndiente frymën e një gruaje dhe afshin e një vatre. Po ku të shkonte? Në dhomën e tij të ftohtë?

«Do të shkoj te Hatixheja!» — tha me vete.

Kishte filluar të errësohej dhe ai ishte i pagjumë, i lodhur dhe i pangrënë. Gjithë ajo ditë i kishte kaluar si nëpër ëndërr, e trazuar, e trishtuar, e drithëruar dhe plot ankth. Brenda një dite

ishin përzier të gjitha: dashuria, zemërimi, idiotizmi, padituria, përgjegjësia, detyra e me radhë. Ditë të tilla nuk janë të zakonshme, si nuk është i zakonshëm njeriu! Kush thotë se njeriu është i thjeshtë, e ka gabim! Njeriu nuk është i thjeshtë, por i ndërlikuar.

Me këto mendime ecte Xheloja drejt shtëpisë së Hatixhesë, atje ku kishte çelur para kohe një kumbull dhe ku ndriste mes saj një dritare e vogël. Kapërceu gardhin dhe iu afrua dritares. Perdet ishin të holla dhe ai dalloi kraharorin e bukur të Hatixhesë. Zgjati dorën dhe trokiti lehtë në xham.

— Kush troket në xham, moj bijë? — u dëgjua zëri i plakës uloke.

— Mos është era! — iu përgjigj e bija.

— Nuk është era, jo! Është njeri! Era nuk troket si njeriu! — tha plaka uloke, e shtrirë në shtrat.

Edhe Hatixheja e dinte që nuk ishte era. Ishte një tjetër erë më e fuqishme se qindra erëra të mbledhura bashkë. Kjo trokitje u ndie vetëm një herë dhe nuk u përsërit më. Dhe Hatixheja i tha s'ëmës se po merrte stomnat dhe po shkonte të mbushte ujë. Xheloja e dëgjoi kërcitjen e derës dhe për një çast iu këputën gjunjët.

— Xhelo, ti je?

— Unë!

— Nuk ma merrte mendja se do të vije. Ti sot tërë ditën u robtove, or i gjorë! — tha ajo dhe

ia hodhi duart në qafë, duke harruar se kishte me vete stomnat.

Ato ranë, u përpoqën me shoqja-shoqen dhe njëra u thye, duke lëshuar një tingull si kambanë.

— Ah, u thye! — tha Hatixheja. — Po le të thyhet!

Ky tingull si prej kambane në muzgun e murrmë të mbrëmjes e vuri Xhelon në mendime. Kur erdhi për herën e parë në fshatin Kallamgjatë, nga kisha e fshatit fqinj përtej kodrës, kumboi një kambanë. Ishte mbrëmje pranvere dhe bënte ngrohtë. Ai qëndroi dhe dëgjoi kambanën që përhapte tingujt në luginën brigjeve të lumit. Atëherë krah tij ndjeu një zë të butë e të zgjatur si një këngë:

«Mirëmbërëma, o shok udhëtar!»

«Mirëmbërëma!» — u përgjigj ai dhe pa një vajzë shtatlartë me gërshet të trashë, me sy të mëdhenj e me vetulla të ngritura lart dhe jo të ulura pranë syve, si të vajzave të anëve të tij. Ishte Hatixheja. Xheloja mësoi se ajo punonte në arë siç punonin të gjithë. Mësoi gjithashtu se nënën e kishte të paralizuar e të mbërthyer në shtrat me ditë e me net dhe kishte mbetur pa baba që e vogël, se i ishte mbytur në lumë. Atë mbrëmje ai shkoi në fshat bashkë me të. Dhe nëpër palat e fustanit të saj ndjeu erën e gjithë luleve të krahinës, ku kishte ardhur të punonte.

Ajo e pyeti se ku shkonte dhe Xhelo Mara i tha se do të ishte kryetari i fshatit Kallamgjatë.

Pas këtyre fjalëve fytyra e vajzës u lulëzua. Xhe-
loja këtë e vuri re, kur ajo u kthye e tëra nga
ai. Për vajzën ky ishte një kryetar, që nuk u
shëmbëllente të tjerëve, i gjatë e flokëverdhtë, që
dinte të fliste bukur.

Xhelo Mara e njohu vajzën më pranë e më
mirë një ditë, kur u sëmur rëndë nga një e ftohur.
Ftohjet në vendet e ngrohta si Kallamgjata, janë
më të tmerrshme se ato të krahinave me dëborë.
Hatixheja të sëmurit i vinte në kokë leckë të la-
gura me ujë të ftohtë të përzier me uthull dhe i
bënte çaj të nxehtë. I sillte të hantë në dhomën
e tij me dy krevatë, të mbuluara me batanije, në
dhomën me një tryezë të gjatë me dërrasa të pa-
lëmuara. Asnjëri tjetër nuk i erdhi Xhelos së së-
murë. Fshati e donte Feti Kalanë, kryetarin që ish-
te para tij, se e kishte të tijin. Kurse Xhelon nuk
e njihnin dhe e quanin të rreptë dhe të egër. E nga
të mos e quanin të egër? Ai, sa e shtiu fshatin në
dorë, me t'u bërë kryetar kooperative, në radhë të
parë i pushoi gjithë rojat e arave, magazinierët
dhe llogaritarët, se ishin përzier në vjedhje. Vidh-
nin vetë dhe lejonin edhe të tjerët të merreshin
me këtë ves. Pastaj pushoi edhe të gjithë briga-
dierët dhe vuri të rinj. Ndërhyri të futeshin në
burg edhe pesë vjedhës. Mandej u pendua dhe
bëri çmos që ata të mos burgoseshin, se kishin
fëmijë e pleq në shtëpitë e tyre. Këta fëmijë e
pleq të shkretë erdhën dhe u lutën Xhelo Marës
që të vinte dorën në zemër dhe t'i falte. Le t'i

paguanin dëmet, sa të donte Xheloja le të paguanin, vetëm në burg të mos hyjnë. Burgu të turpëron shtëpinë, të afërmit dhe farefisin. Xhelos i erdhi keq dhe i fali. «Ah, burgu! Për mua më mirë të mos kishte burgje në jetë!» — kishte psherëtirë ai.

Të gjithë këta të shkarkuar, të dënuar dhe të sharë përpara njerëzve kishin farefisin e tyre në fshat, se fshati aq ishte, njëqind shtëpi ishte. Dhe kësaj shumë nuk e donin dhe i rrinin ftohtë. Ndërsa Hatixheja, me sa duket, i donte burrat e drejtë që u shkante fjala, që fjalën s'e bënin dy.

— Xhelo! — e shkundi Hatixheja për krahu.

— Po?

— Ti je i lodhur? Të flihet? Dukesh sikur dremit!...

— Ah, po! Nuk e di se si më fluturoi mendja. Ndofta nga lodhja! — dhe e përqafoi, duke e shtrënguar dhe puthur në gjithë fytyrën.

Xheloja e mbështeti trupin e saj pas kumbullës së gjatë dhe e shtrëngoi akoma më shumë. Kumbulla u tund dhe mbi kokat e tyre ranë petalet e bardha të luleve të saj. Dhe erdhi erë kumbulle.

— Jo kështu, Xhelo! Më qafsh, jo kështu! — u lut ajo, po Xheloja tanimë nuk e dëgjonte.

Asnjëri nuk mori vesh se ç'ndodhi atë mbrëmje me ata të dy. Vetëm kumbulla me lulet e saj të bardha ishte dëshmitare.

— Sonte do vij me ty në shtëpi. Dhe pastaj

ngaherë do të jemi bashkë se do të të marr për grua. E kam menduar e shoshitur me kohë. Askush nuk ma kthen mendjen! — tha ai pa e lëshuar nga krahët.

Dhe i erdhi në mend një këngë nga krahina e tij. Psherëtiu dhe pastaj e këndoi ngadalë:

*Fustanin e bardhë
zvarrë nëpër shkallë,
do të bëj një djepkë,
të më bësh një djalë...*

E këndoi me një zë të bukur e të zgjatur si një ninullë. Hatixheja e dëgjonte e fshehur në gjoksin e tij.

— Po, po! Sonte do të jem me ty! — përsëriti ai, duke e ndërprerë këngën.

— Jo, Xhelo, nuk do të flesh sonte me mua! Më vjen turp nga nëna. Do ta kuptojë! — u lut përsëri Hatixheja me zërin e saj të butë si petallet e luleve të kumbullës, që i kishin rënë mbi gërshetin e trashë.

— Ashtu? E unë do të hyj brenda e do të shtrihem se u lodha.

Hatixheja e kuptoi se ishte e pafuqishme ndaj tij dhe u nënshtrua. Ngadalë hynë të dy brenda, si dy kusarë, në majë të gishtërinjve. Vajza e shtroi shtratin në dysheme dhe shkoi tek e ëma. Ai zbathi çizmet, zhveshi xhaketën e madhe prej lëkure, pastaj trikon dhe këmishën dhe

u shtri në shtrat. Në dhomën tjetër, ku rrinte shtrirë nëna, kërcisnin pjatat. Hatixheja lante enët. Sa kohë kishte pa dëgjuar zhurmën e larjes së enëve të shtëpisë, këtë zhurmë që lidhet me ngrohtësinë e familjes! Kjo atij i mungonte prej kohësh, se vite me radhë kishte qenë si një sho-shtar i vetmuar.

Përmes trokitjes së enëve dhe pjatave, prapa murit, Xheloja e mori me mend se sa e shqetësuar ishte Hatixheja. Asaj shpesh i shpëtonin enët nga duart. E ëma i fliste që nga shtrati dhe ajo i përgjigjej shpejt e shpejt pa e pasur mendjen. I fliste për lumin, për misrin, për lopët e për qetë.

— A u mbyt ndonjë lopë?

— Nuk u mbyt, se Xheloja i shpërndau nëpër shtëpitë e fshatit.

— Përngaherë?

— Sa të largohet lumi!

— Më mirë t'i shpërndante përngaherë në shtëpitë e fshatit, — tha plaka.

— Ç'thua edhe ti!

— E po ç'do të bëjnë në kooperativë! Në shtëpi i ushqejnë, i krehin, i përkëdhelin! Eh, atje i lënë pa larë dhe pa përkëdhelur dhe për to s'kujtohet njeri!

— Ti s'di ç'flet, moj nënë! — tha Hatixheja.

— Po! Ti ditke më shumë! Unë trupin e kam të gozhuar në shtrat, po mendjen nuk e kam

të gozhduar! Eh, s'e di ti si vrapon mendja ime, moj çupë!

Xheloja dëgjonte i shtrirë në shtrat dhe priste të vinte Hatixheja, të ngrinte jorganin dhe në errësirë të futej në gjoksin e tij.

Ai e ndjeu që drita u shua në dhomën e plakës. Në çast ndjeu fëshfërimën e fustanit të hollë të Hatixhësë. Pastaj cepi i jorganit u ngrit dhe ajo u fut në gjoksin e Xhelos.

— Ngroh më, Xhelo! — pëshpëriti ajo.

Dhe Xheloja e ngrohu gjithë natën... E ngrohu i pagjumë e plot trazira në shpirt. Ndjeu frymëmarrjen e saj mbi jastëkun me këllëf me vrime dhe të zverdhur nga qindra larje. Vetëm kjo frymëmarrje ishte e bardhë, e pagrisur, e plotë. Ajo ishte e lehtë, fare e lehtë, si fërfërima e jonxhës së majit. Dhe ai mundohej të mos lëvizte në shtrat për të mos prishur këtë fërfërimë. E duronte edhe mpirjen e qafës dhe të shpatullave tek heshtte i shtrirë në kurriz me sy në tavan. Netëve të tjera ai nuk duronte kurrë të rrinte i shtrirë në kurriz apo në një krah deri në mëngjes. Ai vërtitej në shtrat si qebap kafeje dhjetëra e dhjetëra herë, pasi nata ia shtonte ankthin dhe e bënte të djersinte dhe të rënkonte, të shihte ëndrra të tmerrshme dhe të fliste përçart derisa këndonin këndesat e parë.

Filluan të lehnin me të madhe qentë. E nisi lehjen njëri, pastaj u lëshuan të gjithë. Në gjithë

Kreu i dytë

I

Pas tri-katër ditësh Xhelo Marën e thirrën nga arat me shpejtësi, sikur në zyrat e tij të kishte rënë zjarri. E kërkonte Feti Kalaja, kryetari i Komitetit Ekzekutiv të Rrethit, që kishte ardhur nga qyteti vetë i dytë. Xhelo Mara i la shokët në arat e mbuluara nga llumi i verdhë i lumit dhe sakaq u nis për në zyra. Uji i trashur me llum gati sa ia mbulonte çizmet. I lodhur, u hodh përtej hendekut të fryrë nga uji, u kthye prapa plepave dhe mori të përpjetën për në qendër të fshatit. Në qiell qëndronin të palëvizura re të bardha, të copëtuara si harta e rruzullit tokësor me oqeanet, kontinentet, gadishujt dhe ishujt e tij. Dielli dilte dhe fshihej prapa reve dhe me

shumë kopraci e jepte atë pak ngrohtësi mbi arat e Kallamgjatës.

Kodrat diçka ishin përtharë, por atje ku kishte vërshuar lumi gruri ishte përgjysmë i mbuluar me llum të trashë si gjalpë. Vërtet gjalpë është për tokën dhe i bën mirë, mendoi Xheloja. Uji do të kullojë dhe gjalpi do ta bëjë grurin të hazdiset, veçse pambuku i mbjellë duhet kthyer. Medoemos ka nevojë të mbillet përsëri. Mirë që nuk u mboll misri! Por dëmi më i madh është në kosheret dhe në stallat e bagëtive, që do të ndërtohen që nga themelet! Ku të gjesh qereste: trarë, tulla, tjegulla, çimento, gëlqere... Të mbjellësh më parë, a të ndërtoosh më parë!..., mendoi Xhelo Mara.

Para zyrave të kryesisë qëndronte Feti Kallaja me atë të panjohurin dhe me Abedin Shpuzën. Ata e ndërprejnë kuvendimin, kur panë Xhelon me xhakëtën e lëkurtë të zhveshur dhe të hedhur supit. Ai i zuri për dore dhe padashur fërkoj sytë. I panjohuri ishte Petrika Kalesshi. C'i panjohur? Njiheshin prej kohësh që në Korçë. Madje kishin qenë të dy në një shkollë dhe kishin pasur edhe një histori në jetën e tyre.

— Po ti, Petrika? — pyeti Xheloja dhe ia dha përsëri dorën.

Petrika qeshi dhe lëpiu buzët, siç e kishte zakon që në rini.

— Kam ardhur të punoj këtu në komitet!

— Bukur! — tha Xhelo Mara dhe vetëtim-

thi kujtoi shokun Z., pjesëmarrësin e lëvizjes punëto-re në Korçë, që në vitet e luftës kishte banuar fshehurazi në shtëpinë e Petrikës.

— Si je, Xhelo? Ç'kemi këtej? — pyeti Feti Kalaja.

— Siç e shikoni, Feti! Punë, kohë me re, stalla e koshere të përmytura nga lumi! — tha ai, duke mos e quajtur «shoku Feti», pasi këtë epitet zakonisht nuk e përdorte.

— Hëm!... — bëri Feti Kalaja.

— Na kalbi shiu. Koha sot është më e mirë dhe po mbjellim në kodra. Por përsëri mund të bjerë shi... — tha Xhelo Mara, duke ngritur sytë në qiell.

Ai i ftoi të shkonin në zyrën e tij në katin e parë të ndërtesës. Në zyrë kishte vënë edhe një krevat të mbuluar me një velenxë të zezë, që, kur të ishte i lodhur, të shtrihej.

— Këtu fle? — pyeti Feti Kalaja.

— Dhomën e kam në katin e dytë, por më shumë këtu e gdhij.

U ulën në tryezë dhe filluan të këmbenin fjalë të përgjithshme për kohën, mbjelljet, fshatin, lumin. Pastaj Feti Kalaja, me vështrim nga dritarja, duke vërtitur në duar një letër, u hodh në një problem të ndjeshëm për Xhelon:

— Me pjesëmarrjen e femrës në punë si shkoni?

Xhelo Marës i kërceu damari i qafës. Ç'pye-

tje!, mendoi ai. Në vend që të shqetësohet për përmbytjen dhe për dëmet që solli ajo, hidhet në një degë ku s'e pret! A nuk i ka parë ky stallat që janë rrafshuar me tokën? Pjesëmarrja e femrës!

— Nuk jemi mirë! Vajzat dhe nuset nuk dalin në fushë të gjitha. Është edhe faji i kohës; shira kanë rënë, ftohtë ka qenë! — tha Xheloja dhe e shtyu lapsin që mbante në dorë pranë një formulari me kapakë të murrmë.

Kryetari i Komitetit gjithmonë me sy nga dritarja e me letër në dorë tha me një pamje tërë mendim të shtirë:

— A thua të jetë vetëm arsyeja e kohës? — dhe trokiti me gishtërinj në tryezë, si për t'u zbatitur.

— Tjetër arsye të rëndësishme nuk shoh. Fanatizëm në fshatin tonë ka shumë pak dhe ky nuk është pengesë.

Fetiu e la letrën, i hoqi sytë nga dritarja, u vrenjt dhe iu drejtua Xhelos:

— Shoku Xhelo, shoku Xhelo! Je bërë objekt anekdotash dhe bejtësh! Hiq dorë nga ajo femër! Sille gruan në fshat dhe mblidh mendjen. Fshati ynë vërtet nuk ka fanatizëm të theksuar, por është i ndjeshëm në çështjet morale...

Xheloja u skuq dhe vuri dorën në flokët. Për një çast ra në heshtje. E pse të merremi me këto punë?, mendoi ai. Ka gjëra të tjera më të mëdha. Janë përmbytjet, është mbjellja e misrit, e pambukut, e lulediellit. Të mos flasim pastaj për

gjendjen e shqetësuar të fshatarëve... Ky për këto hesht!

— Gratë nuk dalin në punë në shenjë proteste ndaj sjelljes sate. Dhe ti këtë e kupton! Shoku Xhelo, shoku Xhelo! Je nga kuadrot më me peshë dhe nuk duam që të përfundosh keq për hir të disa pasioneve fare të padobishme, që janë shenjë mendjehetësie. — ndërhyri përsëri Feti, i përkulur në tryezë, si për t'u bërë gati të kërcente.

Xhelo Mara lëvizi nga karrigia:

— Dëgjo, shoku Feti, unë nuk kam pasione të lehta, se nuk jam vetë i lehtë. E dëgjon si kërceci karrigia? — tha ai.

— Po me atë femrën fluturon ama! — tha Feti, duke e lënë përgjysmë mendimin.

— Me atë femrën unë do të martohem! — tha Xheloja pa e ulur kokën.

Feti u ra tryezës me pëllëmbë:

— Ç'u bëre ti, pasha me harem? Sa gra do të kesh? Apo një e ke andej nga vendet e dëborës për verim dhe tjetrën këtej për dimërim? E?

Xheloja u ngrit si shpend i madh, bile hapi edhe krahët.

— Mos më fyeni!

— Ti po fyen gjithë fshatin me këto gjëra që po bën! — tha Feti i nxehur, duke lëvizur mollëzat e faqeve të vyshkura me rrudhëza të imëta, si të gjethit të rrapit.

— Fshati të mësohet edhe me këto gjëra, që

të mos ndodhet i papërgatitur, kur t'i ndodhin edhe ngjarje më të mëdha dhe më të tmerrshme, siç po i ndodhin!

Fetiu hapi sytë dhe vështroi pa kuptim Petrikën:

— Ç'thotë ky, o Petrika?

Petrika mblodhi supet. Xhelo Mara nuk e la të fliste, se e pa që ky po lëpinte buzët dhe po rrotullonte sytë në të katër muret e dhomës.

— Ja, për shembull, ndodh një tradhti, ndodh një komplot me pjesëmarrjen e të dyshimtëve. Ka të dyshimtë që vërtiten nëpër ormane e zabele, që janë si xhungla. Këta mund të jenë diversantë. Nuk ke dëgjuar që po hidhen me parashuta diversantë? Mund të bëhet një komplot me njëri të dyshimtë e me sedër të sëmurë. Komploti mund të vrasë edhe kryesinë e kooperativës. Fshati, po të mos dijë gjëra të ngjashme me to dhe po të mos jetë i përgatitur, do të hutohet e do të ngrejë supet: si ndodhi kjo? Po ta përgatisim e t'i themi se ka vështirësi, se jeta është e ndërlikuar, se edhe tradhti do të ketë, se edhe ndarje midis burrit dhe gruas do të ketë, kur kemi të bëjmë me mosmarrëveshje familjare, atëherë fshatit këto gjëra dhe të tjera më të mëdha nuk do t'i bien si bombë.

Kryetari i Komitetit dëgjonë si me çudi dhe i dukeshin të ngatërruara dhe të habitshme këto arsytetime. Ai asnjëherë mendime të tilla nuk kishte dëgjuar. Ç'shkollë të ketë bërë ky qerrata,

mendoj ai, por nuk u ep dhe nguli këmbë në të tijat:

— Ama mendime! — tha ai, ndërsa Petrika me faqe të lëmuara dhe flokë të hedhur mënjanë qeshi i skuqur gjer në veshët.

— Ashtu? — pyeti Xhelo Mara me fjalën e tij të dashur.

— Po me komplotet ç'do të thuash?

— Ç'do të them? Ku ta dish ti shkakun kryesor që nuk dalin gratë në punë? Mbase është një komplot. Po ata brigadierë që kam shkarkuar, si Bame Vorbullën me shokë, po ata roja që kam hequr, po ata vjedhës që kam dënuar, po ata të pakënaqur nga disiplina ime, çfarë bëjnë? Ti kujton se rrinë të qetë? — tha Xheloja, i ngritur në këmbë dhe i verdhë dyllë.

Kryetari i Komitetit Ekzekutiv ndezi një cigare dhe heshti një minutë të tërë. E shkundi hirin e duhanit në shpuzore dhe murmuriti:

— Hëm! Më ndërlikove! Hëm! Sidoqoftë shkakun kryesor është ngatërrimi yt me atë femrën... Femrën, Xhelo, femrën!...

Xheloja i ra gjoksit me pëllëmbë:

— Lufta Italo-Greke filloi gjoja nga shkakun i vrasjes së Daut Hoxhës në kufi. Lidhja ime me atë vajzën është një shkak si me Daut Hoxhën...

Fetiu me sa dukej nuk donte t'i hynte thellë kësaj pune:

— Nejse! Ti ke mend vetë. Kam edhe diçka tjetër.

— Morale? — qeshi Xheloja.

— Parimore!

— Po? — pyeti Xheloja dhe priti, duke përqendruar gjithë vëmendjen e tij.

— Pse i shpërndave lopët dhe qetë nëpër oborret e fshatarëve? E di se ç'do të thotë kjo? Të përhapësh në fshatarët mendimin se kooperative do të prishet, t'u ngjallësh atyre mallin e parë për pronën private, të nxitësh thashetheme dhe gjallërimin e parullave të armikut! Shoku Xhelo, shoku Xhelo! Këtej shkarje morale, andej shkarje politike! A jeton në këtë botë ti, more, apo... — thirri kryetari i Komitetit Ekzekutiv.

Epo Xhelo Mara këtë nuk e priste! Sa e dëgjoi, u hutua dhe filloi të vështronte muret e zyrës. dollapin. tavanin, pastaj Fetiun dhe Petrikën. Ai qeshi si budalla pa vetëdije, qeshi kot, pa kuptim dhe pa mençuri, aq sa i vuri në gjendje të vështirë edhe ata të dy që e dëgjonin. Sytë iu mbushën me lot, pastaj pështyma iu ngatërrua në grykë, siç ngatërrohet ndonjëherë uji, kur pihet me shpejtësi nga gota, dhe iu mor fryma. Filloi të kollitej duke nxjerrë disa tinguj si prej të mbyturi. Petrika u ngrit t'i jepte ujë nga shishja që ishte në tryezë, por Xheloja tha se çdo gjë do të kalonte.

— Ç'pate? — pyeti kryetari i Komitetit i hutuar.

— Ç'janë këto stërhollime, shoku Feti? Ku t'i shpija lopët e qetë? T'i lija jashtë nëpër shi që të

ngordhnin, që t'i çanin ujë? — tha Xheloja me rrëmbim, duke i ndërprerë fjalët nga kolla.

— Për hir të parimit, t'i lije jashtë! — tha Fetiu.

— Të ngordhnin?

— Të ngordhnin? Parimi mbi të gjitha! — tha Fetiu prerë dhe me cinizëm.

Xheloja tundi kokën me keqardhje. Ç'mendime dhe ç'paturpësi, mendoi ai.

— E unë nuk jam vrasës! Këto parime që thua ti unë i quaj krime. Parimi dhe krimi ndryshojnë. Po të ishe ti në vendin tim, kur shfryu lumi, ç'do të bëje?

— Nuk do t'ua jepja bagëtitë fshatarëve. Më mirë të ngordhin! — përsëriti ai. — Ne nuk kthehem pas! Nuk prishim kooperativën. Për hir të parimit, po të jetë nevoja, edhe ekonominë e sakrifikojmë.

— Atëherë do të bësh një kooperativë me parime dhe pa ekonomi! Ç'thua, more shoku Fetiu! — kërcëu Xhelo Mara.

— Dale, dale! — bëri me dorë Fetiu. — Unë flas për një rast të veçantë. Këtu në Kallamgjatë mezi u ngrit kooperativa, se shumë nuk donin t'i bashkonin tokat dhe bagëtitë. Tani ndodh një e papritur dhe ti ua kthen përsëri fshatarëve bagëtitë. Ata mendojnë se kooperativa nuk është e zonja t'i mbajë, nuk ka fuqi. Fuqinë e kemi ne, thonë ata... Na i japin bagëtitë t'i shpëtojmë! Vetëm te ne e kanë shpëtimin... Ti ua jep. Fshatarët

ushqejnë shpresa për t'i mbajtur përgjithmonë...

— Atëherë, kur keni pasur frikë se mos shpërndahet kooperativa, pse e ngritët? Ta linit kur t'i vinte koha, kur të mos kishit frikë! — tha Xhelo Mara me ftohtësi.

Feti Kalaja u tremb nga këto fjalë të lira dhe e vështroi Petrikën e skuqur, që lëpinte buzët, duke nxjerrë hërë pas here majën e kuqe të gjuhës.

U hap një gropë heshtjeje. Katër burra rreth një tryeze shikonin njëri-tjetrin pa folur.

— Ti thua t'i lija të ngordhnin dhe të mos ua jepja fshatarëve t'i strehonin? Por ai është malli i tyre, more shoku Feti! T'i vija shkelmin mallit të tyre? Kush më lejon ta bëj këtë? Po ta bëj këtë, ata më shqyejnë! — thirri Xhelo Mara.

— Dhe u ktheve pas. E shpërndave kooperativën! E hodhe në baltë parimin! — tha Feti Kalaja, duke u kapur me thonj e me dhëmbë për parimin.

— Ik, or, me gjithë parimin! Ç'e dua atë parim, po t'i vë kazmën ekonomisë! — tha Xhelo Mara.

— Ashtu? Bukur, Xhelo, bukur! — kërcënoi Feti.

— Ti në bazë të parimit i ndërtove stallat dhe kosheret buzë lumit? Ja, atë parimin tënd po paguaj unë. Dhe të mos kthehem pas! T'i ndërtoj edhe unë stallat e kosheret atje, ku i ke ndër-tuar ti, anës lumit, se përndryshe prish parimin!

Le t'i marrë lumi, vetëm t'i mbahem amanetit tënd! — shtrëngoi dhëmbët Xhelo Mara, ndërsa Abedin Shpuza uli sytë në tryezë.

Fetiu u skuq dhe filloi pa vetëdije të kërkonte me duar nëpër xhepat e pardësysë së zezë. Duart i dridheshin dhe buza i dridhej. Ndërsa Petrika faqelëmuar kishte ulur kokën dhe vështronte një të çarë në tryezë. Pa thënë asnjë fjalë Fetiu u ngrit, i bëri me kokë Petrikës, ia dha dorën Xhelos pa e vështruar në sy dhe u mat të dilte.

Xhelo Mara e zuri për mënge dhe e tërhoqi me forcë. Feti Kalaja kujtoi se kryetari i kooperativës kërkonte ndonjë sherr tjetër dhe ia largoi dorën përnjëherësh.

— Prit! — tha Xheloja. — Unë dua para për ndërtimin e stallave dhe të koshereve. Kooperativa nuk ka fonde. Ti këtë e le në heshtje.

Feti Kalaja e vështrroi nga lart.

— Do të flasim bashkë në Komitet, — tha ai dhe doli.

Të dy me Petrikën qëndruan pak në shesh dhe ndezën nga një cigare. Fetiu e ndiente veten të dërrmuar dhe nuk i hiqte mendtë nga fjalët e fundit të Xhelos.

— Petrika, e dëgjove ç'thoshte, mo? Na, tani ma hedh edhe mua fajin për stallën. Po ku ta ndërtoja, majë kodrës? Po ujë për ta larë ku të gjenim? E ngrita pranë lumit vetëm për hir të ujit.

E ku ma merrte mendja se një ditë do të dilte lumi? — tha Fetiu duke hapur krahët.

Petrika heshti pakëz dhe tha si me druajtje:

— Sidoqoftë kosheret e misrit nuk duheshin ndërtuar atje, sidoqoftë pranë lumit domethënë; sidoqoftë lagështi domethënë... Edhe stalla domethënë... Ka njerëz që mendojnë se ato janë ndërtuar me qëllim, domethënë për të dëmtuar kooperativën!

Fetiu u skuq dhe e shtyu Petrikën me bërryl:

— Me qëllim? Ç'thua, more Petrikë!

— Mendojnë, domethënë! — lëpiu buzkat Petrika.

Feti Kalaja mori frymë thellë:

— Ku merrja vesh unë nga ndërtimet!

Petrika përsëri e filloi me «sidoqoftë»:

— Sidoqoftë fshatarët, domethënë, dinin të ndërtonin dhe mund të pyeteshin.

Fetiu, si heshti një copë herë, lëshoi një psherëtimë të thellë:

— Ka qenë punëtor i palodhur, dreqi! Nga shkoi e u ngatërrua me atë femër!

— E bukur është? — pyeti Petrika dhe lëpiu buzët e holla.

— E bukur, the? Yll!

— Sidoqoftë, domethënë, ka pasur mbretër që kanë hequr dorë nga froni për hir të një gruaje!

— tha Petrika.

— Ashtu, ashtu! Kushedi se ç'hall ka i varfri Xhelo, — psherëtiu Fetiu.

— Mbase nuk shkojnë mirë me të shoqen, domethënë.

— Mbase!

Dhe u mendua përsëri me vështrim nga lumi.

— Duhet të ziejë diçka në fshat. Gratë s'dalin në punë, fjalë ka për lopët dhe qetë e shpërndarë në oborret e fshatarëve. Thonë sikur do të prishet kooperativa. Ai Bamja më dërgon një letër ku thotë se shumë fshatarë nuk do t'i kthejnë qetë në kooperativë, thotë gjithashtu se janë parë edhe diversantë dhe njerëz të dyshimtë. Dreqi e merr vesh! — tha Feti.

— Po atëherë, domethënë, kishte të drejtë Xheloja që foli për komplete dhe kurthe! — shpejtoi të fliste Petrika.

— Nejse, ai e zmadhon këtë gjë, por diçka ka! — tha Feti.

— Po për bagëtinë që i shpërndau, ç'mendoni ju, shoku Feti? — pyeti Petrika, si mes miqsh të ngushtë.

— Unë e thashë mendimin! — tha Feti Kalaja i lëkundur.

Petrika e ndjeu lëkundjen e tij dhe vazhdoi më tutje:

— Jo, jo, mes nesh, domethënë... — tha ai.

Feti Kalaja shkoi dorën në flokët.

— Ah, si të të them! Xhelo Mara ka të drejtë, por nuk kemi si ta justifikojmë. Ka të drejtë, more, ka të drejtë! Nuk mund t'i linte bagëtitë të ngor-dhnin. Edhe punën e parimit e shpjegoi qartë...

Çshkollë ka ky, o Petrika? — pyeti ai përsëri për shkollën.

Petrika fërkoj faqet e lëmuara e të bardha.

— Liceun e Korçës ka. Më duket se i mbetën nja dy vjet pa i mbaruar... — tha Petrika dhe të dy zbritën tatëpjetë, ku i priste një makinë e vjetër.

Xheloja qëndronte në dritare me duar në xhepa, duke i ndjekur me sy të dy të ardhurit, tek i drejttoheshin makinës së vjetër.

— Ikën! — i tha ai Abedinit.

— Ikën, o Xhelo, ikën! — tha Abedini.

2

Vrapoi edhe një javë e lagur nga shiu dhe një të shtunë Xhelo Mara gjeti në tryezën e tij një telegram me pesë fjalë: «Urgjentisht. Komiteti Ekzekutiv. Ora 10.» Nga këto pesë fjalë të thata e kuptoi se e thërrisnin për një gjë të ngutshme dhe të rëndësishme. Për një njeri tjetër këto fjalë do të kishin një kuptim të thjeshtë, të zhveshur nga ndjenjat dhe mëdyshjet, kurse për Xhelon ishin një histori e tërë. Ai nuk ishte një djalosh mendjelehtë që të mos e kuptonte se puna tani nuk kishte të bënte vetëm me marrëdhëniet e tij me Hatixhenë, me këtë vajzë të bukur nga fshati Kallamgatë, që ia kishte prishur mendjen. Para për-

mbyttjes, kur nuk ishin shpërndarë bagëtitë, Hatixheja vërtet kishte të bënte me rrjedhën e ngjarjeve dhe me punën e tij si kryetar kooperative, ose si kuadër me njëfarë peshe në krahinë dhe në rroth. Ndërsa tani merrte epërsi diçka tjetër, ajo që Xhelo Mara e kishte nënvleftësuar. Ishte pikërisht ai parimi i prishur dhe i marrë nëpër këmbë. për të cilin e kishte qortuar Feti Kalaja, parim që po i sillte gjithë këto turbullira.

Ai e vërtiti telegramin nëpër duar me dhjetëra herë, sikur të kishte të bënte me ndonjë ekuacion të vështirë të matematikës së lartë. Para syve të tij ato pesë fjalë mijëfishoheshin. Secila prodhonte një mijë variante të tjera të ngjyruara. Pasi e kaloi nëpër sy me minuta të tëra, vështroi orën. Ishte tetë e mëngjesit. Për dy orë mund të arrinte në qytet, madje kishte kohë edhe të pinte një kafe në klub para se të takohej me kryetarin. Tek mendonte për nisjen, u kujtua se kishte dy ditë që nuk ishte rruar. Duhet të rruhesh, o qyqar, mendoi ai dhe mori veglat e rrojës, pasqyrën e vogël, peshqirin e kaltër dhe zbriti në oborrin e ndërtesës te çezma. Sa filloi të rruhej, erdhi Abedin Shpuza i mbështjellë me mushamanë e tij të gjerë.

— Po rruhesh?

— Më kërkojnë në komitet, — tha Xhelo Mara, duke lëvizur makinën e rrojës nëpër faqe.

— Mos! — bëri Abedini, sikur ta kishin shpuar me ndonjë gjë të mprehtë.

— Mbase kërkojnë ndonjë shpjegim.

— S'është punë shpjegimi! — tha Abedini me sy në faqet e shkumëzuara të Xhelos.

— Ah, dreq! U preva! — u spraps Xheloja dhe fërkoj faqen pranë hundës, ku ishte prerë.

— Na, vëri pak duhan! — tha Abedini, duke hapur kutinë e tij të madhe.

— Kalon kjo, Bido, kalon! Kur të na presin me briskun e komitetit, si t'ia bëjmë! — qeshi Xheloja.

— Asaj prerjeje s'i vëmë dot duhan! — pshe-rëtiu Abedini.

— Absurde, Bido, absurde!

— Ç'i thonë absurde? — pyeti Abedini.

Xhelo Mara qeshi:

— Pa kuptim! Budallallëk!

— Zallamahi e ngritur kot, Xhelo! — mori frymë thellë Abedini.

— Kot, por duhet të bindemi dhe të shikojmë atje ku na thërresin...

— Sa për të të lodhur! — e qetësoi Abedini, megjithëse e dinte se puna nuk ishte aq e thjeshtë.

— Sikur të gjeja një kalë gjer në rrugën kryesore! — u kujtua Xhelo Mara.

— Marrim kalin e Shaqirit! — tha Abedini dhe, pa e zgjatur, ktheu shpinën për të shkuar te Shaqir Dushku.

Abedini ecte dhe dukej sikur e zvarriste nëpër

baltë mushamanë e tij të gjatë. Xheloja e shikon-te me ndjenjën e një dhembshurie të thellë vëllazërore. Ky burrë i imët, që po rrit dhjetë fëmijë, vërtet është shpirt njeriu!, thoshte ai me vete, pranë çezmës, me peshqirin e kaltër në qafë. Po të ikte nga Kallamgjata, vetëm për këtë burrë do t'i vinte keq.

Pastaj u ngjit në dhomë, u vesh, mbathi çizmet dhe u ul në krevat, duke ndezur një cigare. Nga e prera e vogël ende i dilte pakëz gjak, por nuk e ngacmonte; do të piksej dhe do të pushonte. Nuk mendonte se si do t'i përgjigjej Feti Kalasë, pasi i merrte si gjëra të lehta dhe qesharake të gjitha ato që kishin të bënin me shpërndarjen e bagëtive dhe me «ruajtjen e parimit». Nuk e kuptonte si këta burra, që drejtonin një qytet dhe një rreth të tërë, të merreshin me një absurditet të tillë.

Përmes mendimeve të tij të turbullta ai dëgjoi zërin e Abedinit. Sakaq u hodh nga krevati dhe zbriti me vrap shkallët. Abedini e priste në oborr me kalin për freri, si shqyrtari kalorësin e vet për t'u nisur në aventura të reja. Ia mori nga dora frerin Abedinit dhe e shaloi kalin e zi të Shaqir Dushkut që i ndriste qimja nga shëndeti.

— E mban mirë, qerratai! — tha ai për Shaqir Dushkun.

— E ka në soj! Edhe i ati ka qenë i dhënë pas kuajve. Bile për kalin është vrrarë. Ranë kaçakët në fshat dhe donin t'ia merrnin për t'i nxjerrë

përtej ormanit. Ai nuk ua dha. Ia morën me zor. Rrëmbeu koburen. Plagosi njërin. Kapedani i kaçakëve e vrau. I kanë ngritur edhe një këngë:

*Pas ormanit tatëpjetë
qan doriu Hasanë e shkretë;
qan doriu, kërkon katua,
thotë: kush më hipën mua!*

— E dhimbshme! — tha Xhelo Mara shaluar kalit.

— Të vij edhe unë me ty? — pyeti Abedini papritur.

— Tuhaf! Ç'do të bësh? Sikur unë shkoj në luftë! — qeshi Xhelo Mara.

— Sa hije paske në kalë! — tha Abedini duke e soditur.

— Si bej i vërtetë! Mbetsh me shëndet, Abedin!

Rrugës Xhelo Mara nuk priti makinë dhe shkoi në qytet me kalë. E zbriti në kopshtin e ndërtesës së Komitetit Ekzekutiv, e lidhi pas një peme, e përkëdheli me dorë në qafë dhe u ngjiti në zyrën e Feti Kalasë. Me ta parë, nuk u besoi syve të tij. Feti Kalaja ishte dobësuar aq sa faqet i kishin hyrë në nofullat e mëdha. Kurrizi i tij pak i dalë tani dukej si shpina e një gungaçi. Dhe, kur ia shtrëngoi dorën, e ndjeu se ishte e ftohtë si barku i një bretkose.

— Ke qenë i sëmurë?

— Ah, jo! — psherëtiu Feti Kalaja.

— Mora një telegram...

— Ta dërgova që mbrëmë! Ulu, Xhelo, ulu!
— tha Feti Kalaja dhe u ul vetë i pari, si një njeri që mezi mbahet në këmbë.

I dha Xhelos një cigare, e pyeti për stallat e bagëtime, për të mbjellat, për gjendjen në fshat... Fliste me një zë të zvarritur dhe në çdo dy-tri fjalë bënte një pushim të gjatë, që e vështirësonte kuptimin. Vende-vende kuvendimi i tij rridhte si nëpër ëndërr, i shpërqendruar dhe përçart. Kur mbaronte së foluri, i dridhej buza, si një fëmije që bëhet gati për të qarë.

«Ah, paska mbaruar! — mendoj Xhelo Mara. — Drejtuesit kështu bëhen kur e ndiejnë se po rrëzohen! Paska marrë fund i shkretil!»

Në kohën që kuvendonin shpesh hynte e dilte Petrika Kaleshi me fytyrë të lëmuar e të lumtur, i pastër e me kravatë në jakën e bardhë të këmishës. Të dukej sikur jepte urdhra, të bëhet kjo, të mbarohet ajo. Nuk ishte vështirë ta kuptoje se ky Petrika mendohej t'i dilte zot aparatit të paralizuar të Feti Kalasë. Dhe Feti Kalaja pas çdo shfaqjeje të Petrikës bëhej nervoz, lëvizte duart dhe cepin e djathtë të buzës. Megjithatë nuk guxonte t'i thoshte gjë kësaj pilivese mashkuil.

— Edhe ky! — bëri më në fund me dorë Feti Kalaja, kur Petrika ia ndërpreu fjalën duke hyrë për të katërtën herë.

— Pse e qas në zyrë? Ky s'të lë të punosh!
— tha Xhelo Mara i vrenjtur.

— Eh, ç'punëmavria! — qeshi Feti Kalaja si një i sëmurë.

— E shoh shumë të lumtur këtë pilivesë mashkull! — tha Xhelo Mara.

Feti Kalaja ia dha gazit me të madhe, aq sa tundej i tëri në karrige. Qeshte dhe përsëriste fjalën pilivesë. Për një çast dukej sikur çdo gjë e trishtuar ishte fshirë nga fytyra e tij tërë pikëllim.

— Eh, Xhelo! Me sa duket kjo pilivesë do të bëhet shkabë! Ka ardhur një rekomandim nga shoku Z....

— Që? — pyeti Xheloja.

— Që të bëhet Shkabë! — e plotësoi Feti Kalaja me buzëqeshje.

Ndërkohë hyri përsëri Petrika. Këtë radhë Xhelo Marës nuk iu durua:

— Po ti, Petrika, prova për në cirk bën, që hidhesh qoshe më qoshe?

Petrika Kaleshi shtangu me gojë hapët, si një krap i porsadalë nga liqeni në rërë. Rrotulloi sytë, lëpiu buzët, diçka murmuriti dhe doli, duke tundur vithet e majme. Feti Kalaja aty për aty qeshi, pastaj u trishtua si pas një ngjarjeje të dhimbshme.

— Kot u nxehe, Xhelo! Ky nesër mund të na drejtojë! Eh, Xhelo!

Xhelo Mara tundi në erë krahun me mospër-

fillje. Pastaj e vështroi Feti Kalanë me keqardhje.

— Na i përzjeu punët ajo shpërndarja e bagëtive të tua! Ka folur në radio edhe Zëri i Amerikës! Revoltë në kooperativa e ku ta di unë, — psherëtiu Feti Kalaja.

— Bën shaka? — u hodh Xhelo Mara, duke mos i besuar Feti Kalasë.

— Të duket shaka?

— Shaka dhe absurditetet bashkë! — s'iu durua Xhelos.

Feti Kalaja e vështroi drejt e në sy. Kjo botë ka shumë absurditete që luajnë rolin e të vërtetave! Por Xhelo Mara këtë nuk donte ta kuptonte, megjithëse ishte njeri i mençëm dhe i dalë nga dyert e një shkolle serioze. Ndryshe ishte Feti Kalaja. Ai mbase kishte më pak shkollë, por ishte njeri me nuhatje dhe me mprehtësi të rrallë natyrore. Ky burrë me faqe të vyshkura dhe me kurriz pak të dalë e kuptonte se, kur vihej zjarri këtu në fitil, pëlciste atje tutje.

— Xhelo, mblidhi bagëtitë nga fshatarët! — tha ai.

— Nuk i mbledh pa ndërtuar stallat!

— E di se për këtë mund të pushohet gjithë komiteti? Dhe ta dish se është faji yt! — tha Feti Kalaja edhe duke qortuar, edhe duke iu lutur.

Xhelo Mara mendoi t'i thoshte se më e udhës ishte të pushoheshin dhjetë veta në komitet, sesa të ngordhnin dyqind lopë e qe në Kallamgjatë.

Por këtë nuk e tha, se asgjë nuk do të nxirrte.

— Xhelo, vërtet të kam dashur, por nuk të mbroj dot! Nuk di se si do të shkojë puna jote! Edhe imja, Xhelo! — tha Feti Kalaja i vrrarë në shpirt.

Në këtë çast në korridor u dëgjua e qeshura e Petrika Kaleshit. Ndofta bënte shaka me ndonjë shokun e vet.

— E dëgjon të lumturin? — tha Feti Kalaja. — Nga Tirana kanë ardhur nja dy hetues. Edhe kunati yt u shfaq mbrëmë. Më duket se do të merrren në radhë të parë me shpërndarjen e bagë-tive...

— Pandi ka ardhur? — pyeti Xheloja.

— Pandi, Pandi! — përsëriti ai.

Xhelo Mara nuk foli. I përhumbur rrinte në karrige dhe heshte. Më në fund u ngrit, e përqafoi Feti Kalanë dhe doli. Nga pas ndjeu një psherëtimë.

Në kopsht ai pa Abedinin të ulur pranë kalit, duke pirë duhan. Rrinte dhe vërshëllente ngadalë një këngë të përmallshme. Me sa dukej priste Xhelon për të marrë vesh se ç'i kishin thënë në komitet. Këtë nuk e bënte nga kureshtja, por nga shqetësimi i tij për Xhelon.

— I marrë! Paske ardhur? — qeshi Xhelo Mara.

— U mërzita dhe erdha! — tha ai dhe priti që të merrte vesh se ç'kishte ndodhur.

— Shpërndarja, Bido, shpërndarja! Po bë-

het hata e madhe! Po pushohen përgjegjës dhe kryetarë!...

— Mos! — u ngrit i trembur Abedini.

— U nisëm për të mirë!

— Ndodh që gjërat rrokullisen për së prapthi! — tha Abedini.

— Nejse, Bido, ti merre kalin dhe nisu. Unë po shkoj nga klubi mos takoj njeri... — tha Xhe-loja dhe i ra përmes kopshtit të lagur.

— Dale, ore! Ne nuk u fjalosëm! — thirri Abedini.

— Në fshat kuvendojmë, Bido! — i foli nga larg Xhelo Mara, duke ngritur dorën.

Atij rrallë ia sillte rasti të pinte kafe në klubin e qytetit. Vetëm kur kishte ndonjë takim, a ndonjë mbledhje, ulej në ndonjë tryezë, ndizte një cigare dhe çlodhej me filxhan përpara. Të njohur këtej kishte pak dhe prandaj ulej i vetmuar. Edhe këtë radhë zuri vend në një tryezë në qoshe, i vetëm dhe i mërzhitur, me një cigare në cepin e buzëve. I ulur në karrige, për herën e parë mendoi për të jetuar në qytet. Fundja mjaft kishte breddhur nëpër fshatra, gjithmonë fillikat, larg të afërmeve dhe larg familjes.

Kur po pinte kafënë, ndjeu prapa shpatullave hijen e një njeriu dhe ktheu kryet. Pas tij qëndronte Pandi Këmbora, i vëllai i Marikës, kunati i tij.

— S'ta merrte mendja? — tha Pandi me xhakëtë e pantallona ushtarake dhe me pistoletë në rripin e trashë.

— Gjer dje vërtet s'ma merrte mendja! —
tha Xhelo Mara dhe ia dha dorën.

— Pse gjer dje?

— Sot më tha Feti Kalaja për ardhjen tënde....

— Hëm! Miku yt! — qeshi Pandi Këmbora.

Xhelo Mara porositi edhe një kafe tjetër për të kunatin bashkë me dy konjakë. Vështruan shoku-shokun si për të parë ndryshimet që kishin ndodhur në fytyrat e tyre pas kaq kohësh. Pandi Këmbora shkëlqente nga shëndeti në faqet, në qafën, në zverkun, në shpatullat, në këmbët e mbuluara me çizmet prej lëkure ngjyrë portokalli dhe në dorezën e ndritur të kobures. Dhëmbi i florinjhtë i vetëtinte sa herë që zbulohet nga buzët. Dhe flokët, pas heqjes së kapelës ushtarake, i vetëtinin si pendët e zeza të një shpendi të madh. Mustaqet e holla, të ndara në mes, i shkëlqenin sikur t'i kishte lyer me një llak të zi të ndritur. Mbi këto mustaqe herë pas here lëvizte dora e tij e bardhë dhe e shëndetshme me një unazë ari në gisht. Nga fytyra, flokët e rrobat vinte erë e mirë, erë sapuni e livandoje.

— Po si shkon, si jeton? — pyeti ai.

— Ti më gjete rastësisht në qytet. Në fshat do të më takoje mes baltërave. Atëherë do të më shikoje si jetoja! — u përgjigj Xheloja.

— Ke të drejtë!

Xhelo Mara e trokiti gotën e konjakut të tij me të Pandit.

— Marika e fëmijët si janë? — pyeti ai.

Pandi Këmbora psherëtiu dhe jaka e xhaketës ushtarake iu ngrit dhe iu ul nga frymëmarrja e thellë.

— Eh, si të jenë! Me ty dhe pa ty!

— Me mua dhe pa mua! — shtoi Xhelo Mara pa menduar.

— Më shpesh të takonin kur ishe partizan se tani, — tha Pandi duke e vërtitur gotën e kornjakut në dorën që mbante unazën.

— Atëherë unë as e njihja tët motër! — qeshi me zor Xheloja.

Filloi të mërzhitej, se e kuptoi që Pandi do të niste t'i fliste për fatin e keq të Marikës dhe të fëmijëve, për moskokëçarjen e tij ndaj familjes, për përpjekjet e pakta që bënte për t'u afruar në ndonjë qytet e me radhë. Por këtë kuvendim ai nuk e mënjanonte dot. Pandi nuk mund të mos fliste për këto gjëra, që kishin të bënin me fatin e së motrës dhe, sado të hidhura të ishin fjalët e tij, kishte të drejtë.

— More Xhelo, e di se çuditem me ty? Për nder çuditem! Si, ore, nuk ndërtove edhe ti një fole të ngrohtë! Shokët e tu janë në qytete të mëdha, në Tiranë, në Korçë, në Durrës, në Shkodër! Ti nëpër baltëra! Mjaft, ore derëzi! — tha ai.

Xhelo Mara qeshi me pikëllim dhe e shikoi të kunatin me ndjenjën e një njeriu që kërkon ndihmë.

— Eh, o Pandi! Kush më merr mua në qytet!

Tani është vonë. Unë s'kam mësuar asnjë punë që ka lidhje me qytetin!

Pandi Këmbora vuri dorën në rripin që mban-te koburen, sikur të donte ta lironte.

— Po ti nuk je budalla! Në qytet ka seksion bujqësie, në kryeqytet ka ministri!...

— Po t'u duhesha, do të më kishin marrë! — tha Xhelo Mara. — Petrika Kaleshi u duhej, e morën!

— Edhe fëmija, që është fëmijë, po s'qau, nuk i jep e ëma sisë! Petrikën zure në gojë? Ah, ai është ekonomist i zoti! Dhe di se si ecet përpara, — tha Pandi.

— Mbase unë nuk di të qaj! — qeshi Xhelo Mara.

— Mëso të qash, siç kanë mësuar edhe të tjerët.

Dhe Pandi Këmborës iu kujtua falli që i kishte hedhur një kurbatkë e njohur. Ishte kurbatkë Zylfija me vathë të mëdhenj në veshë, me flokë të zez e të gjatë gjer në mes dhe me një fustan me fruda. Ajo vinte shpesh në shtëpinë e Këmborave në Bilisht dhe dinte lloj-lloj historish. Gjithë familjeve dhe fiseve të Bilishtit, dhe, s'është çudi, edhe të Devollit, ajo ua dinte prejardhjen, rrënjët dhe degët. Prandaj, kur njerëzve u hidhte fall, u gjente edhe shumë të vërteta. Kur Pandi Këmborës i kishte hedhur fall për herën e parë, i kishte thënë se Xhelo Marën të mos e prisnin, se s'kthehej kurrë. «Upu-pu, të keqen! Më mirë të mos

kthehet! E sheh këtë vijë? Po këtë të prerë? Upu-pu! Po u kthye, do të bëjë të liga. Nuk e di se ç'të liga, por malum janë punët. Gjithë sikletet ti do t'i heqësh, të keqen!» — kishte thënë Zylfija, duke ia parë pëllëmbën dhe gishtërinjtë.

Në fillim Pandi Këmbora kishte qeshur me Zylfijen, kishte bërë shaka dhe ishte tallur, por pastaj kishte rënë në mendime dhe ishte trishtuar. «Ka një të vërtetë kjo zuskë, ka!» — kishte thënë me vete dhe kishte kafshuar buzën bashkë me mustaqet e holla. Dhe tërë natën e kishte parë në ëndërr Zylfijen me flokë të gjatë, me fustan me fruda dhe me dajre në dorë.

Filluan të kërcitnin me të madhe xhamat e dritareve të kafes. Ia nisi një shi piklamadh dhe zhurmues. Njerëzit vraponin të zinin ndonjë strehë. Streha më e mirë ishte kafeneja. Prandaj u mbush plot me njerëz dhe filloi të ziente si mulli nga zërat dhe kuvendimet.

— Kushedi se ç'hiqni nëpër ato baltëra pas këtyre shirave! — tha Pandi Këmbora me sy nga xhamat zhurmues të dritares.

— Lëre, lëre! — bëri Xhelo Mara.

— Xhelo, ç'po ndodh andej nga fshati juaj, more? — pyeti Pandi.

— Ja, siç ndodh në xhamat! Shi e breshër! — tha Xhelo Mara.

— Nuk e kam fjalën atje! Flitet se ti e ke shpërndarë kooperativën. Bagëtitë ua ke dhënë fshatarëve dhe tokat....

— Dhe tokat do t'i marrin... — e vazhdoi me ironi Xhelo Mara mendimin e të kunatit.

Pandi lëvizi nga vendi dhe e vështroi me kurreshtje të kunatin. Ky mund ta bëjë edhe këtë. mendoi ai për Xhelon. Megjithatë nuk i besohej.

— E kam me tërë mend. Flitet... Është e pabesueshme...

— Është e besueshme... Ua kam dhënë lopët e qetë... — tha Xheloja.

Pandi Këmborës i mbeti fytyra e ngrirë përpara asaj të Xhelo Marës.

— Hëm!... E di që i shkon gjyqit! — tha ai dhe mori pamjen e një njeriu të rreptë, të një mbrojtësi të ligjeve dhe të rendit.

— E pse t'i shkoj gjyqit? Unë nuk i nxora bagëtitë jashtë kufirit të Republikës; ua dhashë fshatarëve, atyre që u takonin — tha Xhelo Mara jo me më pak rreptësi sesa i kunati.

— Hëm! — bëri i kunati.

— Ti për këtë ke ardhur? — pyeti Xhelo Mara.

— Mbase edhe për këtë... — tha Pandi nëpër mjegull.

Pandi Këmbora vështroi rreth tryezave të afërme. Kishte frikë se mos e dëgjonte ndokush bisedën e tyre, që e quante tepër të rrezikshme. Sidoqoftë ai e kishte kunat Xhelon dhe gabimet e këtij kunati rebel rëndonin edhe mbi shpinën e tij. Prandaj filluan t'i dilnin djersët sumbulla-sumbulla mbi ballin e lëmuar. Atëherë bëri sikur vuri re

një të njohur në kafene, ngriti dorën, duke i thënë se po vinte, dhe u çua më këmbë.

— Unë kisha një letër nga Marika. E kam lënë në hotel. Në s'të takofsha këto ditë që jam këtu me shërbim, do të ta dërgoj. Por edhe mund të ngjitem vetë në fshat. Të këshilloj të kesh mendjen. Ti e di se ku punoj unë! — tha ai si një këshillues me përvojë dhe, pa ia dhënë dorën, u largua.

Xhelo Mara e ndoqi me sy. Pandi kaloi mes njerëzve, duke hapur rrugën me dorë, dhe doli. I mbetur vetëm në tryezë, Xheloja mori frymë thellë i çliruar nga hija e të kunatit dhe nga mërzia që linin pas fjalët e tij. Xheloja e kuptoi se ai kishte ardhur kastile për të hetuar çështjen e shpërndarjes së bagëtive në Kallamgjatë. Por Pandi i mbante të fshehta këto shërbime.

Shiu ishte në mbarim. Binin pika të rralla, që mund t'i dalloje vetëm duke i parë nëpër pellgjet e rrugës, kur hapnin syçka të vogla si të rabeckave. Ai u ngrit, pagoi kafetë dhe konjakun, kërkoi edhe një pako me karamеле, bëri llogarinë dhe doli. Karamelet mendoi t'i kishte për ndonjë fëmijë fshati, a për Hatixhenë.

Më të dalë të qytetit, atje përballë depove të mëdha, gjeti një kamion të vjetër për ta çuar në fshat. Rruga deri në depot ishte e mbushur plot me pellgje të turbullta. Duke ecur, mendoi për Abedinin, që duhej të kishte arritur në fshat. Me siguri që e priste për të marrë vesh gjerë e

gjatë se ç'u tha në komitet për fshatin Kallam-gjatë.

Frynte erë si në vjeshtë dhe bënte freskët. Në qiell fluturonin lejlekët, edhe ata të mërzhitur nga koha e ftohtë.

3

Në ndërtesën e vogël dykatëshe, të cilën Xhelo Mara e kishte edhe zyrë, edhe banesë, pri-ste Abedini, i futur në mushamanë e tij të gjerë. Streha e shapkës prej lëkure gati sa ia mbulonte sytë e ndritshëm dhe të menduar si të një intelektual. Megjithëse ishte më i moshuar se Xheloja, e ndiente veten më të vogël para tij dhe, kur ai mungonte, dukej si një njeri i pambrojtur, të cilin nga çasti në çast mund ta merrnin nëpër këmbë. Vetëm kur kishte krah vetes Xhelon, ndihej i mbrojtur dhe i papërgjnjur.

— Edhe këtej paskan rrjedhur qiejt dhe fusha qenka bërë si liqen, — tha Xhelo Mara, duke përpjekur thundrat e çizmeve në prag të derës.

— Na mbyti i nëmuri! — tha Abedini për shi-un dhe psherëtiu.

— Paske ardhur para meje!

— Pëh! Fluturon ai kali i Shaqir Dushkut! — tha Abedini. — Po ti u vonove...

— Kujtove se më futën brenda? — qeshi Xhelo Mara.

— Bëj shaka, Xhelo, bëj!

— Takova kunatin!

— Atë që merret me hetime?... — pyeti Abedini.

— Më duket se tani po merret me mua... — tha Xhelo Mara serioz.

Abedini nuk foli përnjëherësh. Ndezi një cigare dhe e ngriti shapkën që i kishte zënë sytë.

— Xhelo, mendoj t'i marrim nga fshatarët që nesër lopët dhe qetë.

Xheloja i hoqi çizmet me baltë dhe mbathi këpucët me qafa, se i kishte këmbët të ftohta nga lagështia.

— T'i marrim, the?

— Shumë njerëz e kanë keqkuptuar shpërndarjen. Bame Vorbulla paskësh thënë se nuk i dorëzon qetë dhe lopën. Edhe disa të tjerë janë me Bamen. Fshati zien si kazani me pekmez, — tha Abedini. — Ke parë kazan me pekmez?

Xheloja nxori thikën e vogël nga xhepi, e hapi dhe filloi të mprihte lapsin që ishte në tryezë.

— Bamja dashka edhe lopën! Lopën kooperative e ka blerë. Qetë janë dorëzuar dhe janë bashkuar. Qetë le t'i marrë po të dojë! — tha ai.

Abedini e vështroi si të huaj. Ç'thotë ky? Si i marrka qetë?

— I merr, po s'ia lë njeri!

— Fjala që vjen! Edhe sikur të lejohen të merren, i takojnë vetëm qetë! — tha Xhelo Mara me thikë në dorë.

Abedini e ngriti përsëri mbi ballë strehën e shapkës prej lëkure. Jashtë frynte erë dhe në qiellin që sapo kishte filluar të errej vraponin retë. Me sa dukej nuk do të kishte shi, pasi retë i shtynte era nga deti. Të nesërmen do të dilte dielli dhe do të kishin kohë të mirë për të prerë qeres-tenë, që u duhej për ndërtimin e stallave të përkohshme.

— Edhe dy javë lopët dhe qetë do t'i lëmë në ahuret e fshatarëve. Dy javë mjaftojnë për të ngritur dy stalla si plevica. Nesër atë punë do të bëjë gjithë fshati, — tha Xhelo Mara.

— Unë mendoj të mos presim sa të ndërtohen stallat. I marrim bagëtitë dhe i futim disa nëpër plevica, disa i lëmë jashtë, — tha Abedini.

Xhelo Mara përplasi buzët.

— Bah! Punë që s'bëhet! More Bido, ky Bamja i ishte ankuar Feti Kalasë dhe na kishte nxjerrë si fajtorë për shpërndarjen e bagëtive. Dome-thenë ka dalë si mbrojtës i kooperativës. Kurse tani na thotë se s'dashka t'i dorëzojë qetë dhe lopën! Ec pa e merr vesh!

Abedini nxori kutinë e duhanit dhe ia shtyu nëpër tryezë Xhelos.

— Bames i duket punë e mirë ajo që është kundër teje! — tha ai dhe e mori përsëri kutinë e duhanit për të dredhur cigaren e tij.

Ata kishin harruar ta ndiznin llambën dhe kuvendonin nëpër errësirë. Kur Xheloja e hoqi nga gozhda për ta ndezur, Abedini nuk e la:

— Mos e ndiz kot! Sonte shkojmë nga shtëpia ime.

— Ç'ta vëmë në telashe gruan. Ti ke një batalion njerëz në shtëpi, — tha Xheloja, se nuk kishte dëshirë të shkonte për darkë tek Abedini mes gjithë asaj potereje fëmijësh.

Ai donte të vente nga Hatixheja, por Abedini ngulte këmbë në të tijën. Atëherë Xheloja u thye dhe dolën të dy.

Në rrugën me baltë ishte qetësi e thellë dhe errësirë. Nëpër pëllgje dëgjoheshin vetëm pllaq-plluqet e çizmeve të tyre dhe kërcimet e zhabave dhe të bretkosave. Në tri radhët e shtëpive anës kodrës ndrishnin dritaret nga llambat dhe kandilët e zbehtë të vajgurit. Atje në cep të radhës së fundit ndriste edhe dritarja e Hatixhesë.

Kur po ngjiteshin në radhën e dytë të shtëpive, u ndodhën ballë për ballë me Bame Vorbullën. Ai vërtiste dorën në ajër dhe ata e kuptuan se ai dridhte zinxhirin e thikës. Por në errësirë nuk dukej as thika, as zinxhiri.

— Mirëmbërëma! Nga shkon kështu? — përshëndeti Abedini, ndërsa Xheloja nuk foli.

— Do të shkoj ta shoh atë uloken e Hatixhesë. Nuk e di pse më kërkon. Mos i ka ardhur fundi? S'ke ç't'i bësh! Do të më thotë një fjalë. Amanetin e ulokes s'e tret dheu! Pastaj do të shkoj te Sha-

qir Dushku. Ka pjekur një qengj. S'ke ç't'i bësh!
Edhe qengji duhet ngrënë! Shkojmë bashkë? U!
Nuk e paskam vënë re kryetarin! — u shti Bame
Vorbulla, por Xhelo Mara e kuptonte që ai e bënte
këtë për t'i nxehur gjakrat.

Edhe vajtja tek ulokja ishte e rreme dhe e
stisur. E stisur mund të ishte edhe darka e Shaqir
Dushkut. Shkurt, Bame Vorbulla donte të zihej.
Abedini u pendua që i foli.

— Sot ti dhe tre-katër të tjerë nuk e keni do-
rëzuar qumështin e lopëve që ju kemi shpërndarë!
— tha Abedini me zë që fshihte një inat të për-
mbajtur.

Bame Vorbulla e vërtiti zinxhirin e thikës dhe
pështyu në baltë.

— Unë jo vetëm qumështin nuk e dorëzoj,
por edhe lopën nuk e jap! Ç'qumësht dashki ju?
Bari është imi, tagjia është imja! Nga bëhet qu-
mështi, nga balta? Qumështi bëhet nga bari dhe
nga tagjia! — tha ai egër.

Xhelo Mara përsëri nuk foli. Dhe kjo e tër-
bonte më shumë Bame Vorbullën. Pa folur nuk
kishte se si të zihej.

— Lopa që ke në ahur është blerë nga paret e
kooperativës dhe nuk është blerë nga paret e
çifligut të Xume Vorbullës! — tha duke kërcitur
dhëmbët Abedini.

Bame Vorbulla iu afrua aq shumë, sa balli i
tij desh u puthit me të Abedinit.

— Emri i Xume Vorbullës, emri i timë eti.

nuk është bërë të vërtitet nëpër dhëmbët e tu të krimbur! — shtrembëroi fytyrën Bamja.

Abedin Shpuza nuk u spraps. Brenda në xhepin e mushamasë e drejtoi tytën e kobures aq shumë, sa ajo kërceu si një pykë e veshur me rrobë. Kjo pykë e fryrë e preku në bark Bame Vorbullën dhe ai hodhi një hap pas, duke e marrë me mend se çfarë fshihej në xhepin e Abedinit, këtij thataniku të mbështjellë me mushama.

— Mirë, mirë! — murmuriti Bamja dhe mori tatëpjetën nëpër errësirën e lagur.

— Lugati i ormaneve! — shau ngadalë Abedini.

Në këtë kohë shkrepiti dhe e zuri për mënge. Xheloja me Abedinin panë fytyrat e njëri-tjetrit. Bubullima erdhi e zgjatur dhe u ndie edhe nën këmbët e tyre.

— Ç'ka ndër mend të bëjë ky qiell? — ngriti sytë lart Xhelo Mara.

— Bah! Ne thamë se shpëtuam! — tha me hidhërim Abedini.

Xheloja qëndroi dhe e zuri për mënge.

— More, vërtet, sa qumësht dorëzuan sot?

— Hiçasgjë! Nja pesëdhjetë litra! — tha Abedini.

Xhelo Mara lëvizi supin, sikur t'i ishte lodhur nga pesha e errësirës.

— Ç'bëhet kështu, more Abedin!

Abedin Shpuza e ndezi cigaren me çakmakun e tij prej kalamidheje të mitralozit antitank dhe ai lëshoi një flakë më të madhe se të një kandili.

— Ama çakmak! Merr një litër benzinë! —
qeshi Xheloja.

— As njëçerekun e qumështit nuk dorëzojnë!
— tha Abedini.

Kur arritën para pragut të portës së shtëpisë, përsëri shkrepiti. Shkreptima zbuloi muret e shtëpisë së vogël të Abedinit dhe dy kumbullat e mbushura me lule. Bubullima erdhi fill pas shkrepitmes dhe ata e kuptuan se retë e ngarkuara ishin fare pranë.

Në hajat doli gruaja, e lartë si qiparis bregdeti me një kandil në dorë, që lëshonte më shumë tym se flakë. Rreth fustanit të gruas së fryrë nga barra, qëndronin nëntë fëmijë me moshë që nga dy deri në tetëmbëdhjetë vjet. Pranë tyre vërtitej një maçok i madh si tigër me një bisht të gjatë, të kthyer si koka e bastunit.

— Mirë se erdhe! — i tha gruaja Xhelos me zërin e saj të trashë si të një burri.

Barku i saj gati sa se shtyu për muri Xhelon. Dhe, që t'i shpëtonte kësaj shtyrjeje, ai hodhi një hap anash. Abedini e vuri re dhe qeshi.

— Ngadalë, moj grua, se desh e përplase kryetarin për muri me barkun tënd prej elefanti!

— Le të mbrohet kryetari! — tha gruaja dhe të nëntë fëmijët ia dhanë së qeshurës, ndërsa maçoku hërçiti me zë të çjerrë e të zgjatur.

Që nga fjalët e para Xhelo Mara e kuptoi që kjo grua sa një elefant di të bëjë shaka dhe jetën nuk e merr me ndonjë seriozitet aq të madh.

— Një batalion! — tha Xhelo Mara, duke përqaftuar fëmijët.

— Edhe një pjesëtar të batalionit e kemi në Çekosllovakia! — tha gruaja.

— E di! — tha Xheloja.

— Edhe një e kemi këtu! — vazhdoi gruaja dhe i ra me pëllëmbë barkut të saj.

— Sa të armatoset dhe do të dalë nga andej! — shtoi Abedini përmes gazit të fëmijëve, kurse maçoku u hodh dhe i vuri këmbët e para në barkun e Havasë.

— Çsht! Jezit! Mos ki frikë se s'ma marrin! — dhe i ra me dorë në kokën e rrumbullakët.

Sofra ishte shtruar me kohë, një sofër e madhe sa një lëmë. Nja tre-katër sahanë ishin mbushur me qepë e me gjizë dhe nja dy të tjerë me lakër turshi. Në mes të sofrës ishte vënë një shishe me raki dhe një kanistër me bukë. Në mur, lart mbi oxhak, ishte varur llamba e vajgurit me një pasqyrë të rrumbullakët nga pas për ta dyfishuar dritën.

Abedini me Xhelon u ulën të parët, pastaj me radhë të gjithë, që nga dyvjeçari deri te tetëmbëdhjetëvjeçari dhe maçoku. Në mes të harkut të sofrës dhe të vargut të fëmijëve rrinte e madhërishme Havaja, gruaja e begatë e Abedin Shpuzës. Ajo mbante një gërshet të trashë, të hedhur mbi sup, që i varej poshtë gjoksit, mes dy kodrave të rrumbullakëta, ku zihej qumështi i atij që

do të lindte. Fytyrën e kishte vezake dhe të pastër; dy vetulla si dy harqe këmbeheshin në fund të ballit të saj të lëmuar. Koka e bukur qëndronte krenare mbi qafën e gjatë e të bardhë si qumështi që fshihej në kodrat e kraharorit. Gotën e ngriti ajo e para, për të uruar mirëseardhjen. Xhelo Mara, që nga gota e ngritur, e mori me mend se kjo grua ishte e plotpushtetshme në këtë shtëpi dhe vullneti i saj ishte vullnet sovrani.

— Të lumshin këmbët, kryetar! Sa gjallë e me nder. Perëndia mos të turpëroftë! Na erdhe në shtëpi si një mijë të mira. Qoftë mot i bardhë e me bukë të ëmbël. Të rrofshin fëmijët e të dashurit! — uroi Havaja dhe e trokiti gotën me Xhelo Marën. me të shoqin dhe me djalin gjashtëmbëdhjetëvjeçar, më i rrituri i fëmijëve meshkuj, që ndodheshin në sofër.

Abedini e shikonte me krenari të shoqen dhe dukej sikur i thoshte Xhelos: pa shih se ç'grua kam dhe ç'zakone me vlerë di. Edhe maçoku që qëndronte në bisht, me mustaqe të gjata dhe sy të mëdhenj, dukej sikur mburrej me të zonjën e shtëpisë.

Atëherë e mori gotën edhe Xheloja për t'iu përgjigjur:

— Mirë se ju gjeta! Paçi derën hapur. Nder e për nder qofshi! Ju rrofshin fëmijët dhe ju rritshin ditët sa pika ka lumi. Të vijë shëndoshë djali nga vendi i largët! U gëzofshi edhe me një djalë tjetër!...

Fëmijët rrinin të qetë njëri pas tjetrit, e shikonin mikun dhe zgjatnin doçkat në sofër për të marrë bukë e gjizë. Të gjithë ishin të pastër e të bukur. Heshtnin seriozë, si të mëdhenj, vetëm njëri qeshte përherë dhe ulte sytë në sofër, ndërsa maçoku ia lëpinte veshin.

Xhelo Mara u kujtua për diçka dhe u ngrit. Shkoi pranë murit, ku kishte varur xhaketën prej meshini, futi duart në xhepa dhe mori dy grushte me karamele. Pastaj erdhi dhe ua ndau fëmijëve.

— U! Ç'janë këto, zoti Xhelo! Paç e dhënç!
— tha Havaja, duke i urdhëruar fëmijët që ta falënderonin.

Dhe të vegjlit, të nëntë përnjëherësh, si zogjtë e dallëndyshes, që nxjerrin sqepat nga foleja kur vjen e ëma, hapën buzët e tyre.

— Faleminderit!

Xhelo Marën nga kjo «faleminderit» e pushtoi një mall i dhimbshëm. Kujtoi dy fëmijët e tij larg në Bilisht. Ndofta edhe ata, kur ndonjë mysafir kujtohet t'u sjellë karamele, kështu hapin buzët e holla: E, ç'është një grusht me karamele! Ky grusht i papërfillshëm për një të madh, sjell një valë gëzimi në fëmijët!, mendoi ai.

— Të paçim! — tha Abedini. — Pi pak, Xhelo, pi! Le ta humbim pak mendjen nga andrallat!

— Eh! — psherëtiu Xhelo Mara, duke ngatur gotën.

— Andej nga ana juaj pinë shumë, se është ftohtë. Është edhe vend i pasur! — tha Abedini.

— Pse i thonë Korçë! — ndërhyri Havaja.

— Me raste pinë! — tha Xheloja dhe mori një lugë gjizë.

Havaja e la fëmijën dyvjeçar në prehrin e vajzës më të madhe dhe doli nga dhoma. Abedini e ndoqi me sy:

— E po, vetëm me gjizë nuk pihet kjo e shkretë!

Pas pak erdhi Havaja me një tepsi të madhe të mbushur më mish të pjekur qengji. Pas e ndiqte maçoku i bardhë. I shoqi shtyu sahanët me qepë e gjizë dhe i hapi vend në sofër tepsisë. Era e mishit të qengjit mbushi dhomën dhe bëri të ndritnin më shumë sytë e të vegjëlve dhe të mjau-linte maçoku, duke lëpirë buzët dhe mustaqet.

— Mezi u poq! Këto drutë tona të verbojnë sytë nga tymi. Tym bëjnë e flakë s'nxjerrin! — tha Havaja. duke vënë tepsinë në sofër.

— Ah, ky i shkretë mish! — tha Abedini dhe fërkoj duart nga nepsi.

Shtëpia e tyre kishte nja pesëmbëdhjetë kokë dhen dhe dy lopë. Vend për t'i kullotur kishte mjaft, se ormanet anës lumit ende nuk ishin shpyllëzuar dhe rritej bari dimër dhe verë. Dhentë Abedini i kishte të shëndetshme dhe të gjitha pëlleja. Vetëm lopët nuk i kishin pjellë dhe e kishin të vështirë gjersa të vinte koha për t'i ndarë

qengjat nga nënat e tyre, domethënë gjersa të fillonte mjelja. Tani atë qumësht që kishin, e pinin qengjat.

Tek provonin mishin e qengjit, në oborr u dëgjua një zë burri, që thërriste Abedinin. Ishte zëri i Zekirja Gyzelit, mësuesit të vjetër dhe të atit të Zakes.

— Po ky? — tha Abedini dhe u ngrit.

Havaja u vrenjt. Ajo ishte pak besimtare dhe, kur priste fëmijë me barkun gjer te goja, nuk donte të shikonte a të takonte as budallenj, as prindër të budallenjve. Kishte frikë se mos lindte një budalla, si Zaken.

— Bido, mos e fut brenda! Na vjen pastaj edhe Zakja! Aman! Edhe Zakja na duhet! — tha ajo dhe mori fëmijën dyvjeçar në prehër.

Por Abedini nuk e dëgjoi të shoqen. E ftoi Zekirja Gyzelin brenda. Zekirjai, me xhaketën ngjyrë kafeje, të gjatë gjer në gjunjë dhe me fytyrë me kocka të dala në faqe, uroi një mirëmbërëma dhe priti në këmbë.

— Më thanë sikur ishte me ju Zakja. E mora me mend se edhe mund të ishte, por edhe mund të mos ishte! — tha ai.

— Kush të tha, zotrote? — pyeti Havaja me zërin e saj të trashë.

— Bame Vorbullz më tha. Po edhe mund të mos e dinte. Zakja mund të ketë shkuar edhe në Dëllinjas nga xhaxhai i tij. Xhanëm mund edhe të

mos ketë shkuar! — tha Zekirja Gyzeli me një fytyrë nga rridhte pikëllimi.

— Uluni dhe pini një gotë, zoti Zekirja! — e ftoi Abedini.

Ai u lëkund. U duk sikur u lëkund edhe xhaketa e tij e gjatë, që mbulonte këtë qenie të pavullnetshme.

— Po të mos ju bezdis, edhe mund të ulem pak! Si jeni, zoti Xhelo? — u kujtua ai për Xhelo Marën. duke ia zgjatur dorën.

— Mirë. zoti Zekirja! — tha Xhelo Mara dhe i hapi vend në sofër.

— Ah, Zakja ju do shumë, zoti Xhelo! — tha Zekirja Gyzeli, duke kthyer gotën.

Kjo ceremoni nuk zgjati shumë, se nga jash-të u dëgjua kënga e Zakes:

Hatixe, moj Hatixe,

Xelos i bën koqe ve!

Të gjithëve u mbeti kafshata në grykë dhe ulën kokat në sofër. Zekirja Gyzeli, sa e dëgjoi zërin e të birit, pa arritur të ulej në sofër, vrapoi të dilte. duke thënë:

— Më falni, zotërinj!

— Thefsh qafën me gjithë atë budallanë që ke pjellë! — thirri Havaja me fëmijë në prehër, ndërsa Abedini e qortoi:

— Sht, se të dëgjon!

— S'e sheh? M'u nxi faqja prej tij! Matufi i rrjedhur. Cuk-cuk dhe vjen gjer këtu për Zaken, sikur e kemi thirrur në gosti! — tha tërë

inat edhe nga kënga e pështirë e budallait.

Në oborr kishte plasur sherri. Zekirja Gyzeli e tërhiqte të birin, por ai nuk donte të kthehej.

— Do vete te Xelua! Do vete te Xelua t'ia jap shaminë. E zgjidha këmbën e do t'ia jap shaminë! Është shamia e Xelos. O le-le! Lëshomë, o baba!

*Hatixe, moj Hatixe,
Xelos i bën koqe ve!*

U bë një katrahurë e vërtetë. Abedini me të shoqen dhe fëmijët e rritur e ndien veten shumë ngushtë. Nuk dinin se ku t'i drejtonin sytë. Nga sofrë iku gëzimi. Edhe fëmijët i pushtoi një mërzi e përzier me turp. Vetëm maçoku hidhej nëpër dhomë dhe mjaullinte.

Abedini, si e pa që budallai nuk po qetësohej, doli me vrap jashtë. Pas pak u dëgjuan të qarat e Zakes:

— O le-le! Ce më bie me shuplakë! O le-le! Bjeri Bidos, o baba!

Xhelo Mara shtrëngoi mjekrën me pëllëmbën e dorës.

— Edhe, ky Abedini, ç'e trazon! S'ka faj Zaka! Se mos di se ç'flet. Ta lërë!

— Po e le atë, rri gjer në mëngjes!

Ndërsa Zake budallai nuk pushonte:

— O le-le! Ta shtrifsha Havanë.

*Kjo Havaja barkun plot,
pjell këlyshë mot për mot!..*

E, po kjo tani i vuri kapakun, mendoi Xhelo Mara, duke u skuqur. Kurse Havaja ia krisi një të qeshure aq të madhe, sa barku i ngrihej gjer në mjekër dhe i ulej gjer në buzën e sofrës. Ia dhanë gazit edhe fëmijët dhe u bë një kor i vërtetë me të qeshura. Larg oborrit të shtëpisë së Abedinit filluan të vinin të qeshura të tjera. Ata që qeshnin duhet të ishin rreth dy-tre veta. Havaja dhe Xhelo Mara e kuptuan që qeshte Bamja me shokë. Me siguri që ata e kishin ndërsyer Zakerin e krisur. Në fillim kishin dërguar Zekirjanë e gjorë, pastaj edhe të birin.

Abedini erdhi pikë e vrer. U ul në sofër pa fjalë dhe piu njëra pas tjetrës shtatë gota.

— E, more Abedin, ç'u vë rëndësi këtyre marrëzive! — tha Xhelo Mara dhe piu edhe për vete një gotë.

— Aman, Xhelo dhe Bido, ruhuni nga këta të ligj! Ata janë xhindosur. Të gjitha të ligat nga ata vijnë! — tha Havaja, këtë radhë me të vërtetë e trembur.

Darka zgjati shumë. Abedini dhe Xhelo Mara si për inat e pinë gjithë shisheën dhe morën edhe një tjetër. Pinin të dy në heshtje dhe rrallë flisnin. Fëmijët kishin shkuar të flinin. Vetëm Havaja vërtitej nëpër dhomë e shoqëruar nga mamaja. Ajo herë ulej pranë tyre dhe herë ngrihej

e dilte për të parë fëmijët. Maçoku papritur u hodh në sofër, rrëmbeu një thellë dhe, duke bërë mër-mër nëpër hundë, doli me vrap për të mos u kthyer në dhomë.

— Ah! I prapi! — thirri Havaja.

Xhelo Mara atë natë fjeti në shtëpinë e Abedinit. Ishte hera e parë që gdhiehej në shtëpinë e fshatarëve të Kallamgjatës. Vetëm në një shtëpi ishte gdhirë, në shtëpinë e vockël të Hatixhesë, shtëpi pa pije e pa mezera, shtëpi ku dergjej një plakë uloke dhe ku ndriste një shpresë dashurie...

Kreu i tretë

1.

Nxinte ormani si një brez i gjerë leshi i lidhur mes tokës dhe qiellit. Këtë brez mbrëmja e zmadhonte përherë e më shumë, siç zmadhohen të gjitha sendet mbi tokë, kur vjen mugëtira. Ormani rënkonte nga oshëtima e lumit dhe nga vërshëllima e erës. Ky ishte bashkimi i gjithë rënkimeve të drurëve, që ngriheshin mbi baltën dhe myshkun qindravjeçar. Nëpër këtë rënkim ktheheshin pesëdhjetë burra me pesëdhjetë sëpata dhe me tridhjetë qerre të ngarkuara me trarë e shufra. Gojët e çizmeve të tyre hanin të pangopura tokën, duke futur hundët e mëdha në llucën dhe baltën e zezë të ormanit. Këto gojë e hundë çizmesh të burrave të rraskapitur nga

lodhja trazonin ëndrrat dhe të fshehtat e frikshme të ormanit të plagosur nga pesëdhjetë sëpata dhe të bërë vija-vija nga rrotat e tridhjetë qerreve. Ormani për herë të parë dridhej nga frika se mos e përzinin nga bregu i lumit, me të cilin ishte i lidhur në shekuj në miqësi dhe në shekuj në grindje. Në këta shekuj herë lumi i kafshonte ormanit një copë tuli dhe herë ormani ia merrte lumit këtë copë tuli nga goja, duke lëshuar ushtrinë e tij prej mijëra filizash. Por kjo luftë e grindje e pambaruar ishte në të njëjtën kohë edhe një miqësi e pafundme, që kishte të bënte me jetën e të dyve, se ormani thahej pa lumin dhe lumi shteronte pa ormanin. Nga kjo luftë dhe nga kjo miqësi kanë dalë histori e gojëdhana të tëra, që kanë kaluar gojë më gojë në fshatin Kallamgjatë. Një herë në një kohë, thënë, fryu një erë e marrë sa tundi detin nga fundi dhe deti nxori një gjarpër kaq të madh sa i kishte sytë sa një sini, dhe trupin kaq të trashë, sa mezi ta pushtonin me krahë dhjetë njerëz. Ra një re nga qielli, e ngriti gjarpurin dhe e hodhi në malin Bigë që çohet mbi orman. Si ra gjarpri atje, zuri e hante kafshë e njerëz e çdo gjë që gjente. Pastaj u mbloodhë gjithë Kallamgjata e gjithë krahina dhe thanë: «Si t'ia bëjmë kësaj lubie që s'na lë të rrojmë, që na ha kafshët edhe na i prish të mbjellat, që kur vërshellen na fut frikën në kockë?» Ashtu gjithkush tha fjalën e tij; pastaj u ngrit një plak: «O djem, unë tani u

plaka. Ju do të thoni se ç'do ky matuf që merr fjalën në këtë kuvend. Por unë do të them një fjalë dhe, në ju pëlqeftë, mirë; në s'ju pëlqeftë, mirë, hidheni poshtë! Unë them që të ngarkojmë një gomar me dy thasë me eshkë, edhe të shkojë një njeri me të, edhe si të afrohet pranë lubisë, t'u vërë zjarrin thasëve. E, ashtu, me të parë lubia gomarin edhe njerinë, do t'u hidhet t'i rrufisë. E si t'i rrufisë, do t'i ndizet eshka në bark. Lubia s'do të ketë ujë për të pirë dhe do të ngor-dhë.» I thonë plakut: «Mirë është mendja jote, po s'ka se kush të shkojë me gomarin.» Thotë ai: «Vete unë, se unë sot për nesër jam.» Dhe ashtu e lanë. U ngritën ca nga ata, vanë në orman dhe kërkuan gjithë zgerbonjat, gjersa gjetën eshkë për të mbushur dy thasë. Pastaj sollën gomarin, e ngarkuan dhe e dërguan plakun te lubia. Si arriti në mes të udhës, plaku nxori masatin dhe eshkën nga qesja, e ndezi dhe e hodhi në eshkën që kishte ngarkuar në gomar. Kur iu afrua lubisë, e pa që po flinte, por me sy hapur. Plaku u tremb, shkoi dhe e lidhi gomarin në një lofatë dhe u fsheh të shikonte se ç'do të bënte lubia. Lubia, si u ngrit, hodhi sytë te gomari, iu vërsul dhe një për një e rrufiti në bark me gjithë eshkën e ndezur, që i përvëloi barkun, dhe vuri ulërimën. Pastaj ia dha një të vërshëlyeri, që u drodh gjithë vendi, dhe u nis më të poshtë me vrap dhe erdhi gjer në fund të ormanit. Atje s'mund të duronte më dhe bërtiti e tha: «Ku je ti,

o det, ati im, edhe ti, o lumë, vëllai im? Në ju kam, sot ju kam!» Edhe u shtri për vdekje. Kur lubia ra, u nis deti nga kënetat dhe lumi nga mali, por sa erdhën në orman, ajo kishte ngordhur. Dhe ashtu e ngordhur shkoi në det. Që atëherë u bë lumi, që ujit gjithë fushën me ujë të mirë dhe bashkë me lumin u rrit dhe u zmadhua ormani. Po në orman mbetën gropa të mëdha me baltë e me ujë të turbullt, që janë të përbrendshmet dhe lëngjet e lubisë.

Dhe kështu nëpër orman shkelnin mbi përralla e gojëdhëna pesëdhjetë burra me tridhjetë qerre dhe mes tyre edhe Xhelo Mara me Abedin Shpuzën. Ky ishte një orman i pafundmë me rrape, shelgje, plepa dhe arra, me driza, ferra dhe kallam qindravjeçar. Përbrenda gjithmonë ishte i errët dhe përherë me pellgje dhe baltëra nga vinte një lagështirë e ftohtë me erë të thartë. Xhelo Mara, duke ecur, e ndiente këtë lagështirë të përzier me erën e barit, të ujit të ndenjtur dhe të fletëve të kalbura. Ndiante edhe rënkimin dhe oshëtimën e mbytur, që e dërgonte nëpër orman gryka e lumit. Kjo oshëtimë dukej sikur krihte dhe lëvizte mjekrat prej myshku të gjelbër në drurët e shtrembër dhe në kulprat e përdredhura. Por nëpër këta drurë dhe kulpra duhej të fshiheshin edhe mjekrat e atyre njerëzve të panjohur, për të cilët flitej në krahinë. Ata ditën lëviznin nëpër ormanin e errët dhe natën dilnin fshehurazi dhe hynin nëpër plevicat e fshatit Kallamngjatë, duke

u takuar me njerëz të dyshimtë. Këtej ata sillnin erën e myshkut plot lagështi dhe erën e fletëve të kalbura të ngjitura nëpër thundrat e çizmeve. Ata mbanin me vete thika me tehe të gjata dhe pistoletë, që, kur shkrepnin, nuk bënin zhurmë.

Duke ecur, Xhelo Mara e dinte se këta njerëz lëviznin nëpër orman. Krisma e sëpatave ndofta për një çast ata i kishte larguar më në thellësi të ormanit. Por ata merrnin frymë e jetonin si ugurzinj të panjohur. Me këto mendime ecte Xhelo Mara, kur prapa shpine ndjeu kollën e Bames. Ai ktheu kokën dhe vështroi trupin e tij të gjatë me sëpatë supit. Ndjeu një ftohtësi vdekjeje, ftohtësi që vinte nga tehu i mprehtë i sëpatës së Bames. Br! U drodh Xhelo Mara, se iu duk sikur e pa trupin e vet të përgjakur mes myshkut të ormanit. Por Bame Vorbulla buzëqeshi, duke vështuar djathtas e majtas kurorët e drurëve të mbuluara me vellon e mbrëmjes, sikur t'i gëzohej ormanit, të mbante gjithë këtë bagëti. Kjo ishte një buzëqeshje kërcënuese dhe Xhelos iu duk sikur e përpiu masa e madhe e ormanit, sikur balta dhe lluca i erdhën gjer në grykë dhe sikur e shurdhoi oshëtima e lumit. Në çast iu kujtua përralla e lubisë. Jo vetëm iu kujtua, po edhe e pa lubinë. Dhe kur erdhi në vete, pa se vërtet ishte fundosur në baltë. Kishte shkelur në një gropë të mbuluar me baltë dhe ishte fundosur gjer mbi kraharor. Në të dy anët

e njëçerektrupit të tij ishin përkulur dy njerëz: Abedini dhe Bamja. Ata e tërhiqnin me zor për ta nxjerrë nga gropa ku ishte fundosur. Si e nxorën, ai vuri re se tatëpjetë xhaketës prej lëkure dhe pantallonave i rrëshqiste ngadalë peltja e trashë e baltës dhe i jepte formën e një skulpture. Për herë të parë e pa veten të kthyer në monument të gatuar prej balte. Sa vështirë qenka të jesh monument, qeshi ai padashur me gjithë hallin që kishte. Këtë qeshje të hidhur e vunë re edhe Bamja me Abedinin.

— Ka gjëra të fshehta ky orman! — tha Bame Vorbulla me vështrim në xhaketën dhe pantallonat e Xhelos, të veshura me shtresën e baltës së trashë, si sipërfaqja e një statuje në studion e një skulptori.

Ashtu siç ishte, pa u fshirë dhe pa u shkundur, Xhelo Mara filloi të ecte i rënduar. Tani trup i tij kishte marrë një peshë tjetër, peshën e monumentit, ndofta edhe më të madhe. Krah tij ecnin edhe Abedini me Bamen, duke lënë prapa llapashitjen e çizmeve nëpër baltën e ormanit.

Dalëngadalë ra errësira e thellë dhe e heshtur, një errësirë e ndryshme nga ajo e fushës dhe e malit. Ishte errësirë me erë të paktë dhe me lagështirë të shumtë, që duekj sikur të merrte frymën dhe të mbyste.

— Sot kemi bërë punë të madhe! Pothuajse e nxorëm gjithë qerestenë nga ormani, — tha Bamja, si për të hapur kuvendimin.

— Ma merr mendja se për dy-tri ditë i ndërtojnë stallat, — tha Abedini.

Dukej sikur mes Xhelos, Abedinit dhe Bames nuk kishte ndodhur asgjë e keqe. Fjalët që kishin këmbyer dhe grindjet që kishin ndezur, i kishte përpirë papritur e kujtuar ormani i errët. Ishte vërtet për t'u çuditur! Qetësi e paqe mes tyre. Por kjo i ngjante qetësisë plot të fshehta të ormanit, që e çante mes për mes lumi i fryrë dhe i pagjumë.

— Kot e keni që ngulni këmbë për t'i marrë bagëtitë nga ahuret e fshatarëve. Pse me kaq ngut? Të bëhen stallat një herë e mirë! — tha Bamja.

Në këto fjalë nuk ndihej as rrëmbim dhe as zemërim prej kundërshtari, përkundrazi vihej re një mendim i arsyeshëm prej një njeriu të matur.

— Hajde tani ndërto ca plevica të shëmtuara nëpër baltë e shi, kur çdo shtëpi në fshat ka një ahur, ka një grazhd! Shpenzime të kota! Çuditëm! — vazhdoi Bame Vorbulla me një zë të shtruar dhe të parrëmbyer.

— Përpiqemi për të mirë, — tha Xhelo Mara edhe ky qetë.

— Ashtu qoftë, por s'ma merr mendja të dalë gjë për të qenë! — tha Bamja i menduar.

Ndërkohë u dëgjua një krismë arme, që vinte e mbytur nga thellësitë e ormanit. Abedin Shpuza padashur vuri dorën në brez dhe shtrëngoi dorezën e ftohtë të kobures. Ndërsa Xhelo Marës

kjo krismë nuk i bëri shumë përshtypje. Në këtë orman ka lloj-lloj njerëzish, duke përfshirë edhe gjahtarët, mendoi ai.

— Qëllojnë ndonjë egërsirë! — tha Bamja.

— Mund të jetë edhe ndonjë diversant! — tha Abedini.

Bamja qeshi:

— Diversanti nuk qëllon! Të qëllojë dhe të thotë: ja ku jam! Diversanti ose përdor thikën, ose, kur e sheh veten ngushtë, pi helmin..

Xhelo Mara i dha të drejtë Bames.

Në mes të fshatit ata u ndanë. Abedini dhe Bamja shkuan në shtëpitë e tyre, ndërsa Xhelo Mara për në zyrë. Rrobat e lyera me baltë i jepnin një pështirësi të madhe dhe një përtaci të paparë në lëvizjet, ecjen dhe dëshirën për të folur. E bënin indiferent dhe të ngathët për të marrë një vendim, a për të vënë në lëvizje mendimin dhe arsyen. Ecte dhe aq i bënte se ku do të shkonte dhe si do ta gdhinte natën. Ishte i huaj ndaj çdo gjëje. I dukej sikur jetonte kot ose rastësisht.

Kur iu afrua qendrës së fshatit, ai pa në zyrën e tij dritë. Përnjëherësh ngathtësia që e kishte mbërthyer u shkund dhe u shua nga trupi i tij. Filloi të shpejtonte hapin. Me shpejtimin shkundej edhe balta e ngjitur për trup; nisi të ndiente dhe të jetonte. Tanimë nuk ishte i ngurtë si në përralla. Hapi derën dhe pa të shtrirë në shtratin e tij Pandin me gjithë rroba e këpucë, që kishte vënë krahët pas qafës dhe rrinte në ku-

rriz me sytë në tavan. Mustaqet e holla e të lëmuara i nxinin si dy pendë të vogla dallëndysheje nën dritën e llambës me vajguri. Pandi, me tander që dikush hyri, u hodh nga krevati me revolen në dorë. Pastaj fërkoj sytë ngaqë s'u besonte. Para tij qëndronte një njeri i tëri i veshur me baltë, që nga këmbët e gjer në qafë, dhe ky njeri ishte Xhelo Mara, i kunati.

— Ku je bërë kështu, more derëzi! — thirri ai dhe filloi të vërtitej nëpër dhomë. — E di që më trembe?

— Në dhomën tjetër në katin e dytë i kam ndërresat! — tha Xheloja, duke treguar me dorë tavanin e zyrës.

Pandi ngjiti me nxitim shkallët dhe mori nga dhoma tjetër ç'i zunë duart: këmishë, triko, pantallona, xhaketa të vjetra... Pastaj doli përsëri dhe priti në korridor gjersa të ndërronte rrobat i kunati.

Xhelo Mara ishte lagur gjer në kockë dhe vinte erë batakun dhe fletësh të kalbura, megjithëse i ndërroi krejt rrobat e trupit. Plaçkat e ndotura i shpuri në dhomën tjetër, duke i mbështjellë me nja dhjetë gazeta. Mandej me peshqir në qafë, duke e shikuar me bisht të syrit kunatin, që vinte e shkonte në korridor me cigare në buzë, si një njeri që pret pas derës së sallës së operacionit të spitalit një të afërtin e tij të sëmurë rëndë, zbriti shkallët për t'u larë në çezmën e oborrit.

I kunati pinte duhan në korridor me mendime nga Xhelo Mara, ky njeri i pakuptueshëm, që kishte kaq vjet larg Marikës dhe fëmijëve, duke bërë një jetë qeni. Atij më parë nuk i besohej që i kunati të jetonte kaq mjerueshëm. Tani e pa me sytë e tij se Xheloja jo vetëm fuste këmbët në baltë, por fundoste krejt trupin e vet. Për një çast i erdhi keq për të dhe psherëtiu. Sidoqoftë ishte njeriu i afërt i tij, se i kishte dhënë të vetmen motër. I kujtohej kur të dy u kthyen në Bilisht pas mbarimit të Luftës. Pandi mbeti ushtarak në forcat e mbrojtjes, ndërsa ai në zyrat e pushtetit të ri, duke u marrë me organizimin e bujqësisë, me reformën agrare, me shpronësimet, me mjetet e punës, me farërat e bimësisë... Atëherë ai vinte shpesh në shtëpinë e Pandit, madje jo rrallë flinte në njërën nga dhomat e mëdha. Vetë Pandi ia mbushi mendjen së motrës, të atit e së ëmës, që Xhelon ta merrnin në shtëpi e t'i lëshonin një dhomë për të jetuar. Xheloja në fillim kundërshtoi, se ai ishte një njeri që ku e zinte dita, s'e zinte nata, se bridhte si arixhinjtë lumë në lumë e fshat më fshat dhe do t'i mërziste me këtë jetë të parregullt. Por pastaj pranoi. Sipas Pandit ai pranoi vetëm për hir të Marikës, që ishte ndofta vajza më e bukur e Bilishtit, me dy sy si dy liqene të kaltra e me flokë të artë e me dhëmbë të bardhë si qumështi në gojën e hijshme. U njohën me Marikën dhe u martuan. Por martesën Xhelo Ma-

ra nuk e bëri në shtëpinë e Marikës. Le që kjo nuk ishte një martesë me njëqind dasmorë! E mori dhe e shpuri në një shtëpi që i ati, Hysen Qorri, sapo e kishte blerë. Mblodhi disa miq e shokë, bëri një darkë dhe kaq.

Pandi Këmbora e mban mend shumë mirë atë dasmë. Atje u deh keq dhe filloi të qante me kokë në prehrin e së motrës, si një fëmijë në prehrin e nënës. Pastaj ngrihej dhe i binte me grusht gjoksit të tij:

«Ah, të mora në qafë, moj motër! S'i s'm'u tha gjuha, kur t'u luta të martoheshe me Xhelon, si s'më ra copë gjuha ime e ligë!... Ky është një endacak që do të të lërë rrugëve!... Ky zyrën e ka në çantën e tij... Ky gruan e ka mikeshë, që e takon një herë në muaj!...»

Pas tij filloi të qante edhe Marika, jo si ç'qajnë nuset ditën që dalin nga shtëpia. Ishte një e qarë tjetër, një e qarë pendimi për martesën. Por ajo nuk e kuptonte. Asaj i dukej një e qarë si e gjithë nuseve të tjera. Edhe atyre pak dasmorëve ashtu u dukej. Ndërsa fjalët e Pandit në pije e sipër i merrnin si shaka, që thuhën në këto raste nëpër këngë të tilla:

*Më rrite, baba, më rrite,
nga gjiri yt pse më qite?
S'ke frikë prej perëndie,
që më nxjerr si plëng shtëpie?*

Të qarën e Marikës e kuptoi vetëm Hysen Qorri, i ati i Xhelos, burri me një sy e mustaqe të verdha. Ai u vreros, i uli vetullat dhe u mbyll në vetvete. Tha vetëm dy-tri fjalë: «Tani u bë!» Dhe kaq. Këto fjalë të gjithë i dëgjuan, por asnjëri s'i kuptoi. «Tani u bë! Të shohim fundin!»

Pandi Këmbora u zgjua nga këto mendime atëherë kur dëgjoi hapat e Xhelos që ngjiste shkallët. Xhelo Mara tani ishte larë dhe kishte marrë pamjen e njeriut.

— Ç'të ndodhi? — pyeti Pandi, duke u ulur në karrige.

Xhelo Mara veshi xhaketën mbi trikon e leshtë:

— Rashë në një gropë të thellë me baltë duke dalë nga ormani! — tha ai.

— Bah! — bëri i kunati.

— Ti nuk e di se ç'dreq ormani është ai! Atje ka ngordhur lubia, jo unë! E ke dëgjuar gojëdhënë e lubisë? — tha Xhelo Mara.

— Përralla! Ruaj veten, more derëzi!

I kunati u ul pranë tij.

— Ke ngrënë? — pyeti ai.

— Kam ngrënë! Po ti ku ha, more derëzi? — tha Pandi, pasi në dhomën e Xhelos nuk kishte vënë re as bukë, as pjatë, as lugë...

Xhelo Marës i erdhi për të qeshur, se e dinte që i kunati ishte një hamës i madh.

— Më sjellin për të ngrënë nga një shtëpi. Sa mbaroj së ngrëni, vijnë dhe e marrin pjatën.

Po ti nuk e vure re dollapin në dhomën tjetër. Atje ka diçka... — tha ai dhe i vanë mendtë te Hatixheja, që dikur ditë për ditë i sillte për të ngrënë.

— Ashtu? — pyeti Pandi.

— Paguaj nja dy mijë lekë dhe të gjitha më vijnë si në restorant, — tha Xheloja, duke ia bërë të kunatit shesh me lule.

I kunati nxori paketën e cigareve «Diamant», më të shtrenjtën e gjithë paketave, dhe ia zgjati Xhelos. Bashkë me paketën nxori edhe zarfin me letrën e Marikës, për të cilën i kishte folur në qytet. Xheloja e mori dhe e vuri në cep të tryezës. Në dhomë u përhap era e duhanit më të mirë të vendit, që Xhelo Mara gati sa e kishte harruar. Jeton kunati im, jeton!, pshe-rëtiu ai.

Pandi e shkundi hirin e cigares në shpuzoren prej kutie konserve, të cilën e pa me ndot, duke prishur buzët.

— Dëgjo, — tha ai, — në qytet nuk arritëm të flasim.

Por në çast e ndërpreu mendimin nën presionin e vështrimit të syve të Xhelo Marës, syve të kaltër e të thellë me bebëza të zgjeruara nga mungesa e dritës së plotë në dhomë. Vështrimi i këtyre syve e bënte çdo njeri të mendohej para se të fliste.

— Dëgjo! — përsëriti ai. — Unë nesër do të largohem. Por mendjen do ta kem te ti. Hëm!

Rreth teje në qytet flasin shumë. Flasin, jo vetëm për bagëtitë e kooperativës, që i ke shpërndarë në fshatarët. Mundet që ka edhe zmadhim. Por flasin edhe për gjëra të tjera. Hëm! Si të të them. Gjëra morale... — dhe Pandit iu mor goja dhe u skuq.

Xheloja e la të fliste pa i ndërhyrë. Por i kunati nuk e zuri në gojë Hatixhenë, megjithëse, me sa dukej, e kishte marrë vesh historinë e saj, pasi, sipas fjalëve të tij, ishte takuar edhe me Petrika Kaleshin, ndihmësin e Feti Kalasë. Petrika Kaleshin Pandi e kishte shok, se e kishte mbajtur pranë dhe e kishte aktivizuar në organet e Sigurimit.

— Ti e di se ku punoj unë. Nuk e kam të vështirë t'i marr vesh gjërat, bile edhe t'i saktësoj, duke i vërtetuar. Dëgjo! Kemi qenë shokë. Të kam kunat. Gjaku s'bëhet ujë. Mund të të them edhe gjëra të tjera, se të njoh si njeri që di të heshtësh. Feti Kalaja e ka keq punën. E ka marrë përsipër fajin për shpërndarjen e bagëtive. E rëndon edhe shtypi i huaj, që ka folur! Hëm! Ti e di se ku punoj unë. Ti ke pasur lidhje me Feti Kalanë? Ruhu, derëzi, ruhu! Feti Kalaja ka bërë sabotime... Hëm!... Gjurmët atje na shpien. Këto gjëra vetëm ty t'i them!... Hëm...

Xhelo Mara u zbeh. Feti Kalaja, kryetari i Komitetit Ekzekutiv? Ç'faj ka marrë përsipër? Por ai s'ka ditur gjë fare për shpërndarjen e bagëtive. Atë e kam bërë unë me kokën time.

— Ç'thua, more Pandi? — u hodh në karrige Xhelo Mara.

— Puna e Feti Kalasë s'ka marrë fund. Ai ende është kryetar. Më tej s'dihet. Duhet të ketë edhe gjëra të tjera. Por, dëgjo! Ruhu! Në ke pasur lidhje me Feti Kalanë, shko dhe thuaje ku duhet, me gojë dhe me shkrim. Më mirë me shkrim! — tha Pandi Këmbora dhe duke lëvizur iu përplas në karrige tyta e kobures. — Ndhmësi i tij, Petrika Kalesshi, pse sot është një nga të nderuarit në qytet edhe më tej? Është se ai i zbërtheu një për një pikëpamjet e Feti Kalasë. Sipas Petrikës, të cilit i besoj plotësisht, Feti Kalaja mezi e priti shpërndarjen e bagëtive në shtëpitë e fshatarëve. Doemos kjo mori shkas nga shfryrja e lumit, nga përmbytja e stallave e ku ta di unë. Por ky ishte hapi i parë për prishjen e kooperativës. Përkrahësit e Feti Kalasë në fshat, si Bame Vorbulla, Shaqir Dushku dhe ndofta Abedin Shpuza, bëjnë agjitacion se më mirë të mos ketë kooperativë, se ende nuk i ka ardhur koha, se duhen shpenzime për ndërtime e ku ta di unë. Feti Kalaja, gjithmonë sipas Petrika Kalesshit, vërtet, kur erdhi në fshat, t'u kërcënua ty që shpërndave bagëtitë, po kjo ishte një lojë për të fshehur gjurmët dhe për të lehtësuar veprimet e tij të mëtejshme. Si t'u mbushte mendjen fshatarëve me anë të agjitorëve të tij, do të dilte para pushtetit me parullën: Bujqit tani për tani nuk e duan kooperativën; mendimin e tyre ne

e marrim parasysh. Ti, ndofta, u nise për të mirë, kur i shpërndave bagëtitë; një shpërndarje e përkohshme sa të përmirësohen kushtet, sa të bëhen ndërtimet. Kurse Feti Kalaja kishte vështrim të largët. Prandaj në fillim të kërcënoi sa për të larë gojën. Pastaj të përkrahu plotësisht; ti e hutove duke i shpjeguar se ç'është «parimi» nga ana filozofike; ky shpjegim në formën liberale i pëlqeu Feti Kalasë. Rrugës ai të mburri para Petrikës, duke thënë se ti je «një kuadër me vlera» dhe se veprime drejt me shpërndarjen; dhe lajthitjet e tua morale t'i justifikoi... I pëlqeu edhe ajo që the ti: «Pse e ngritët kooperativën, kur keni frikë.» I lumtë Petrika Kaleshit që na ndihmoi! Ti nuk e di që unë jam ngarkuar me ndjekjen e çështjes së Feti Kalasë? Të kam timin që po të them. Jemi ngarkuar disa kuadro me përvojë nga rrethet për të shoshitur këtë çështje e të tjera... Do të na bjerë rasti të flasim përsëri... Mirë do të bësh të veprosh si Petrika Kaleshi... Edhe një gjë. Petrika Kaleshi tha se edhe stallat e vjetra Feti Kalaja i pati ndërtuar pranë lumit me qëllim sabotimi. Ti bëre mirë që ia vure në dukje. Por nga Petrika del se edhe ti je i lëkundur në çështjet e kolektivizimit...

Xhelo Marës i dolën mornica në trup dhe ndjeu se iu ngritën flokët përpjetë.

— Ç'janë këto! Petrika shpif për të dhe për mua! Në kohën e luftës ai nuk arriti ta pasuronte biografinë. Mundohet ta pasurojë tani në kurriz të

Feti Kalasë dhe timin. Feti Kalaja është njeri i vërtetë!

— Ashtu qoftë! I japim fund! Për këto asnjë fjalë! I japim fund! — dhe ai u ngrit si i frikësuar për ato që i tha Xhelos.

— Ku shkon? — pyeti Xheloja.

— Në qytet. Atje poshtë më pret makina. Gjer këtu nuk vinte. Baltë e madhe. Nesër largohem për pak ditë dhe do të vij përsëri. Do të vij të bëj hetime edhe këtu në Kallamgjatë. Harrova të të them. Jam transferuar në Tiranë. Për një javë i ngarkoj plaçkat nga Korça dhe drejt e në kryeqytet! Por ti ruhu! Tani kam mundësi të të ndihmoj më shumë. Por edhe ndihma ka një kufi. Kur mbushet kupa, nuk e nxe ndihmën! Ki mendjen! — tha ai dhe doli.

Xhelo Mara e përcolli deri në oborr. I tha që ta shoqëronte deri te makina, por i kunati nuk donte.

— Rri se je i lodhur! Mbetsh me shëndet.

— Jepi të fala Marikës dhe puthi fëmijët! — tha Xhelo Mara, duke e përfaquar sa për të bërë zakonin.

Pas njëzet minutash Xhelo Marës i erdhi deri në dhomën e tij zhurma e mbytur e një makine.

— U nis! — tha ai i lehtësuar dhe përgatiti shtratin për të fjetur.

Në shtrat ai u përpëlit gjatë, u soll dhe u rrotullua si qebap kafeje mbi prush. I dilte para syve Feti Kalaja i ndershëm dhe i gumëzhinin në vesh

fjalët e tij: «S'të mbroj dot, Xhelo!» I shfaqej fytyra e lëpirë e Petrika Kaleshit dhe buzkat e tij gjithmonë të lagura nga gjuha që i shkonte në çdo çast përsipër për t'i lyer me llakun e pëshpërës. I vinin në mend ndërtimet me drutë e ormanit, që tani duheshin shpejtuar. Koha nuk priste. Bagëtitë duheshin marrë. Feti Kalaja rrezikohej seriozisht... Rrezikohej edhe ai vetë.

2.

Në Kallamgjatë nuk mbahet mend të jenë bërë ndërtime me një shpejtësi kaq të madhe. Kanë rënë tërmete dhe kanë ndodhur zjarre, janë bërë përmytje dhe ka vithisur toka, duke sjellë fatkeqësi e rrënime shtëpish, por ndërtimet kanë zgjatur muaj të tërë. Ndërsa stallat me mure të thurura me shufra e të lyera me baltë e bajga lope u ngritën brenda katër-pesë ditëve në këmbë të kodrës, larg radhës së parë të shtëpive të fshatit, atje ku fillon bishti i gjelbër i ormanit. U bënë grazhde të gjata të ndara për çdo ka e lopë dhe kolibe të vogla për viçat. Ndërtimet u shpejtuan, se ngjarjet pas përmytjes ishin aq të ngatërruara dhe aq të ndera, saqë ngadalësi më i vogël mund të paguhej shumë shtrenjt. Biseda e shkurtër e Pandi Këmborës atë natë të hi-

dhur e rrëqethi Xhelo Marën dhe ndofta ajo u bë shkak për t'u dhënë shpejtësi të paparë ndërtimeve. Shpërndarja e përkohshme e bagëtive nëpër oborret e fshatarëve kishte vënë në rrezik edhe atë vetë, edhe Feti Kalanë me bujën e saj të çuditshme, me thashethemet dhe trillimet e padëgjuaara. Feti Kalaja ndofta kishte edhe mëkatë të tjera, që nuk diheshin, por edhe ngjarjet në Kallamgjatë nuk rëndonin pak mbi supet e tij, megjithëse ai për këtë nuk kishte asnjë faj. Në qoftë se shpërndarja quhej faj, atëherë këtë e kishte vetëm Xhelo Mara. Tani stallat u ndërtuan dhe bagëtitë përsëri do të mblidhen bashkë. Atëherë ç'mbetet nga ky faj? Mbetet vetëm trillimi! Megjithatë Xhelos ende nuk i kishte ikur frika.

Në zyrë ai kishte thirrur Abedinin, Shaqir Dushkun, Zekirja Gyzelin, mësuesin e vjetër të fshatit, dhe dy-tre djem të rinj. Shaqir Dushku, i ulur në karrige larg tryezës, me shpatulla të mbështetura në mur, pinte duhan dhe herë pas here ulte kokën e tij të madhe që lodhte qafën e hollë me peshën e saj të rëndë.

Xhelo Mara i kishte thirrur t'i dërgonte për t'i mbledhur bagëtitë nga oborret e fshatarëve dhe për t'i shpënë në stallat e reja.

— Ti, Shaqir, je komandanti i grupit. Mos u nxeh me fshatarët. Falënderoji që i mbajtën bagëtitë dhe që u kujdesuan për to. Kaq! Punë të mbarë! — tha Xhelo Mara shkurt.

Shaqir Dushku dukej sikur nuk e kishte

mendjen në fjalët e Xhelos. Shikonte në dysHEME dhe luante me këmbë me një toPTH letre, duke pirë duhan. Pastaj e ngriti kokën e rëndë, e shkoi dorën nëpër mjekër, kroi pak qafën dhe u çua. U ngritën edhe të tjerët.

— Po unë edhe mund të shkoja me këtë grup, edhe mund të mos shkoja, — tha Zekirja Gyzeli si i hutuar.

Xhelo Marës i erdhi për të qeshur. U ngriti, iu afrua dhe i ra me dorë në shpatullat e ngushta dhe të thata:

— Zotrote je një mësues i vjetër dhe çdo shtëpi e ka për ndor të ta hapë portën.

Zekirja Gyzeli u skuq pakëz, gjë që ndodh mallë me pleqtë, pse, si i thonë një fjale, pleqtë nuk skuqen. Por, ndërsa ai skuqej, Shaqir Dushku e shikonte me një buzëqeshje tallëse dhe përçmuese. Ai nuk fliste asnjë fjalë dhe me vështrimin e tij dukej sikur thoshte se e gjithë kjo ishte një ceremoni e kotë dhe pa vlerë. Shkojmë, i marrim bagëtitë dhe i shpiem në stallat e reja dhe kaq! Për të marrë ca bagëti u dashka një strategji e tërë!

Xhelo Mara, si e pa që nuk fliste asnjë fjalë, e pyeti:

— Ti, Shaqir, ke gjë?

— Nuk kam! — tha ai ftohtë me pamjen e një njeriu të zemëruar.

Me ta u nis të dilte edhe Abedini, po Xhelo Mara e ndaloi:

— Ne të dy kemi një punë, Abedin!

Nga dritaret e zyrës dukeshin kumbullat që tundnin lehtë kurorat e mbushura me lule të bardha. Fryntë një erë e qetë dhe në qiell lundronin re të rralla si varka të vogla me vela të hapura. Xhelo Mara gjithë ato ditë u lodh së mbajturi sytë në qiell. Kur do të hapet, kur do të shpëtoj-më nga shiu! Qielli tani u hap. Mjaft me shqetësimin e bagëtive! Mjaft me mërzinë: i japin a s'i japin bagëtitë e shpërndara. Erdhi koha e mbjelljes së misrit dhe të pambukut...

— Atje ku toka është tharë, të fillojmë të mbjellim, Abedin. Nesër mbrih qetë dhe të gjithë në ara! Ma merr mendja se rrëzë kodrave toka mund të punohet, — tha Xhelo Mara, duke shikuar nga dritarja.

Abedini si zakonisht lëvizi mënjanë strehën e shapkës.

— Fara e pambukut nuk mjafton. Janë pesëdhjetë hektarë për të mbjellë.

— Për sa hektarë kemi?

Abedini u mendua, duke lëvizur gishtërinjtë si për të bërë llogari:

— Për nja njëzet.

— Hëm! Nejse, t'i mbjellim këta njëzet hektarë, pastaj shkojmë e kërkojmë farë në qytet, — tha Xheloja.

Abedini i ra çizmes së gomës me shkopin e vogël prej thane, që nuk e lëshonte nga dora.

— Eh, dreq! — tha ai. — Edhe në një pjesë

të farës së misrit ka rënë krimbi!

Xhelo Mara u kthye menjëherë nga ai, duke i hequr sytë nga dritarja:

— Krimbi? Nuk ishte i dezinfektuar?

— Ti e di që nuk gjetëm dezinfektant! Për farë mjafton! — e qetësoi ai.

— Farën që ka rënë krimbi t'ua japim qeve. Tagji kemi pak, krimbi s'duhet të binte, por s'kemi ç'të bëjmë! — tha ai dhe u ul në karrige.

Ra një heshtje. Abedini luante me strehën e kapeles, një herë e kthente nga veshi e një herë tjetër nga qafa. Mundohej t'i thoshte diçka Xhelos dhe prapë pendohej.

— Kam frikë se disa nuk do t'i kthejnë bagëtitë në kooperativë! — tha ai më në fund.

Për këtë edhe Xheloja kishte një dyshim të mjegullt, por edhe të mos i kthenin, nuk e quante ndonjë hata të madhe. S'duan t'i kthejnë, le t'i mbajnë.

— E çfarë pastaj? — tha ai.

Abedini e pa me qortim:

— Të vogël e quan?

— Edhe e madhe nuk është! — tha Xhelo Mara.

Tjetri e ktheu përsëri strehën e shapkës prej lëkure mbi ballë.

— Duhej të kishim shkuar edhe ne nëpër shtëpitë e fshatarëve, — tha ai.

— Po të jetë e domosdoshme.... — tha Xhelo Mara dhe u mat ta pyeste për Fetë Kalanë nëse

kishte dëgjuar ndonjë gjë, por nuk mund t'ia tregonte bisedën me të kunatin.

— Të presim se ç'do të bëjë Shaqir Dushku me delegacionin e tij... — tha Abedini, duke theksuar fjalën «delegacion».

Xhelo Mara e hodhi bisedën te Feti Kalaja:

— Feti Kalaja nuk u duk më!

Abedini përsëri lëvizi strehën e shapkës. Edhe ky, mendoj Xhelo Mara, ç'bën me këtë strehë!

— Më duket se i ka malum punët! — tha Abedini.

— Ashtu? — pyeti Xhelo Mara, duke përdorur fjalën e tij të preferuar.

— Thonë se do ta heqin...

— E po qenka e vërtetë! — tha Xhelo Mara, duke kujtuar bisedën me të kunatin, të cilën Abedin Shpuza nuk e dinte.

— Ke dëgjuar edhe ti? — pyeti Abedini.

— Diku ma kanë zënë veshët! — tha Xhelo Mara.

Ata e ndërprejnë përsëri bisedën. Secili mendonte më vete për Feti Kalanë. Në Kallamgjatë Feti Kalaja kishte shumë njerëz të tij. Bame Vorbullën e kishte djalë tezeje, kushëri të parë. Me të nuk shkonte mirë dhe në shtëpitë e njëri-tjetrit nuk hynin e dilnin. Vite më parë ishin zënë për një vijë ujitëse. Këtë vijë ujitëse Bamja e kthente ngaherë në arën e tij dhe Feti Kalasë ia linte kopshin pa ujitur. Për këtë u zunë keq, madje edhe u rrahën në mes të arës. Që atëherë nuk flisnin

me shoku-shokun. Edhe kur Feti Kalaja u bë kryetar i kooperativës dhe Bamja brigadieri më i fortë, gati si zëvendës i tij, nuk flisnin, por merreshin vesh përmes një të treti, përmes Shaqir Dushkut, që shkante mirë me të dy.

Tek heshtnin, në zyrë erdhi Shaqir Dushku me Zekirja Gyzelin. Dukeshin që në fytyrë se punët nuk u kishin shkuar aq qetë. Shaqir Dushku i kishte varur buzët, ndërsa Zekirja Gyzeli qëndronte si i trembur.

— Ç'ka ndodhur? — pyeti qetë Xhelo Mara.

— Bamja nuk i jep të dy qetë! Vetëm lopën dha! — tha Shaqir Dushku zyrtë.

— Ashtu?

— Edhe plaka Nafije nuk e jep, por edhe mund ta japë kaun! — tha Zekirja Gyzeli si gjithmonë i lëkundur.

Shaqir Dushku e pa me zemërim:

— Nuk e jep, more! Edhe mund ta japë, thotë! Na! — i bëri me pëllëmbën e dorës Zekirja Gyzelit.

Dukej se të dy ishin zënë rrugës.

— Ky është i lajthitur! — vazhdoi Shaqiri për Zekirjanë. — Për besë, i lajthitur! Në çdo shtëpi u thoshte fshatarëve: «Ju mund t'i jepni bagëtitë, por edhe mund të mos i jepni!» Ç'e morëm me vete këtë të lojtur! — shau Shaqir Dushku.

Xhelo Marës, tek shikonte Zekirjanë me xhaketën e gjatë gjer në gjunjë, i vinte për të qeshur.

E merrte me mend se çfarë do t'u kishte thënë fshatarëve.

— Po të tjerët? — pyeti Xheloja.

— Jo, more, të gjorët i dhanë! — tha Shaqir Dushku.

— I dhanë, por edhe mund të mos i jepnin! — ndërhyri me seriozitet Zekirja Gyzeli.

Atëherë as Xheloja, as Abedini dhe as Shaqiri nuk u përmbajtën nga të qeshurit. Nxorën shamitë dhe filluan të fshinin sytë. Ndërsa Zekirja Gyzeli i vështronte me habi. Ç'ka këtu për të qeshur? Dhe u nxeh:

— Pse qeshni? Vështirë ishte të mos na i jepnin? S't'i jepnin e s'kishe ç't'u bëje! Bamja e plakë Nafija s'na i dhanë. E ç'u bëmë? Hiçasgjë s'u bëmë!

— Mirë, mirë, zoti Zekirja! — e qetësoi Xhelo Mara.

— Jo, po keq! — shfryu Zekirjai.

— Shkoni edhe ju një herë! — iu kthye Shaqiri Abedinit dhe Xhelos. — Mbase u mbushet mendja dhe jua japin.

Abedin Shpuza u ngrit. Xhelo Mara u lëkund. Në fillim mendoi të mos shkonte. T'i linte në punën e tyre edhe Bamen, edhe plakë Nafijen. Pastaj e ndërroi mendimin dhe u ngrit. Nxori nga xhepi thikën e vogël dhe e kafshoi dorezën e saj prej briri, siç bënte ndonjëherë kur kishte ndonjë hall.

— Shkojmë, Abedin! Në fillim te Bamja.

Bamen e gjetën në oborr me një këmishë me mëngë të gjata dhe me një sëpatë të vogël në dorë. Ishte duke çarë dru.

— Erdhët? Urdhëroni të pimë një kafe! — tha ai me sëpatë në dorë.

— Nuk kemi kohë, Bame, po nxirri të dy qetë, t'i shpiem në stallë! — tha Xhelo Mara.

Bamja hapi këmbët e trasha në mes të oborrit dhe qeshi:

— Qenki shakaxhinj!

— Lëri lojërat! Nxirr qetë! — urdhëroi Abedini.

— Paske mësuar të urdhërosh ti, Bido! — shkrepiti me sy Bame Vorbulla.

— Jetojmë e mësojmë, o Bame! — tha Abedini.

Bamja e mori xhaketën në sofat dhe e hodhi krahëve, por sëpatën e vogël nuk e lëshoi nga dora.

— T'i nxjerr nga qilari të dy qetë? Nuk duhet ata nga qilari.... — tha Bame Vorbulla tani me xhaketë krahëve.

— Po ne erdhëm t'i nxjerrim! — tha Abedini, ndërsa Xhelo Mara nuk fliste.

Ai e kuptoi që sa hyri në oborr se Bamja nuk do t'i lëshonte të dy qetë. Por tani kishte ardhur dhe e kishte të vështirë të dilte pa bërë asgjë, të dilte i thyer dhe i fyer nga një njeri si Bamja.

— Ti qetë duhej t'i kishe dhënë i pari, Bame! Je nga një familje që ka bërë luftën. Vetë

ke qenë partizan!... — tha Xhelo Mara me qetësi.

Bame Vorbulla e lëshoi sëpatën përtokë, duke e mbajtur për bishti. Vuri buzën në gaz, për-kuli pak kokën nga e djathta, e mbylli njërin sy dhe tha:

— Kur ishim në luftë, nuk na thoshin se do të vijë një kohë që do të na ndërhyenin edhe në punët e shtëpisë, Xhelo! Shtëpia, qetë, lopët janë të miat!...

— Po ti i dorëzove një herë në kooperativë... — tha Xhelo Mara.

Bamja ngriti xhaketën që i kishte shkarë nga njëri sup.

— I dorëzova, por u pendova. Ata më dilnin në ëndërr çdo natë. Kur pëllisnin në stallë, ua njihja zërin mes gjithë zërave të bagëtive të tje-
ra. Më thërrisnin, Xhelo, këta zëra! Qanin ata për mua, qaja unë për ata... Dhe tani i kam këtu në qilar. Shkoj dhe i fërkoj, i kreh, u hedh jon-xhë, u afroj faqen dhe ata më lëpijnë, Xhelo. Unë e dua këtë lëpirje. E bëra luftën. Por në luftë nuk më thanë se, kur të kthehem në shtëpi, do të t'i marrim të dy qetë dhe ata nuk do të të lëpijnë më... Atdheu, Xhelo, është, ja, ky oborr, ajo copë tokë, ata dy qe që pëllasin, i dëgjon si pëllasin? — ngriti gishtin Bamja kur pëllitën qetë. — Atdheu është ai plep, ai gardh, ai oxhak atje lart! — dhe ai drejtoi dorën nga oxhaku. — Zhduken këta, zbehet atdheu. Unë për këta luftova. Ik, o Xhelo, lërmë të jetoj. Lërmë, o Xhelo, lërmë! —

tha ai me një zë lutës, pas të cilit dukej se do të fillonte të qante.

— Nxirr qetë! — thirri Abedini dhe vrapoi të hapte derën e qilarit.

Bamja i doli përpara me sëpatë ngritur.

— Në këtë qilar s'ka hyrë as gjermani, Bido! — tha ai dhe shtrëngoi dhëmbët.

— E unë hyj — thirri Abedini dhe e shtyu Bamen.

Bamja ngriti sëpatën ta godiste, Abedini nxori koburen nga brezi dhe bëri një hap pas. Bame Vorbullës nuk iu drodh asnjë muskul në fytyrë. Ai vetëm uli sëpatën dhe iu drejtua Xhelos:

— Xhelo, nxirr edhe ti koburen! Futu edhe ti, Xhelo, në qilar. E dëgjon si pëllet Zikoja? — tregoi me gisht nga vinte zëri i kaut.

Xhelo Mara u hodh dhe ia uli Abedinit me dorë tytën e kobures. Pastaj i bëri me kokë dhe të dy dolën të heshtur nga porta e oborrit. Pas i ndoqi edhe një herë pëllitja e qeve të Bame Vorbullës.

Në rrugë nuk flisnin. Xhelo Mara ecte i pikëlluar. Atë e dëshpëroi Abedini që nxori koburen, por aty për aty nuk i tha gjë.

— Të shkojmë edhe te plakë Nafija!... — tha Abedini.

Xhelo Mara psherëtiu:

— E vlen?

— Shkojmë një herë... — tha Abedini.

Plaka Nafije e kishte shtëpinë pranë asaj të

Bame Vorbullës. Edhe ajo nuk e dorëzonte kaun e saj.

Ata hapën portën dhe hynë në oborr. Jashtë nuk kishte njeri. Nga shtëpia dëgjoheshin fjalët e Nafijes dhe të nuses së saj. Plaka me sa duket nuk dëgjonte mirë dhe thërriste, megjithëse nusja i thoshte ta ulte zërin.

— Vetë kryetari paska dalë! — tha plaka Nafije.

— Është edhe ai... — tha nusja.

— Bido qehajai! E hëngërt mortja! — mallkoi plaka Nafije, duke dalë në oborr me flokë të pakrehur.

Abedini u nxeh nga fjalët e plakës dhe iu kthye:

— Po ti, galë e zezë, ç'më bën krra-krra! Hajde, nxirre kaun. Edhe ti, dosë! — i foli nuses.

— Dosa e sat ëme! E asaj surratpekmezes, e asaj që i janë tharë këmbët në hi! E asaj që nuk fshin dot hundët, e asaj qelbanikes, e asaj që iu nxiftë në dorë peri i bardhë i gjilpërës kur qep këmishë, — thirri plaka, duke mallkuar të ëmën e Abedinit.

Abedini zuri veshët me duar.

— Obo-bo! — bëri ai.

— Lëre, o Abedin! — tha Xheloja. — Kaun do ta sjellë vetë! Lëre!

Dhe ata ikën mes të sharave të plakë Nafijes.

Derisa arritën në oborrin e zyrave e derisa ngjitën shkallët ata heshtën. Kur hynë në dhomën

që Xhelo Mara e përdorte për banim, diçka murmuritën dhe përsëri heshtën. Vetëm kur Xhelo Mara, i lodhur, u shtri në shtrat në kurriz me gjithë rroba dhe pa i zbathur këpucët; Abedini pshe-rëtiu, duke u ulur në karrige, dhe pastaj lëshoi nga buzët fjalë të përgjithshme:

— Botë e prapë!...

Xhelo Mara, i shtrirë e me sytë në tavan, ia ktheu:

— Për fshatin e ke fjalën?

— Edhe për fshatin...

Xhelo Mara përsëri me sytë në tavan:

Vërshimi i lumit nxori mbi sipërfaqe shumë kërcunj. Kërcunj të tillë dolën edhe mbi sipërfaqen e ndërgjegjes sonë. Pas vërshimit të lumit, diçka mësuam, Bido...

— Stallat e bagëtive nuk duhej të ndërtohe-shin aq pranë lumit.

Xhelo Mara u ngrit përgjysmë mbi shtrat dhe i lëshoi këmbët në truall.

— T'i mendon se prandaj nuk duan t'i japin fshatarët bagëtitë? Frikësohen se do t'u mbyten në lumë?

— Për tjetër gjë nuk i japin! Punë ndërgjegjeje... — tha Abedini me naivitet ideologjik.

Tjetri u ngrit nga shtrati dhe u ul në tryezë pranë Abedinit:

— Ndërgjegje, — përsërit Xhelo Mara. — Nuk i japin se duan t'i kenë të tyret. T'i kullosin vetë, t'i përkëdhelin vetë... Kooperativat për var-

fërinë duket sikur janë të mira... Eh! Ato po bëhen si ndërmarrje, si kombine. Nuk janë kolektiva të zhdërvjellët, të formuar sipas dëshirës së bujqve. Atyre u mungon ngrohtësia. Në barkun e tyre kanë një mekanizëm të ftohtë, të palëvizshëm, të ngrirë. Mes këtij mekanizmi ngrijnë dhe zënë akull edhe mendjet e njerëzve... Ndryshe janë kolektivat e bujqve. Në kolektivë mbledhen dhjetë, njëzet shtëpi dhe punojnë së bashku. Atij që i leverdis hyn në këtë kolektiv; atij që nuk i leverdis nuk hyn... Edhe kolektiva nuk e pranon atë që nuk i leverdis asaj, atë që nuk punon, që bën hile, atë që s'ka krahë e mend... Kolektiva ka shpirt, ka ngrohtësi, ka ëndrra. Nuk ka në bark një mekanizëm të akullt. Hyjnë dhe dalin bujq. Nuk kanë frikë as të hyjnë, as të dalin. Në kolektivë lëviz malli dhe duket lëvizja e tij, duket kur shkon, duket kur vjen... Ah, more Abedin! — psherëtiu Xhelo Mara.

Abedinit i shpëtoi nga gishtërinjtë cigarja e dredhur trashë. Nuk kishte dëgjuar ndonjëherë një arsyetim të tillë të çuditshëm dhe të rrezikshëm. Për një çast do të kishte dashur të mos e kishte dëgjuar. Pastaj në thellësi të ndërgjegjes së tij diçka u zgjua dhe diçka lëvizti. Fjalët e Xhelos në fillim Abedinit i erdhën si pika të hidhura, mandej si gllënjka rakië që turbullojnë mendjen, pastaj si gota uji të ftohtë pas një etjeje të topitur, që, kur pihen, qartësojnë mendimet... **Kuptimin e këtyre, fjalëve ai nuk dinte ta shko-**

qiste me zë, por me heshtje. Dhe e mori me mend se që këtej e tutje do t'i prishej qetësia. Në çdo gjë zyrtare që do të dëgjonte, do të përpiqej të vinte mendimin e vet: besimin dhe mosbesimin. Përnjëherësh u tremb... E lëvizi si gjithnjë strehën e shapkës, e ktheu më të majtë e më të djathtë dhe vuri pakëz buzën në gaz pa folur. Si heshti një copë herë, tundi në erë krahun:

— Kuptohet!...

— Çfarë kuptohet?... — pyeti Xhelo Mara.

— Kuptohet përse nuk ke marrë përgjegjësi të mëdha zyrtare, Xhelo!... Mendja jote përplasat më mendje të tjera... Nga përplasia... — Abedini përplasi dy grushtet, — nga përplasia ti nuk ngjitesh lart, por zbret poshtë... Përplasia këtë sjell: ose lart, ose poshtë...

Xhelo Mara u përpoq të qeshte:

— Mundet, mundet...

— Të tremb ti, Xhelo! Kam frikë për ty, Xhelo!... Besa frikë...

Ata u hodhën në një degë tjetër kuvendimi. Të dy u penduan. Xhelo Mara u pendua që i shprehu Abedinit këto mendime të lira në këtë kohë kaq të vështirë dhe kaq të rrezikshme; Abedini ndihej keq që i dëgjoi. Por as Xhelo Mara nuk mund ta mbante të mbyllur gojën, as Abedini nuk mund t'i mbante të mbyllur veshët...

Edhe se u pendua për fjalët që shprehu, Xhelo Mara filloi përsëri, duke hapur ledhin e mendimeve për t'i lënë të vërshojnë:

— Nuk ka torturë më të madhe shpirtërore se ndrydhja e fjalës përbrenda nga frika për ta çliruar dhe për ta lënë të fluturojë e lirë si zog. Fjala e mbyllur në gjoks është një zog në kafaz. Ajo kërkon liridalje nga kafazi i mendjes, ajo përpjek krahët nëpër telat e këtij kafazi dhe vuan, duke u zbehur dhe duke u sëmurë. Mizëria e fjalëve të dergjura në kafaz, kur lirohen prej andej me vonesë, dalin të venitura dhe të sëmura, prandaj dalëngadalë treten, shuhen dhe vdesin. Venitja e tyre sëmur edhe mbajtësin e kafazit, njeriun dhe mendjen e tij, madje edhe trupin. Mbyllja me kyç e fjalës lind ankthin, gërryerësin dhe brejtësin më të tmerrshëm të ndërgegjes, që zgjohet veçanërisht natën, kur mendja është e vetmuar dhe e pashoqëruar nga dita dhe bijat e saj. Ankthi, ky gërvishtës misterioz, fillon poshtë lukthit të gjoksit dhe përhapet në gjithë trupin, si oktapod me tetë krahë të hollë, më të hollë se gjilpërat. Ky oktapod të shtrëngon deri në mëngjes. Edhe atëherë kur të zë gjumi, ai t'i shtrydh me krahët e tij ëndrrat. Ai e bën këtë punë për arsyë të mbylljes së fjalës, se fjala ka humbur lirinë. Ajo ka mbetur në kazermë si një ushtar pa liridalje në asnjë të shtunë dhe të diel...

Abedini i përhumbur vetëm tundte kokën nën shapkën me strehë.

3

Nuk kishte kaluar shumë kohë nga të gjitha këto ngjarje, kur në rrugën me baltë të fshatit Kallamgjatë, njerëzit panë një grua flokëverdhe, hipur mbi një kalë të kuq. Përpara kalit ecte Shaqir Dushku. Gruaja rrinte në shalën e kalit të Shaqirit, krenare dhe me kokën lart, me flokë të verdhë të mbështjellë nga pas në një lëmshe, ku ndriste një karficë e madhe briri. Njerëzit e morën me mend se ajo do të ishte gruaja e kryetarit të kooperativës, Xhelo Marës, dhe thanë: «Pu-pu! Ç'femër!»

Kali me gruan u ngjiti rrëzë kodrës dhe mori drejtimin nga qendra e fshatit. Ishte një paradite me diell dhe me re të bardha në qiell, por në rruqë balta ende nuk ishte tharë. Këmbët e kalit të kuq ishin gjer në gju me baltë të trashë, ashtu si dhe çizmet e Shaqir Dushkut. Shaqiri e ndali kalin në oborr para zyrrave të fshatit dhe, pa e zbritur gruan, i thirri Xhelos me zë të lartë. Ai donte që Xheloja ta shikonte të shoqen në kalin e tij me shalë dhe vetë të tregohej një njeri i kujdesshëm, që di të bëjë edhe ndere dhe të mira për kryetarin, megjithëse nuk duheshin aq shumë me njëri-tjetrin. Veç asaj, Shaqir Dushku, me këtë gjest, donte t'i jepte të kuptonte Xhelos se mes tyre nuk kishte asgjë të keqe dhe asnjë mosmarrëveshje.

Xhelo Mara doli në oborr dhe fërkoj sytë. Para tij, hipur mbi kalë, qëndronte Marika, gruaja e vet, e ardhur që nga larg. Atij iu duk sikur nga brenda gjoksit e godiste dikush me grusht dhe këto goditje bënin që t'i gjëmonin veshët si në breg të lumit. I hutuar dhe me zhurmë në veshët qëndroi në oborr me shpinë nga dera e zyrës; pastaj iu afrua kalit, e zuri për krahu të shoqen dhe e zbriti me lehtësi. Kur gruaja i vuri këmbët në tokë, kalimtarët panë trupin e saj të lartë me pallto të hollë të kaltër e me shall të kuq. Këmbët nga gjuri e poshtë i kishte të gjata dhe të bukura. Kokën me lëmsh të verdhë e mbante gjithmonë lart dhe vështronte ftohtë dhe hijshëm, duke tre-guar bukurinë e saj.

— Erdhe? — pyeti Xheloja dhe padashur e zuri për qafe.

Koka e saj dhe koka e tij qëndronin pothu-ajse në një lartësi të barabartë.

— Si je, Xhelo? — tha ajo, ndërsa Shaqir Dushku vështronte me buzëqeshje, duke mbajtur me njëren dorë frerin e kalit.

— E takova më të dalë të qytetit. E kuptova që nuk ishte nga anët tona. E kështu e mora në kalë! U gëzova që e njoha, — tha Shaqir Dushku, duke ulur kokën e tij të madhe me flokë të gështenjtë valë-valë.

— Edhe unë u gëzova. Më ke bërë nder të madh! — tha gruaja dhe zgjodhi në oborr një vend me kalldrëm, duke ecur lehtë dhe me kuj-

des, që të mos shkelte në baltë.

— Faleminderit, Shaqir! — tha Xheloja dhe ia shtrëngoi dorën.

Shaqiri bëri të largohej, por u kujtua se në shalë të kalit gruaja kishte një trastë prej leshi me ngjyrën e hejbeve. Trasta vinte erë mollë. Këtë erë edhe Xheloja e ndjeu.

— Zonjë, harruat trastën! — tha Shaqiri duke ia zgjatur.

— U, vërtet! — tha ajo dhe e mori në dorë, si çantë.

Kur Shaqiri u largua me kalin e tij, që i ndrisnin qimet e pastra nëpër diell, Xheloja tha me vete: Besoj se tërë rrugës i ke treguar historira, o kokëmadhi Shaqir! Dhe në i ke treguar, s'ke bërë ndonjë gjë të papëlqyer. Fundja ajo të gjitha do t'i marrë vesh...

— Shkojmë në dhomën time! — i tha së shoqes, duke ecur përpara.

Duke u ngjitur nëpër shkallët e drunjta, të ngushta dhe që kërcisnin, ai i tha së shoqes të kishte kujdes se mos shkiste. Hapi derën dhe e ftoi të ulej në karrige pranë tryezës me dërrasa të gdhendura trashë. Marika i fryu karriges dhe u ul pa e hequr pallton. Nervi i saj në cep të djathtë të buzës filloi të lëvizte.

— Ja, kjo është shtëpia ime! — tha Xheloja, duke u munduar të buzëqeshte.

— E shoh! — tha ajo me vështrim nga krevat

ti i tij i mbuluar me batanije dhe nga muret e murrme të bëra pis nga mizat.

— Rrugë e gjatë. E marr me mend se je lodhur! — tha Xheloja dhe vetvetiu e pushtoi një keqardhje.

Marika e vuri dorën në lëmshin e flokëve, pastaj e vështroi të shoqin me vëmendje:

— Mora vesh se ke qenë i sëmurë. Petrika Kaleshi këtej nga Komiteti Ekzekutiv më shkruante një pusullkë se ti ke qenë pa qejf. Pastaj edhe Pandi më tregoi për ty. Ishte shumë i shqetësuar. Më tha se kishe rënë në një gropë me baltë. Më tregoi edhe për një ngjarje me bagëtitë e fshatit. Në rrethin tuaj ai ndjek edhe një çështje të ngatërruar... Ti e di që ai u transferua në Tiranë... Në çështjen që ndjek Pandi sikur të del edhe ty emri. Por kjo është puna jote. Unë të shkrova edhe një pusullkë. Tani erdha të të shoh... — tha ajo dhe psherëtiu.

Gjoksi i madh iu ngrit për një çast nën trikon e verdhë të thurur me lesh të trashë kuti-kuti. Xheloja nuk e priste që Petrika t'i shkruante së shoqes. Ai kujtoi bisedën që bënë me Fetiun disa ditë më parë dhe zënkën e tyre. I erdhi në mend se u kishte thënë Fetiut dhe Petrikës se e shoqja e kishte harruar dhe nuk kishte marrë mundimin të vinte e ta shihte këtu në fshatin Kallamgjatë.

— U, harrova! Të kam sjellë disa mollë. Është vështirë t'i heqësh pas makinë më makinë

e rrugë më rrugë! — tha ajo dhe i nxori nga torba mollët, e mëdha të kuqërreme.

Dhoma u mbush me erë të mirë. Era e mollëve e hodhi Xhelon në krahinën e tij, në fillim në Bilisht, pastaj në gjithë Devollin gjer në Ponçarë, në Menkulas, Bozhigrad e Sinicë. E pushtoi një mall i madh dhe sytë e tij u zbutën dhe u mbushën me lëng, siç mbushen qershitë. Në këto çaste ai donte të ishte andej, të merrte anës e anës lumit të Devollit dhe të ngjitej gjer pranë Arrrëzës, duke u rënë përmes kopshteve me qershie e mollë të Menkulasit dhe Sinicës.

E shoqja e ndjeu mallin e tij përmes heshtjes dhe syve të zbutur dhe përmes buzëve që iu drodhën dy herë.

— Andej tani ende është ftohtë. Atë ditë që u nisa për rrugë ra dëborë. Këtej ka baltë. Por edhe kumbullat paskan çelur. Zbardhin për bukuri si dëbora jonë, — tha ajo dhe përsëri pshe-rëtiu.

— Këtej vjen më herët pranvera! — tha Xheloja, duke u zgjuar nga përfytyrimet dhe shtoi: — Si janë Iliri me Forin?

Marikës i lëviz i prapë cepi i buzës së djathtë. shenja e hapur e saj nervoze. E kishte këtë shenjë që kur ishte vajzë. Kur u martua, i shfaqej shpesh e më shpesh dhe të gjithë ia vinin re. Madje kishte dalë edhe shprehja «zonja që lëviz cepin e buzës».

— Janë mirë dhe më thanë se dy mollët më të mëdha i ke nga ata!

Xheloja nuk pyeti më për të bijtë e vegjël. Vetëm ndezi një cigare dhe me një vijë të kaltër tymi ndau dhomën e vogël më dysh. Kur iku nga Bilishti për në fshatin Kallamgjatë, të voglin e la në gji të së shoqes, ende tremuajsh, kurse të madhin dyvjeçar. Para gjashtë muajve, kur ishte në Bilisht, atij iu dukën të rritur dhe lozonjarë, si dy binjakë. Më i madhi tani i kishte lënë të kaltër vjetët.

— Eh, Xhelo! — psherëtiu e shoqja. — Ti, po të doje, mund të ishe pranë fëmijëve!

— Mund të isha! — tha ai.

— Që në rini partizan. Atë e bir partizanë!
— mori frymë thellë e shoqja.

— E çfarë? — pyeti ai.

— Mund të kishe zënë punë në ndonjë qytet. Edhe në Tiranë bile. Në qytete kush nuk ka shkuar! Pandi më tha se ti që nesër po të duash vjen në qytet! Po ç't'i bësh? — dhe ajo përpoqi buzët.

Ai e dinte se Marika në njërën mënyrë a në tjetrën do ta sillte fjalën në këtë pikë dhe do t'ia përmendte Pandin, vëllanë e saj, që e quante një nga njerëzit më të zotët. Ndërsa Xheloja atë nuk e duronte dot. Për Xhelon ai ishte një kapadai me një kobure në brez e me çizme lëkure, me mustaqe të holla, të rregulluara me një kujdes të veçantë me gërshërkat e tij të vogla.

— Ti kujton se unë nuk i dua qytetet? — pyeti ai.

— Nuk i do gjersa sillesh nëpër këto baltëra! — tha gruaja, duke prishur buzët e saj të bukura, të mbushura si me lëng kajsie.

— Unë e dua më shumë se Pandi yt qytetin dhe kam dëshirë të jetoj në qytet! — tha ai me një zë të prerë e të vendosur.

— U, na dashke të jetosh në qytet! Atëherë pse s'vjen? — pyeti ajo me ironi.

— Se kam punë në fshat! Pastaj kush më merr mua në qytet!... Mua më kanë harruar!... Të gjithë më kanë harruar!... — tha ai për të mos e zgjatur këtë kuvendim.

Marika këtë e ndjeu. E ngriti jakën e palltos, sikur të ishte mes erës, papritur u rrëqeth dhe tha ngadalë:

— Në Hoçisht u vranë dy komunistë... Njëri më duket se ishte kryetar kooperative...

— Kush i vrau? — pyeti Xheloja përnjëherësh.

— Njerëz të panjohur. Thonë se kishin hyrë përmes kufirit, — tha ajo.

— Ashtu? Hëm! E, po andej është afër kufiri! — tha Xheloja i menduar.

— Këtej kufiri është në anë të anës. Duhet të kalosh shtatë male sa të arrish në kufi, — tha gruaja.

— Ormanet e lumit tonë janë si në Afrikë. Edhe këtej vërtiten njerëz të dyshimtë... — tha

ai dhe zuri mjekrën e parruar me dorën e tij të madhe. — Yt vëlla këta të ndjekë, jo Feti Kallanë!...

Gruaja tani e vuri re se ai ishte i parruar dhe i ndrisnin qimet e verdha si tela të hollë.

— Xhelo, me sa shoh unë, ti ke vendosur të rrish tërë jetën këtej... — tha ajo me jakë të ngritur.

— S'dihet! Mund të ndërtoj edhe një shtëpi!

U duk sikur për disa minuta fjalët e tyre shteruan. Duhet të heshtnin që ato të mblidheshin si pikat në një tenxhere të madhe.

— Unë sot do të shkoj, — tha ajo. — Erdha në qytet me një makinë që sillte patate. Shoferi më pret dhe do të nisemi pasdite për në Korçë.

Në dhomë ra prapë heshtja. Xheloja nuk mendoi që e shoqja ta mbyllte kaq shpejt bisedën dhe të kërkonte të ikte menjëherë prej tij. Kuptohet, mendoi ai, kjo nuk më ka dashur kurrë!

Marika u ngrit. Edhe Xheloja lëvizi nga tryeza.

— Prit, sa të gjejme një kalë! — tha ai.

— Shko gjeje atëherë! Unë do të pres në oborr!

Zbritën të dy në shkallët e drunjta. Në fund të shkallëve Xheloja u kthye nga ajo dhe i tha pakëz i skuqur në fytyrë:

— Ne s'mbaruam së foluri gjer në fund.

— Mendoj se s'kemi gjë tjetër! — u përgjigj ftohtë Marika.

— Unë kam! Dëgjo! — dhe ai e ndërpreu për pak fjalën.

— E? — pyeti ajo.

— Nëse unë kërkoj ndarje, ti nuk më nxjerr vështirësi?

Asaj i lëvizi përsëri cepi i buzës.

— Aspak! — tha ajo, sikur ta kishte ditur me kohë mendimin e tij.

— Faleminderit! — tha Xheloja.

Marika nuk foli gjer në oborr. I shoqi e la vetëm për të kërkuar ndonjë kalë. Duke vështruar se mos vinte njeri, ai dalloj Abedinin që po ngjitej nga zyrat. Me t'u takuar, e njohu me të shoqen dhe iu lut ta përcillte me kalë gjer në qytet.

— Po pse nuk rrini sonte? Fshatin e kemi të mirë! — i tha Abedini me mirësjellje.

Gruaja buzëqeshi, sikur asgjë të mos kishte ndodhur. Xheloja e dinte se ajo kurrë nuk e jepte veten. Për çdo gjë ishte krenare.

— E di që e keni të mirë. Por më pret një makinë për në Korçë. Makinat tani janë të rralla! — tha gruaja.

Xhelo Mara e përcolli gjer në fund të fshatit. Deshi ta shpinte gjer në qytet, por ajo iu lut që të kthehej. Në çastin e ndarjes, ndërsa Abedini merrej me kalin, ajo i tha:

— Xhelo, ruaj veten! Sidoqoftë ti je babai i dy

fëmijëve. E shoh që këtej e ke të vështirë. Të afërt nuk ke... Ti the se ka edhe të dyshimtë!... Bëmë ç'bëmë ne të dy, ti ruaj veten, or i gjerë!...

— Po, po! Të falemnderit! — tha ai, duke vështruar baltën.

Ia dhanë dorën njëri-tjetrit dhe u ndanë.

Kreu i katërt

1.

Ai për një kohë pothuajse e kishte harruar Hatixhenë. Telashet ishin të mëdha dhe të panumërta. Ta kishte mendjen te Feti Kalaja, që ishte futur në një rrjetë të ndërlikuar, a te mbjellet e misrit e pambukut, që ishin vonuar, a tek i kunati, që vinte shpesh në Kallamgjatë e merrte në pyetje njerëz, a tek ushqimi i bagëtive, që ishte i paktë, a tek e shoqja në Bilisht, që nuk po e ftonte të bënin formalitetet e ndarjes... Mes këtyre punëve dhe andrallave i fekste herë pas here edhe fytyra e Hatixhesë, por aty për aty humbte mes mjegullës. Tani ajo edhe drekën nuk ia sillte në dhomë, se vetë e kishte urdhëruar, për t'iu larguar thashethemeve. Hëpërhë ata

nuk duhej të takoheshin. Kur të përfundonin formalitetet e ndarjes, takimi do të ishte krejt i arsyeshëm, se ata do të martoheshin, si gjithë të tjerët. Atëherë edhe thashethemeve do t'u vinte fundi.

Kur po mendonte për Hatixhenë, duke ecur në fundin e një are, ku punonin pendët e qeve për mbjelljen e misrit, ai ndjeu zhurmën e një «Gazi», që po afrohej në kthesën e rrugës me gropa, nën lëndinën e gjelbër me lisiin e madh në mes të saj, atë lis që një muaj më parë shtrinte degët e fuqishme mbi supet e tij dhe të vajzës së dashuruar. Makina ndali anës arës, nën lëndinë, dhe nga dera e saj doli një njeri. Ai vuri dorën në ballë dhe vështroi në arën që binte erë tokë. Për Xhelon ky ishte i panjohur. E shikonte vetëm që ecte drejt tij, i gjatë dhe i hollë, me flokë të shkurtër të ngritur përpjetë si gjembat e iriqit.

— Kush është Xhelo Mara? — pyeti i ardhuri vetë të zotin e emrit.

— Unë!

I ardhuri e zuri për dore, vështroi pendët e qeve që tërhiqnin plugjet dhe linin pas plisat e kthyer në krah, dhe pyeti për mbjelljet.

— Po përgatitemi të mbjellim! — tha Xhelo Mara.

Thasët e misrit ishin radhitur në fundin e arës dhe mbi ta rrinin tri-katër gra e vajza, mes të cilave edhe Hatixheja. I ardhuri i vështroi gratë, u bëri me kokë dhe u tha «punë të mbarë».

— Më vjen keq që po ju heq nga puna, por ju kërkojnë në Komitet. Unë jam inspektor. Më quajnë Ruzhdi Tole, — tha ai.

Xhelo Mara u tha grave që ta njoftonin Abedin Shpuzën se ai po shkonte në qytet, pasi e kërkonin në Komitet. Pas këtyre fjalëve ai vuri re pikëllimin e Hatixhesë dhe ndryshimin e përnjëhershëm të fytyrës së saj. Ajo mendonte me naivitet se Xhelo Mara do të ikte dhe nuk do të kthehej më.

Ata u nisën. Xhelo Mara nuk pyeti se për çka e thërrisnin. Me siguri do të kërkonin shpjegime për «skandalin» e shpërndarjes dhe për lidhjet e tij me Feti Kalanë. Ai psherëtiu në makinë, duke parë kumbullat, që tanimë kishin lidhur kokrra, se ishte prill.

Vetëm afër qytetit Xhelo Mara e pyeti inspektorin për Feti Kalanë. Inspektori iu përgjigj me përtim:

— Nuk del nga zyra. Flitet se ka një ngatërrësë. Ngatërresa ka ardhur nga fshati juaj, nga Kallamgjata...

— Hëm! — bëri Xhelo Mará dhe nuk foli gjër në qytet.

Kur zbritën, pyeti përsëri:

— Cili më kërkon?

Inspektori prapë u përgjigj me kursim:

— Pyetni nëpunësin e rojës... — dhe e vetëm.

Nëpunësi i rojës diku telefonoi me telefonin

e vjetër me bateri dhe dorezë si të mullirit të kafesë.

— A, po, po! Te nënkryetari!... — dhe iu kthye Xhelos. — Në zyrën numër tre.

Xheloja ngjiti shkallët e gjera prej dërrase të shtruar me qilim të vjetër, me parmakë të lëmuar druri dhe u fut në korridorin e errët të kabitit të dytë të ndërtesës. U ndal para derës që mbante numrin tre sa të çlodhej nga ecja e shpejtë nëpër shkallë. Nënkryetarin, Andon Dulen, ai e njihnte dhe nuk kishte druajtje para tij. P'as pak trokiti në derë dhe hyri. Për një çast fërkoj sytë, ngaqë kujtoi se u fut gabimisht. Në karrigen e nënkryetarit rrinte Petrika Kalesshi me faqe të lëmuara e buzë të lëpira. Petrika e vuri re hutimin e tij, u ngrit me buzëqeshje, ia dha dorën dhe e ftoi të ulej.

— Domethënë, shoku Xhelo, s'e prisje të më gjeje në këtë karrige! — qeshi ai dhe e shkoi gjuhën në fillim mbi buzën e poshtme, pastaj mbi të sipërmen.

— Vërtet s'e prisja! Urime, urime! — tha Xheloja duke qeshur.

Petrika u kthye në krah, si të mendonte: Do të më qeshësh ti, Xhelo, do të më qeshësh!

— Detyrë e vështirë, po s'ke ç'ti bësh! Kur të varin një këmborë, do ta tundësh! S'ke ç'ti bësh, domethënë! Shoku Andon Dule, që ishte para meje nënkryetar dhe që ti e njihje, shkon kryetar kooperative. Lëvizje kuadri në qytet, forcim

pune në fshat.... Kështu, domethënë. Po ç'bën?

— Po mbjellim, — tha Xhelo Mara, duke pritur se çfarë do t'i kërkonte Petrika.

— Domethënë, mbjellje! — ai lëvizi karrigen dhe u ngrit. — Po bagëtitë i mblodhët nga fshatarët?

— I mblodhëm! — u përgjigj thatë Xhelo Mara.

— Domethënë bukur! — dhe lëpiu buzkat.
— Të gjitha i mblodhët?

Xhelo Mara e pa drejt në sy. Petrika qëndronte me duar në xhepa, si për të treguar se sa mirë i rrinte kostumi blu me jelek e kravatë.

— Dy shtëpi nuk na i dhanë! — tha Xhelo Mara.

Petrika hoqi një qime nga jaka e xhaketës.

— Dihej! Po ju ç'bëtë, domethënë?

— Ua lamë t'i mbajnë! — tha Xhelo Mara, si për ta nxehur.

— Domethënë, liri e plotë e individit! Domethënë, në këtë drejtim nënshtrim ndaj Bames, kushëririt të parë të Feti Kalasë! E kuptueshme! Bame Vorbulla merr udhëzime nga Feti Kalaja. S'i dorëzon, domethënë, të dy qetë e tij! Venë e vijnë udhëzimet, domethënë. Dhe ti bindesh e nënshtrorësh. Doemos, bashkë e ziet këtë çorbë, bashkë do ta hani! — tha Petrika Kaleshi i qeshur, me sy të lëngshëm e me buzka të lëpira.

Xhelo Marës iu ngrit një afsh i nxehtë deri në grykë, iu ngrit nga fundi i kraharorit dhe iu

duk sikur ndjeu edhe zhurmën e valës së këtij afshi. U bë edhe ky Petrika revolucionar i madh! Petrika që shiste beze dhe brekë në qytet në kohën e Luftës!, mendoj ai.

— S'flet, domethënë!

— Nuk flas se këto që dëgjoj janë marrëzi! Feti Kalanë ti e njeh mirë! — ngriti zërin Xhelo Mara.

Petrika Kaleshi u ul.

— Ty do të të thërresin për të të pyetur se ç'di rreth Feti Kalasë. Ai është pezulluar përko-hësisht nga puna. Funksionet e tij i kryej unë, domethënë. Janë dy hetues të çështjes së Feti Kalasë. Kanë ardhur nga Tirana. Njërin e ke tëndin, domethënë. Por as yti nuk ka se ç'të bën, kur i bie së mirës me shkelm! — tha Petrika Kaleshi dhe trokiti me laps në tryezë, laps që e shtrëngonin dy gishtërinjtë e tij të hollë dhe të bardhë si shkumës.

Xhelo Mara u zbeh. Iu duk sikur iu zbehën edhe flokët e tij të verdhë. Këtë çështje vërtet e paskësh marrë në dorë Pandi Këmbora, i kunati. Të biesh në duart e tij, ec pa dil!, mendoj ai.

Ndërkohë hyri Pandi Këmbora me një tjetër të veshur civil. I panjohuri ishte i shkurtër, me mjekër me qime të dendura, që, megjithëse e rruar, dukej e zezë.

— Dalip Kozara! — iu prezantua ai Xhelos, duke zgjatur dorën e majme.

— Ç'bën, kunat? — ndriti dhëmbin e verdhë Pandi dhe lëvizi mustaqet e holla.

— Flasim për stinën, domethënë! — perëndoi syçkat Petrika Kaleshi, nënkryetari i ri.

— Shoku Petrikë! — iu drejtua Dalipi nënkryetarit. — Do të na duhet pak shoku Xhelo.

Petrika e vështroi Xhelon, që kishte ulur kokën me sy të ngulur si gozhdë në tryezë. Pastaj iu drejtua Dalipit dhe Pandit.

— Kam edhe pak punë. Ju mund ta prisni. Pesë minuta, domethënë....

Dalipi me Pandin dolën. Xhelo Mara vazhdonte t'i mbante sytë në tryezë. Dukej sikur kërkonte ndonjë gjë të imët që i kishte rënë, ndonjë vidhë të vockël ore ose syzesh.

— Lëvizje kuadri, domethënë! Në Kallamgjatë vjen si kryetar shoku Andon Dule. Ti shkon në Dëllinjas, si nënkryetar. Atje ku je sot, s'mund të drejtosh, domethënë. Shpërndarja e bagëtive, dashuria me atë femrën... — dhe këtë radhë i lëpiu gjatë buzët, — dashuria me atë femrën, vonesa e të mbjellave, krimbi në farën e misrit influencojnë... Në Dëllinjas është kryetar Nexhmedin Gyzeli. Ka hije të rëndë, por është burrë i sjellshëm... Mund të qëndrosh edhe në Kallamgjatë, por si brigadier ose si bujk i thjeshtë. Si kuadër në Kallamgjatë nuk mund të punosh....

— Kaq? — tha Xhelo Mara dhe u ngrit.

U ngrit edhe Petrika.

— Me mua kaq! Tani ke me ata të dy nga va-

ren shumë gjëra, se edhe Dëllinjasin mund ta kesh të tepërt... — tha me autoritet të ftohtë Petrika dhe i zgjati dorën.

Xhelo Mara e la të priste pak me dorë të zgjatur, pastaj i ra me pëllëmbë lehtë dhe ia uli. Petrikës iu drodhën buzët e holla.

Si ndryshojnë gjërat!, psherëtiu Xhelo Mara duke dalë. Me Petrikën kishin qenë bashkë në klasat e ulëta të Liceut të Korçës. Më vonë Petrika e la Liceun dhe u mor me tregëti bashkë me të atin. Ata kishin një dyqan stofrash e basmash në Pazarin e Vjetër të Korçës. Kur u plagos në Demonstratën e Bukës në shkurt të 1936-s. Xhelo Mara shkoi në dyqanin e tyre me krah të thyer. Atë e bir ia lidhën me frikë dhe e fshehën lart në katin e dytë në një musandër. Pastaj, kur u err, e shpunë në shtëpinë ku banonte. Edhe kur Xhelo Mara zbriste ndonjëherë nga mali ilegal në Korçë, Petrika maste me metër stofra e basmara dhe shiste tërë ditën. Dhe kështu vazhdoi gjer në fund të luftës. Por në biografinë e tij ka shënuar se ka fshehur «shokë të plagosur nga të Demonstratës së Bukës, si Xhelo Marën, me të cilin lidheshim që në vitet e Liceut kur simpatizonim lëvizjen komuniste». Dhe tani këtë Xhelo Marën po përpiqet ta lidhë me pranga. Bukur, bukur!...

Ai nxori nga xhepi shaminë dhe fshiu djersët në ballë. Nuk e kuptonte pse kishte kaq djersë. Duke ecur nëpër korridor, vuri re të kunatin dhe Dalip Kozarën, që e prisnin të mbështetur në par-

makët e shkallëve. Ata e futën në mes dhe zbritën bashkë shkallët, krah njëri-tjetrit pa këmbyer asnjë fjalë.

Në rrugë Dalip Kozara i tha Xhelos se do të venin bashkë në një zyrë sekrete për të marrë prej tij disa të dhëna. Kjo, sipas tij, ishte një zyrë e përkohshme e caktuar për Dalipin dhe Pandin, dy të ardhurit nga Tirana për ndjekjen e një çështjeje. I tha se nuk do të vonoheshin shumë, po të kishin mirëkuptim. Mund të zgjateshin vetëm po të mos pajtoheshin me mendimet e shoku-shokut dhe po të keqkuptoheshin kërkesat dhe dëshirat e Dalipit dhe të Pandit, që ishin të prirë për ta ndihmuar. Ky ishte një veprim zyrtar dhe nuk kishte ndonjë arsye për shqetësim. Ata, si zyrtarë, kanë të drejtë të pyesin çdo qytetar për çështjet që kanë nevojë të sqarohen.

— Do t'ju luteshim të na kuptonit! — tha Dalip Kozara me mirësjellje.

Pandi Këmbora nuk fliste se, me sa dukej, ato që kishte për t'ia thënë vetë, ia përcillte mes gojës së Dalipit të shkurtër me duar të dhjamura, të bardha si mish pule.

Zyra ku hynë ishte nën katin e parë në një bodrum. Dritaret nuk dilnin drejtpërdrejt jashtë dhe ishte e errët, prandaj ndriçohej përherë me dritë elektrike. Ishte krejt e zhveshur. Kishte një tryezë të thatë, një penë, një shishe me bojë dhe një letër thithëse. Xhelon në zyrë e shpuri vetëm Dalip Kozara, ndërsa Pandi Këmbora u ngjit

në katin e tretë, edhe ai në një zyrë të veçantë, që ia kishin rregulluar përkohësisht.

— Prisni pak këtu, — tha Dalip Kozara dhe doli.

Xhelo Marës i dukej sikur shikonte një ëndërr. Papritur ai kishte rënë në një kuvli të thatë. Iu kujtua gropa me baltë e ormanit dhe trupi i tij i shndërruar në një monument. Tani ishte në një gropë, por pa baltë, në një gropë të thatë. Mos bën shaka Pandi?, mendoi ai.

Në këtë kohë hyri Dalipi me fletë letre në dorë, fletë të verdha për makinë daktilografie. Ai ia vuri përpara në tryezë. Njëra nga fletët kishte të shkruara një varg pyetjesh si: kur dhe ku e keni njohur Feti Kalanë; kur ju ka tërhequr Feti Kalaja në veprimtarinë armiqësore kundër kolektivizimit; ç'mendime ka shprehur Feti Kalaja dhe ç'pikëpamje të përbashkëta keni pasur; ku do të dilnit me shpërndarjen e bagëtive në oborret e fshatarëve; sa herë jeni takuar me Feti Kalanë për këtë çështje dhe ç'mendime keni këmbyer; ç'keni biseduar me Hatixhe Çomagën, që e keni mbajtur si dashnore; për ç'qëllime të tjera e keni përdorur; ç'keni folur kundër shokut Z. dhe shokut Petrika Kaleshi?...

— Ja ku e keni letrën, penën dhe bojën. Do të shkruani me hollësi për të gjitha çështjet që shënohen në letër. Në fillim do të shkruani biografinë tuaj. Edhe këtë me hollësi! — tha shkurt Dalip Kozara.

Në fytyrën e Xhelo Marës u duk një buzëqeshje e sëmurë.

— Unë këtyre pyetjeve nuk u përgjigjem. Dhe protestoj! Biografinë time mund ta shkruaj. Pastaj harrova t'ju pyes, ku e keni urdhrin për të më marrë në pyetje?

Dalip Kozara nxori nga xhepi një fletë të vogël:

— U bindët? — pyeti ai.

— Po! — tha Xhelo Mara, duke lexuar urdhrin.

— Ju mos shkruani, po të doni! Ne presim! Këtej dilet vetëm kur mbushen këto letra, kur mbushen ashtu siç i duam ne! — tha Dalip Kozara me ftohtësinë e akullit dhe doli, duke e mbyllur derën me kyç.

Xhelo Mara nuk e priste këtë fund. I vetëm, i mbyllur në një dhomë të ftohtë, me letra përpara... Filluan t'i buçisnin veshët e t'i dhimbte koka. Me sa duket duhej t'i ishte ngritur tensioni. Nisi të ecte nëpër truallin prej çimentoje të dhomës, të ecte rreth tryezës si fëmijë. Nga dritaret, që dilnin në një si tunel, nuk mund të shihje asgjë; nuk kishte asnjë libër që të kalonte kohën duke e shfletuar. Ishte edhe një ajër i rëndë që vinte erë myku dhe lagështie.

I gjithë pyetsori që ia vunë përpara, ishte i çuditshëm. Por më e habitshme ishte pyetja për shokun Z. dhe Petrika Kaleshin. Çfarë kishte thënë Xhelo Mara për ta? Pastaj kaq i rëndësishëm

qenkësh ky shoku Petrika Kaleshi sa u dënuake po të folke gjë për të? Mos ka folur Petrika Kaleshi me shokun Z. se Xhelo Mara merr nëpër gojë të kaluarën e tyre, kur rrinin në dyqanin e manufakturës në Korçë larg luftës?

Në vetmi Xhelo Marës i ndriti një mendim. Është e qartë. Petrika Kaleshi e merr me mend se Xhelo Mara, duke e ditur jetën e shokut Z., arrestimin nga italianët dhe lirimën e tij të papritur me ndërhyrjen e dashnores së oficerit të kuesturës, medoemos dikujt duhet t'i ketë treguar. Kjo dashnore ka qenë Silva, e motra e Petrika Kaleshit, që pastaj u lidh edhe me shokun Z., kur ai luantë bixhoz me atin e saj. Këto Xhelo Mara i dinte, por asnjëri nuk ia kishte treguar. Madje edhe kur Pandi Këmbora e kishte provokuar një ditë në Korçë, duke e parë Silvën në bulevard e duke thënë «ja dashnorja e shokut Z.», ai e kishte urdhëruar të mbyllte gojën. Mos vallë ky provokim ishte marrë si thashethem?

I dëshpëruar dhe i braktisur, Xhelo Mara filloi të shkruante biografinë e tij. Do të shkruante gjersa të lodhej, që të merrej me një punë, do të fliste edhe për hollësitë më të vogla. Dhe, po të donin, le ta lexonin këta kokëtulë. E nisi me lehtësi, por pastaj iu duk e vështirë të shkruante biografinë. Në këtë dhomë të ngushtë, që të merrte frymën, mendohej të kujtonte jetën e vet, por i dukej sikur çdo gjë e kishte harruar. Mbante mend vetëm të atin, Hysen Qorrin me

një sy të mbuluar me një copë meshini, dhe të ëmën sa një guriçkë, të thatë e të dobët, që i kishte vdekur menjëherë pas luftës. Nuk kishte as vëllezër e as motra. Nga shtëpia mund të ikte dhe Marika edhe ta linte Hysen Qorrin të vetëm e pa njeri. Kush do t'i shërbente këtij plaku ende të fortë? Ndezi një cigare, se kështu mund t'i vinin mendimet. Nuk shpejtonte për t'ua përmbushur dëshirën atyre të dyve, Dalipit dhe Pandit. Dëshironte të shkruante për vete.

Në tryezë nuk kishte shpuzore për hirin e cigares. Bëri vetë një shpuzore prej letre. E sajoi me kujdes me katër kënde. Donte ta shtynte përpara kohën. Por fundja ç'ta donte kohën? Dhe ra në një dëshpërim të thellë, ra i përhumbur. Pastaj përsëri u kthjellua dhe ngjeu penën në shishen e bojës së manushaqtë. Dhe nisi të shkruante, si për një tjetër, jo si për vete. E nisi në vetën e tretë me «ai». Xhelo Mara tani ishte bërë një «ai». Kishte dalë nga vetja e vet.

«Ai lindi në fshatin Qershizë të krahinës së Devollit, në janar të 1922-së. Kur lindi, gjeti mbi tokë shumë dëborë. Prandaj iu bënë flokët të verdhë dhe sytë të kaltër. Gjeti mbi tokë shumë dëborë, tregonte e ëma, Fahrije Mara. Dhe lindi i vockël sa një lepur i egër. bile më i vockël se lepuri i egër. Lindi shtatëmuajsh, prandaj ata që vinin dhe e shikonin i thoshin «Dështak». Pastaj, edhe se ia vunë emrin Xhelo, e thërrisnin «Dështak». Por gjirin e nënës e thante. Pinte si

shushunjë. Ngulej në sisën e saj dhe thithte gjer-sa të mos mbetej asnjë pikë. «Ky po më thith edhe ujërat e trupit», thoshte Fahrija. Duke thithur sisën, rritej. Nga një lepur i egër, u bë qengj, bile derrkuc, se thithte gjithçka. Kur s'e kishte pranë gjirin e nënës, thithte çarçafin e jorganit, thithte gishtin e dorës, thithte gishtin e këmbës duke e ngritur dhe shpënë te goja, thithte çdo gjë që i shëmbëllente sisës. Shikonte pranë diçka të gjatë, fjala vjen, një kleçkë, një grykë shisheje, një bisht sqepari, një pykë, zvarritej, e merrte, e vinte në gojë dhe e thithte. Prandaj ia ngjitën edhe nofkën «thithak».

Por i mbeti emri «Dështak» ndofta edhe nga një arsye tjetër. U vonuan tre muaj për t'ia vënë emrin. Ai që dinte të vinte emra, baba Ahmeti i teqesë së Kuçit të Devollit, kishte shkuar në Vjenë të Austrisë për t'u bërë operacion nga një gjendër në gushë. Gjyshi i «Dështakut», plaku Nesim Mara, ishte myhib bektashi dhe babai i teqesë duhej të ndodhej në krye të sofrës, në krye të sofrës t'ia vinte edhe emrin.

Ashtu u bë. U kthye nga Vjena babai i teqesë dhe në fund të marsit, kur dëborra ende nuk kishte shkrirë e gjitha, në shtëpinë e Marave u ther dashi më i madh i kopesë, u tundën muret nga vala e ziafetit dhe në sofrën e gjerë sa një lëmë baba Ahmeti thirri tri herë: «Xheladin, Xheladin, Xheladin!» Ai, me mjekër të zezë e me

sërëk jeshil, shpallte emrin e «Dështakut», që shkurt tani i thonë Xhelo.

«Dështaku», kur u bë pesë vjet, mbante një manar të bardhë. Manarin e ushqente dhe ai e ndiqte hap pas hapi. Madje flinte edhe me të. Gjyshi i «Dështakut», Nesim Mara, e kishte taksur manarin të bëhej kurban në teqenë e Kuçit para këmbëve të baba Ahmetit. Atëherë në vjeshtën e 1927-s gjyski, gjyshja, i ati dhe e ëma e morën me vete Xhelon, që rrallë tani i thoshin «Dështak», morën edhe manarin me brirë të kthyer tri herë, dashin e vërtetë, dhe shkuan në teqe. Atje gjyshi e shtriu dashin para këmbëve të baba Ahmetit, që qëndronte në fund të shkallëve të teqesë, dhe ia vuri nën qafë thikën. Manari i bukur i drodhi disa herë këmbët mes gjakut dhe dha shpirt. Babai ngriti tre gishtërinjtë e tij lart mbi kokën me sërëk, vështroi qiellin dhe tha: «I madhi Haxhi Bektash Veliu, na prit se po vijmë me dashin më të madh që kam parë!»

Atë natë teqeja ziente. Luanin valle dervishët, këndonte babai i teqesë, ia priste këngës gjyshi, mbanin iso gjyshja, i ati i «Dështakut», e ëma. Vetëm Xheloja qante. I vinte keq për manarin. Që atëherë i mori inat baballarët dhe dervishët e teqeve. U zemërua me ta dhe s'u pajtua kurrë.

Kur «Dështaku» mbushi shtatë vjet, më 1929-n, babai i teqesë ndërroi jetë, ndjesë pastë

nazari. Të gjithë, gjyshi, gjyshja, i ati, e ëma shkuan në teqe për ta përcjellë nazarin në atë botë, ndërsa Xhelo dështaku shkoi në shkollë. Vdekjen e babait të teqesë e mban mend mirë, se përputhet me Një Shtatorin, ditën e fillimit të shkollës...»

Xhelo Mara pa orën. Kishte hyrë në dhomën e vogël në orën dhjetë. Ishte ora tre e pasdites. E la letrën e penën dhe u ngrit. E tërhoqi dorezën e derës. Dera nuk hapej. Filloi t'i binte me grusht. Për një kohë asnjëri nuk vinte. E kishin harruar. Ç'është kështu!, mendoi ai. Një marrëzi e pakuptueshme! E la derën dhe u ul përsëri në karrige. Fillimi i biografisë së tij ishte në tryezë në ca fletë me ngjyrë të verdhë. M'u zverdh biografia!, qeshi ai hidhur.

Nga shkallët e bodrumit dëgjoi hapa. Pastaj ndjeu harrëcitjen e çelësit nga prapa derës. Hyri Dalip Kozara, hyri me një buzëqeshje fyese, me një buzëqeshje lakuriqe si dhoma ku e kishin mbyllur.

— U mërzite? — pyeti ai. — Paske pirë edhe duhan! — dhe bëri me dorë si për të përzënë tymin.

Xhelo Mara e shikonte këtë njeri të vetëkënaqur dhe nuk fliste. Ia shikonte faqet me qime të dendura, megjithëse të rruara, gishtërinjtë e trashë e të shkurtër, zverkun me dhjamë.

Njeriu i mori fletët e shkruara dhe filloi t'i

lexonte më këmbë. I lexoi pa i lëvizur asnjë muskul në fytyrë.

— Nuk duam roman! — tha ai. — Më shkurt për fëmijërinë. Për jetën e ndërgjegjshme duam gjerë e gjatë. Të dalë veprimtaria armiqësore... Ku, kur, si! — dhe i hodhi fletët e letrave.

— Atë veprimtari që kërkon ti, nuk mund ta trilloj! — tha Xhelo Mara.

Ai e pa ashpër dhe ulëriu:

— Në këmbë! Këlysh kulaku!

I mbylluri në dhomë u ngrit. E pa me një vështrim plot mendim. Donte të hynte brenda shpirtit të tij. Me gjithë mend e kishte këtë sharje, këtë ulërimë të madhe, apo e kishte nga posti dhe detyra e tij.

— Ti beson në ulërimën tënde? — pyeti Xhelo Mara.

Ai përnjëherësh i uli krahët, që i kishte të ngritur. E vështroi këtë njeri të ulur në karrige, tundi kokën dhe tha me vete: «E kemi të vështirë të merremi me të.» Por e mblodhi veten dhe bërtiti:

— Do të bësh atë që të themi! Asnjëri gjer më sot në këtë karrige, ku je ulur ti, s'ka bërë siç ka dashur vetë! Ka bërë siç kam dashur unë! Unë, unë, unë! — ulëriu ai dhe hapi derën, që nxori një të çjerrë të tmerrshëm nga menteshet e saj të ndryshkura, i vuri kyçin dhe la pas hapat trokitës nëpër shkallët e betonta të bodrumit.

Xhelo Marën e përpiu heshtja...

2

Kaluan edhe tri orë. Nga mërzia dhe zemërimi ai nuk ndjente uri. Rrinte në karrige dhe shikonte muret me gëlqere të zverdhura, të bëra pikla-pikla nga mizat. Shikonte derën ngjyrë hiri, me dorezë të ndryshkur. I hidhte sytë në fletët e letrës së verdhë, ku duhej të shkruante biografinë dhe t'u përgjigjej pyetjeve idiote të Dalip Kozarës dhe të kunatit të tij. Por gjer tani nga biografia kishte shkruar vetëm për fëmijërinë dhe shkurtimisht për rininë e hershme. Viteve të shkollës fillore dhe të gradës së ulët të Liceut të Korçës u shkonte kalimthi dhe thatë gjithmonë në vetën e tretë me «ai», jo me «unë», duke përdorur edhe nofkën «Dështaku» në vend të emrit «Xhelo».

«Dështaku» më 1934-n mbaroi shkollën fillore të fshatit. Po në atë vit hyri në Liceun e Korçës, në gradën e parë. Atëherë duhej të mësoje tre vjet në gradën e parë, pastaj të hyje në gradën e lartë. Grada e lartë zgjaste katër vjet.

Për të ndjekur liceun ai banonte në Korçë në shtëpinë e një miku të të atit, që ishte kushëriri i Riza Kodhelit, kapedanit me nam dhe më vonë komandantit të famshëm partizan. I zoti i shtëpisë quhej Gano dhe kishte mustaqe të mëdha të zeza, që i krihte me një krehër të vogël

prej briri. Ai ngaherë shante Zogun, mbretin e Shqipërisë. Edhe kur krihte mustaqet e shante, duke e quajtur pis dhe çapaçul.

Në vitin e parë të Liceut u njoh me Petrika Kaleshin, djalin e një tregtari manifakture. Të dy ishin në një klasë, bile rrinin edhe në një bankë. Petrika gjithmonë përtypej. Hante karamelë dhe lëpinte buzët. Nga karamelët iu bë zakon të lëpinte buzët. Prandaj në Lice e thërrisnin «buzëlëpirë». Me të «Dështaku» shpesh shkante në dyqanin e madh me stofra e basma të bukura të vëna nëpër rafte që ngriheshin gjer në tavan. I ati i Petrikës, zoti Jorgos, një Jorgo me një shkronjë «s» nga pas, që «Dështaku» atëhere nuk e kuptonte pse i duhej, ishte një burrë me një bark të madh e të rrumbullakët, që i dilte mbi pantallonat e mbajtura me dy rripa, të cilët kalonin mbi dy supet e tij të gjera. Ai shkante e vinte nëpër dyqan dhe priste e përcillte njerëz.

«Hëm! — thoshte ai. — Shkolla është gjë e mirë. I tërheq njerëzit si sheqeri bletët. E sheh, Petrikë? Ky «Dështaku» vjen që nga fshati në lice. Mëson. Bravo! Ti duhet të mësossh njëqind herë më shumë. Do të thuash se ç'e do shkollën, kur ke dyqanin. Gabim! Dyqanin sot e ke, nesër s'e ke! Shkollën e fut këtu! — dhe i binte me gisht kokës. — Dhe, kur e fut këtu, e ke përnga-herë.»

Pastaj ngjitej lart në katin e dytë nëpër shkallët e pjerrëta, qëndronte pak në një si mu-

sandër dhe zbriste me një grusht me karamele.

«Karamelet ju bëjnë mirë për mësimet. Hani karamele! Italianët i hanë ngaherë këto të shkretata!...»

Por Petrika, megjithëse hante karamele, nuk mundi ta vazhdonte shkollën. Sa mbaroi vitin e parë, e la dhe u bë ndihmësi i zotit Jorgos në dyqanin e manufakturës. Mësoi të shiste stofra e basmara dhe të bënte llogari. Madje kur zoti Jorgos luante bixhoz, ai mbetej vetë zot i dyqanit. Dhe, kur shkonte «Dështaku», pas mësimëve, e gjente duke numëruar paret.

«Ke nevojë për pare, «Dështak»? Mos ki turp, merr!» «Dështaku» nuk merrte hua jo se s'kishte dëshirë, por se nuk mund t'ia shlyente.

Edhe Gano Kodheli e njihte zotin Jorgos, por nuk kishte miqësi. E quante bixhozçi dhe fajdexhi të prapë. Me të para dhjetë vjetëve ishte zënë keq. I kishte marrë një hua të madhe dhe nuk ia shlyente dot. Atëherë zoti Jorgos e hodhi në gjyq dhe ia mori një kopsht me mollë që kishte më të dalë të Korçës nga rruga që të çonte për në Bilisht. Prandaj, kur e kishte marrë vesh se «Dështaku» vente në dyqanin e zotit Jorgos, e kishte qortuar rëndë.

Kalonte koha. Me Ganon, më 21 shkurt të 1936-s, kur ishte në vitin e dytë të gradës së parë të Liceut, «Dështaku» mori pjesë në Demonstratën e Bukës bashkë me punëtorët, zamatçinjtë dhe nxënësit. «Dështaku» u plagos në

Krah, kurse Ganoja u arrestua. I plagosur, «**Dështaku**» shkoi në dyqanin e zotit Jorgos për t'u fshehur. Zoti Jorgos dhe i biri, Petrika, u trembën dhe i thanë të dilte nga dyqani, se s'donin të kishin telashe me xhandarët.

«Ç'të duhet, more shejtan, të hidhesh nëpër demonstrata! Ti s'je nga qyteti, që të kërkosh bukë! Fshati ka bukë! Ik, tani, ik! Hëm! Eh, ç'ti bëj Petrikës që të ka shok! — dhe i thirri Petrikës. — Petrika, ku ta futim këtë shejtan? Hëm! Ç'na bëri! Ah, po! Fute atje në musandër! Tyt-tyt! Ik, shejtan! Nëpër shkallët! Hajt! U-bu-bu! Ç'na bëri! Do të na bastisin dyqanin!» — thoshte zoti Jorgos.

Pastaj natën vonë shkoi e shoqja e Ganos dhe e mori «**Dështakun**» nga dyqani i zotit Jorgos dhe bashkë me Petrikën e trembur e shpunë në shtëpi. Atje «**Dështaku**» katërmbëdhjetëvjeçar mësoi se Gano Kodheli ishte arrestuar.

Në Lice disa ditë shkonte me krah të lidhur dhe mësoi të shkruante edhe me dorën e majtë. Edhe sot ai di të shkruajë me të majtën, sigurisht po t'i thuhet krahu i djathtë.

Kur mbaroi vitin e dytë të gradës së lartë të Liceut, në gusht të 1939-s. «**Dështaku**» shtatëmbëdhjetëvjeçar e braktisi Korçën dhe bashkë me Ganon dhe të atin doli kaçak në malet e Gorës dhe të Oparit.

Ç'është e vërteta, ai nuk dëshironte ta braktiste Liceun, pasi i kishin mbetur vetëm dy vjet

për ta mbaruar. Por ndodhi një ngjarje e papritur dhe e habitshme. Në atë verë të 1939-s, kur kalonte pushimet në fshat dhe kur kishin filluar të lëviznin italianët me motoçikleta dhe me kapele me pendë gjeli, i ati i «Dështakut», Hysen Qorri, ishte zënë keq me një kapedan të krahinës me emrin Gugo Dollia për një hua të vjetër. Hysen Qorri, që dikur e kishte pasur mik Gugo Dollinë nëpërmjet baba Ahmetit të teqesë së Kucit, i kishte marrë një hua për të ndërtuar shtëpinë. Meqë nuk kishte para për t'ia shlyer, i tha t'i jepte demin e madh me brirë të zinj, që mund të peshonte treqind kilogramë. Por Gugo Dollia donte para të thata dhe madje të gjitha përnjëherësh në dorë. «Atëherë prit ta shes demin dhe të të jap paratë», i kishte thënë Hysen Qorri. Këtu kapedan Gugo Dollia e shau Hysen Qorrin, duke e quajtur gënjeshtar dhe duke e kërcënuar se do të vinte me italianët për t'i hedhur hekurat. I ati i «Dështakut» e quajti kapedanin këlysh bre-shke.

«Dhe një ditë kapedani erdhi në shtëpinë e Hysen Qorrit me një italian e me një xhandar. Hyri në ahur dhe i mori të atit të «Dështakut» edhe lopën, edhe demin e madh. Lopën e hiqte për kapistre xhandari dhe demin kapedani. Hysen Qorri dhe «Dështaku» shikonin nga pragu i portës si ecnin lopa dhe demi pas kapedanit dhe dy ushtarakëve të armatosur; shikonin të pikëlluar e të gJORë. Ndërkohë kapedani ngriti dorën

lart dhe i thirri Hysen Qorrit me tallje: «Ciao, bello!» Hysen Qorri ulëriu që nga pragu i portës duke sharë. Atëherë kapedani, për ta nxehur të atin e «Dështakut», e zuri për briri demin, duke u mburrur se, ja, ta mora këtë babaxhanin! Dhe këtu ndodhi gjëja më e habitshme. Demi, që nuk ishte mësuar ta përkëdhelnin njerëz të huaj, iu vërsul kapedanit. Kapedani vrapo, ai ndiq. E arriti, ia nguli brirët në vithet e majme, e ngriti lart, e përplasi përtokë dhe përsëri e hodhi në erë, duke lëshuar nga pas vickla me shkelma. Xhandari e lëshoi lopën dhe bashkë me italianin, të tmerruar, u fshehën prapa mullarit me bar, duke e lënë kapedan Gugo Dollinë të përpëlitej, i shtrirë në gjak. Kurse demi me lopën u kthyen dhe hynë në ahurin e tyre të ngrohtë. «Dështaku» me të atin shikonin nga larg. Të dy, xhandari me italianin, i shkuan pranë kapedanit, ia ngritën kokën e përgjakur, ia matën pulsën dhe e lanë përsëri shtrirë. Kapedani kishte vdekur...

Vdekja e kapedan Gugo Dollisë bëri bujë të madhe në gjithë krahinën. «E vrau demi i Hysen Qorrit. E nxiti Hysen Qorri për ta vrarë», thoshin njerëzit. Dhe vërtet. Fajin ia hodhën të atit të «Dështakut», se e paditën edhe xhandari, edhe italianin, duke thënë se Hysen Qorri e kishte mësuar demin të vriste njerëz. Ai gjoja me qëllim e la kapedanin ta tërhiqte demin për kapistre. Duhej ta kishte paralajmëruar se ky dem vriste dhe nuk ishte e udhës të hiqej për kapistre.

Hysen Qorrin e kërcënonte arrestimi dhe një natë bashkë me «Dështakun» shkuan në Korçë, morën me vete Ganon, që sapo kishte dalë nga burgu, dhe u arratisën që të tre në malet e Gorës dhe të Oparit. Kështu «Dështaku» nga liceist u bë kaçak.

Po si doli Gano Kodheli kaçak? Një ditë e kishte dërguar zoti Jorgos të birin, Petrika Kaleshin, në shtëpinë e Ganos. E kishte porositur t'i thoshte se kishin bërë e ç'kishin bërë, qofshin të harruara. Me një fjalë i kërkonte ndjesë për atë kopshtin, që i kishte marrë dhe i premtonte që t'ia kthente, vetëm se i lutej t'i bënte një nder. Zoti Jorgos i thoshte Gano Kodhelit përmes Petrikës se së bijës, Silvës, i vërtitej një oficer italian dhe nuk e linte të qetë. «Ti, Gano, mund ta shpëtosh çupën time nga turpi! Bëj ç'të bësh!» Gano Kodheli e kishte kuptuar. Dhe sado që ishte zënë me zotin Jorgos, e harroi mërinë ndaj tij dhe u tërbua nga inati me atë qen italian që u vërtitej vajzave të Korçës. S'kishte gjë se kjo ishte vajza e zotit Jorgos, me të cilin ishte zënë! Edhe sikur të ishte vajza e Ahmet Zogut, ai kështu do të tërbohej me italianin.

«Mirë», — i tha Petrikës, — jepi të fala zotit Jorgos dhe të mos ketë merak se me oficerkën italian do të merrem unë!»

Nuk kaloi një javë, kur Gano Kodheli i zuri pritë oficerkës në fund të bulevardit, andej nga Lëndinka e Lotëve. E pra që shkante krah Silvës,

nxori koburen, shtiu tri herë dhe oficerka ra me hundë në barin e Lëndinkës së Lotëve. Asnjeri s'e mori vesh se kush e vrau oficerin. Shkruan gazetat. E nxorën në fotografi edhe Silvën, duke e quajtur të dashur. E bastisën edhe dyqanin e zotit Jorgos, por çdo gjë mbeti e pazbuluar. Gano Kodheli rrinte në shtëpi dhe herë pas here bashkë me «Dështakun» pastronte koburet. Pas një kohe përsëri vjen Petrika në shtëpinë e Gano Kodhelit.

«Zoti Gano, prapë motrës sime i vjen rrotull një kapiten italian!» — tha Petrika.

Gano Kodheli u hodh përpjetë:

«Prapë? Ç'janë këta maskarenj, more! Ç'gradë ka ky qen?»

«Kapiten!» — tha Petrika.

«Po ku e ndjek?»

«Prapë andej nga Lëndinka e Lotëve!» — tha Petrika, duke lëpirë buzët.

«Po ç'do jot motër nga Lëndinka?»

«Shkon te tezza dhe ai i del përpara!» — tha Petrika.

«Hëm! Ik tani, ik!» — tha Gano Kodheli.

Dhe një të shtunë Gano Kodheli mori koburen dhe doli përsëri në Lëndinkën e Lotëve. U fsheh prapa një shelgu dhe priti. Sa filloi të murgëtirët, ai pa Silvën duke kuvenduar si me turp me kapitenin italian. I la të kuvendonin dhe priti se ç'do të bënin më tej. Dhe, kur kapiteni e zuri

për krahu dhe e tërhoqi Silvën nga vetja, Gano Kodheli thirri:

«Alt!»

Kapiteni u spraps dhe shtangu. Atëherë Gano Kodheli shtiu pesë herë. Nën lebetitjet e Silvës kapiteni dha shpirt. Gano Kodheli i fryu tytës së kobures dhe iku mes muzgut. Gazetat përsëri shkruan me tituj të mëdhenj: «Vrasje misterioze të dashnorëve». Edhe këtë radhë me fotografi të Silvës. Meqë kjo ishte një vrasje e përsëritur, e morën Silvën në kuesturë dhe e mbajtën tri ditë e tri net, pasi dyshuan se mos u kishte kurdisur oficerëve vetë ndonjë kurth. Si nuk zbuluan gjë, e liruan dhe i dhanë edhe një shpërblim.

Më vonë ndodhi çudia më e madhe. Një mbrëmje vjen në shtëpinë e Gano Kodhelit përsëri Petrika, i biri i Jorgos Kaleshit.

«C'është? — pyeti Gano Kodheli. — Prapë ndonjë oficer?»

«Prapë, zoti Gano!» tha Petrika me sy përdhe.

Gano Kodheli kafshoi nga inati bishtin e mustaqeve:

«E po unë nuk kam marrë përsipër të vras gjithë oficerët që dashka jot motër! Ik, ore, se ajo qenka një bishtpërdredhur, që i tërheq pas vetes! Dhe mos t'i shoh sytë, buzëlëpirë! Do të merrem unë me kurvat dhe kurvarët!» — thirri Gano Kodheli dhe Petrika Kaleshi iku me vrap i verdhë dyllë.

«Pas kësaj ngjarjeje Gano Kodheli doli kaçak, duke marrë me vete edhe «Dështakun».

Tre vjet me radhë Gano Kodheli, Hysen Qorri dhe «Dështaku» ecën nëpër Gorë-Opar e nëpër Mokër, nëpër Tomoricë e nëpër Gramoz, si Shahin Matraku dhe si Sheme Hajduti. Pastaj, më 1942, kur filluan çetat partizane, ata e lanë jetën e kaçakëve. U hodhën me çetat partizane dhe më vonë me batalionin «Tomori» të Riza Kodhelit...»

Xhelo Mara e la penën. Më shumë nuk do të shkruante... Iu kujtua Riza Kodheli kur ecte me kalin me shalë nëpër male, kur e merrte pas për t'ia lexuar letrat që i vinin. Kapedan Rizai, që nuk dinte të shkruante e të lexonte, i thoshte Xhelos: «Ti je nga ata të detit.» Domethënë njeri me kulturë.

Dhoma u ftoh dhe u bë akull. Filloi të dridhej. Ah, sikur ta dijë Riza Kodheli se ku ndodhem unë! Me këto mendime u hodh në derë dhe filloi t'i binte me të dy grushtet:

— Hapeni! Ku jeni futur! Hapeni! Ç'ju kam bërë! Më çmendët!

Hyri prapë në dhomë Dalip Kozara me një çokollatë në dorë. E vështroi me të qeshur Xhelon e mbledhur grusht dhe filloi të kafshonte çokollatën me dhëmbët e tij të bardhë. Duke e përtypur atë, mori nga tryeza fletët e shkruara. Xhelo Marës i vinte të pështirë kur shikonte këtë njeri të majmë që përtypej para trupit të tij të uritur.

Donte të ngrihej, ta përfshinte për gryke dhe ta mbyste, duke ia lënë pa gëlltitur këtë çokollatë pise, të bërë si qull nga pështyma e një goje të ndyrë. Ah, si s'bëhet një luftë tjetër!, mendoj Xheloja.

— Hëm! Përsëri roman? — tha Dalip Kozara, duke mbllaçitur çokollatën.

Por pastaj i përqendroi sytë në letrat e shkruara dhe, kur arriti në faqet ku flitej për Petrika Kaleshin, iu çel fytyra:

— Shiko, shiko! Shpifje për kuadrot! Shiko, shiko! Në vend që të flasësh për vete, merr nëpër gojë biografite e kuadrove! Mirë, mirë! Vërtetohet mendimi ynë! Këto gjëra për shokun Petrika Kaleshin i ke pëshpëritur edhe me të tjerët. Bukur, bukur! — dhe ai mbllaçiti përsëri çokollatën.

Xhelo Marën këto mbllaçitje e tërjuan, por u përmbajt, duke shtrënguar dhëmbët. Zaten Dalip Kozara mbllaçitej pikërisht për ta tërnuar këtë të mbyllur në dhomën e ftohtë.

— Dëgjo, zoti Dalip! — tha Xhelo Mara. — Dua të flas me Pandi Këmborën. Ju e dini që është im kunat. Një pjesë të aktivitetit tim armiqësor unë e kam kryer me atë... Takimi më duhet për të verifikuar disa hollësi...

Dhe ai e vështroi drejt e në sy për të ndier kënaqësinë e efektit të fjalëve të tij në fytyrën e këtij qefulli me dhjamë. Dalip Kozara vërtet hapi gojën dhe bile përkuli qafën me dhjamë drejt tryezës ku ishte ulur Xhelo Mara.

— Një pjesë të aktivitetit arm...? — pyeti ai duke iu marrë goja.

— Kuptohet! Ne jemi kunetër! — tha Xhelo Mara, duke ndier kënaqësi të vërtetë. — Shpesh kemi diskutuar bashkë për shumë gjëra që lidhen me pushtetin e ri. Në fillim ju thashë se për këto nuk do të shkruaja. Kurse tani u binda se nuk duhet heshtur. Por, që t'i shkruaj këto gjëra, më duhet një takim me kunatin tim.

— Mund të shkojmë. Edhe ai vetë të kërkon ta takosh... — tha Dalip Kozara.

Zyra e përkohshme e Pandi Këmborës ishte në katin e tretë. Ku ishte ulur Pandi ishte një tryezë e gjatë me një xham të zi përsipër. Në të majtë ishin vënë njëra mbi tjetrën tre-katër libra, përpara një tufë letrash të shkruara. Kur hyri Xhelo Mara, i kunati u ngrit dhe mbështeti grushtet në khamin e zi të tryezës, si për t'u mbajtur dhe për të treguar se sa ishte lodhur nga punët dhe telashet e mëdha. Fytyra e tij ishte një maskë e punuar me kujdes dhe simetri; në mes të saj vizatohej hunda e rregullt, nën hundë mustaqet e holla të zeza, në kokë flokët e drejtë të ndritur, nga të dy anët, veshët harmonikë vezakë, nën ballë vetullat me qime të dendura që u rrinin si strehë syve në formën e dy bajameve. Me një fjalë, kjo maskë ishte e krijuar për mrekulli nga një dorë e padukshme që dikur njerëzit e quanin dorë e perëndisë.

Kësaj maske Xhelo Mara i hodhi një vështrim më shumë të egër sesa të rreptë.

— Iu luta mikut tënd, Dalip Kozarës, — bëri me kokë ai, — për t'ju takuar. Unë po shkruaj biografinë time, sipas kërkesës suaj...

Pandi Këmbora e ndërpreu, duke hequr grushtet nga xhami i zi i tryezës:

— Një formalitet i thjeshtë...

— Në këtë formalitet të thjeshtë, domethënë, në biografinë time, më duhet të saktësoj një emër, që e di vetëm Riza Kodheli. Ne të dy, ti dhe unë, kemi qenë në batalionin «Tomori» të kapëdan Rizait. Ti e di që unë qëndroja pas tij, se ia lexoja letrat që i vinin nga Qarkori, nga Shtabi... nga... Por një emër nuk më kujtohet. — Xhelo Mara heshti për një çast dhe kroi fundin e veshit. — Në dhjetor të 1943-së, në dimrin e madh të atij viti, në fshatin Murrëz të Gorës një shoku im mbeti në shtëpinë e të kushëririt të Kamber Kardhashit, atij komandantit ballist me një vesh. Kushëririn e Kamber Kardhashit ky shoku im e njihnte nga i ati. Unë e lashë në këtë shtëpi, se m'u dhimbs. I kishin ngrirë këmbët dhe i kishte mbetur lëkura në çorape. Ai nuk duhej të rrinte në atë shtëpi ballistësh. Por unë, ngaqë m'u lut dhe ngaqë m'u dhimbs, e lashë. Riza Kodheli i thashë se shoku ishte i sëmurë dhe mbeti prapa. Vetëm pas dhjetë ditëve ky erdhi në batalionin «Tomori». Nuk e di se ç'ka bëre ato dhjetë ditë me ballistët... Shokut tim ia di emrin, të kushëririt të

Kamber Kardhashit ia kam harruar. Më kujtohet vetëm ajo furtuna e tmerrshme, dëbora që sillej e vërtitej, fytyrat e partizanëve të humbura mes jakave të palltove të mbuluara me miellin e ftohtë kërcënues; më vjen në mend edhe qafa e hollë e shokut tim, e përkulur si kërrabë; i përfytyroj lutjet e tij të dhimbshme për të gjetur një strehë dhe pastaj më shfaqet i kushëriri i Kamber Kardhashit i hollë e me kokë të lidhur me një peshqir të gjelbër, pasi sa e kishte shkullur dhëmballën. Shoku im e njihte dhe i tha: «Ke të fala nga im atë.» Ai pastaj e mbajti në shtëpi. Kujtova se ishte një shtëpi fisnike dhe e lashë atje, sa të mblidhte forca e të kthehej në batalion. Por kur pyeta se ç'ishte kjo shtëpi, u ktheva për ta marrë me vete. Nuk munda. Shoku im nuk donte. «Më lër të vdes në të ngrohtë», m'u lut ai. Ika. Kisha besim se do të kthehej dhe nuk e kallëzova te Riza Kodheli. Kapedan Rizait i thashë se e kisha lënë te një miku i tim eti, tek Alajdini. «Kush është ky mik, o Hysen Qorri?», pyeti xha Rizai tim atë. «I mirë është, Riza, i mirë!», i tha im atë. Por tani unë dua t'i saktësoj faktet në autobiografi. Kam bërë gabim që nuk i kam thënë të vërtetën Riza Kodhelit. Nga dashuria, keqardhja dhe mëshira për shokun, i kam fshehur një të vërtetë xha Rizait. Por sot e kujtova që nuk u dashka mëshira...

Xhelo Mara i hodhi një vështrim fytyrës së Pandi Këmborës, që tani ishte bërë e bardhë si

muri i zyrës së tij dhe buzët të zeza si ai xhami ku kishte mbështetur grushtin. Pastaj Xhelo Mara e vështroi telefonin pranë grushtit të majtë të Pandit.

— Ju e kërkoni të saktë biografinë dhe unë dua ta saktësoj. E shoh që keni një telefon. Dua t'i telefonoj kolonel Riza Kodhelit për ta pyetur se kush ishte ai kushëriri i Kamber Kardhashit nga fshati Murrëz, të cilin e njihte mirë. E njihte se e kishte zënë vetë, kur i thyem ballistët në rrëzë të malit Lenie. Nuk e pushkatoi. Pas Çlirimit e futi në burg. Dhe më duket se ende është në burgun e Burrelit. Unë mund t'i telefonoj edhe drejtorit të burgut. Por më e udhës është të merrem vesh me kolonel Riza Kodhelin! — dhe Xhelo Mara hodhi një hap drejt telefonit.

— Mund t'i telefonosh! — tha Dalip Kozara, i gëzuar që gjeti një fakt kaq të rëndësishëm nga biografia e Xhelo Marës.

Pandi Këmbora, i zbehtë, u hodh dhe zuri me dorë aparatin e zi të telefonit:

— Jo! Nuk është e nevojshme! Ne të morëm shoqërisht për të na ndihmuar... Besoj se edhe Dalipi është sjellë mirë me ty...

— U përpoqa! — mblodhi supet Dalipi.

Xhelo Mara e pa me përbuzje, por nuk foli.

— Ta quajmë sikur nuk ka ndodhur gjë! — u mundua të buzëqeshte Pandi Këmbora.

— Qen! — tha nëpër dhëmbë Xhelo Mara, ndërsa Dalip Kozara i habitur e vështroi Pandi

Këmborën, e vështroi më shumë për të ditur sa ç'përgjigje do të jepte.

Pandi Këmbora përsëri buzëqeshi:

— KUNETËRIT PËRDORIN MES TYRE EDHE FJALË TË TILLA.

I zyrtë Xhelo Mara ktheu krahët dhe doi nga zyra. Dalip Kozara donte të thoshte diçka, por e ndaloi Pandi Këmbora. Xhelo Mara, duke dalë nga dera, vetëm dëgjo:

— LËRE, DALIP! U SHPEJTUAM!

Pandi Këmborës iu errën sytë. Në ledhet e trurit të turbulluar iu shfaq Zylfija, kurbatka me vathë të mëdhenj e me fustan me fruda, duke murmuritur. «Pu-pu! Do të të bëjë të liga!» Dne padashur Pandi Këmbora fshiu ballin e djersitur. Ndërsa Dalip Kozara e vështroi në fillim me habi, pastaj me dinakëri. Ai filloi të dyshonte për Pandi Këmborën, ustanë e vet. Diçka mes Pandit dhe Xhelos duhet të ketë, mendoi ai, duke rritur ndjenjën e dyshimit.

Duke dalë, Xhelo Mara ndjeu një gëzim të një natyre të veçantë. Ishte gëzimi i mposhtjes së kundërshtarit. Pandi Këmbora nuk e paska harruar dimrin e 1943-së, as shtëpinë e kushëririt të Kamber Kardhashit në Murrëz, ku u dergj dhjetë ditë... Për Xhelo Marën kjo nuk kishte ndonjë rëndësi të veçantë. Miqësitë në luftë luanin rolin e tyre. Edhe në një shtëpi ballistësh ndodhte që të fshihej një partizan. I zoti i shtëpisë dikur mund të kishte miqësi me të gjyshin a të

atin e partizanit. Po ta kallëzonte te gjermanët a kundërshtarët, quhej prerje në besë dhe turp. Edhe Pandi Këmbora i sëmure dhe i rraskapitur, hyri në një shtëpi të tillë. Por në luftë mbeti një partizan i ndershëm. Ndërsa ky fakt tani në kohë paqeje, mund të gjykohej ndryshe, mund të quhej mungesë sinqeriteti, në qoftë se nuk ishte shënuar në biografi. Dhe Xhelo Mara ishte i bindur se Pandi Këmbora, nga frika, e kishte fshehur këtë fakt. Ishte hera e parë që Xheloja ia kujtonte. Ndaj cinizmit dhe keqdashjes së tij, ai nuk mund të rrinte duarkryq, sado i urtë të ishte. Ai duhej t'ia gërryete themelet kësaj kasolleje me mure të zbukuruara, këtij mburraveci dhe mendjemadhi.

Kur doli, rrugët e qytetit ishin të zbrazura dhe të errëta. Vetëm tek-tuk kthehej në shtëpi ndonjë i vonuar dhe vinte e shkonte ndonjë polic me mushama të zezë. Pranë ullukëve të ujërave të shtëpive shaheshin macet dhe maçokët dhe nën strehët vraponin qentë e braktisur, duke kthyer kokën pas nga frika. Ishte errësirë e dendur, aq sa, të të fuste njeri gishtin në sy, nuk e vështroje. Xhelo Mara mendoi të flinte në hotel dhe të nesërmen të ngrihej menatë dhe të kthehej në Kallamgjatë. Por pastaj vendosi të mos flinte në qytet. Ora ishte njëmbëdhjetë e natës. Nga qyteti Kallamgjata mbante rreth tri orë në këmbë. Kishte ende kohë për t'u kthyer.

U nis i vetëm dhe i pangrënë nëpër errësirën

e natës së prillit. Ecte dhe sillte nëpër mend gjithë atë histori absurde dhe në të njëjtën kohë rrëqethëse. Me siguri që atë e ka ndërtuar Pandi me kokën e vet!, mendonte ai. Ose do të ketë qenë fryti i ndonjë intrige të ndërlikuar. Duke ecur mendonte edhe për Feti Kalanë, që ndofta e kishte më të vështirë se ai vetë. Nuk i hiqej nga mendja as fytyra e lëpirë e Petrika Kaleshit. Kjo bizele mund të zërë edhe vendin e Feti Kalasë! Përpjekjet e tij drejt kësaj synojnë!...

Ai ndjeu zhurmë motori. Ktheu kryet dhe pa nga larg dy drita që sa vinin aq më të forta bëheshin. U gëzua që mund të hipte në këtë makinë dhe mund ta shpejtonte kohën. Atëherë i mbetej gjysmë ore të ecte në këmbë. Në orën dymbëdhjetë e gjysmë të natës do të ishte në Kallamgjatë.

Fatmirësisht makina ndali dhe ai u fut në kabinë pranë shoferit.

Në kabinë heshte. Shikonte rrugën e larë nga dritat e fuqishme dhe nga s'i fluturonin mendtë. I fluturonin edhe në Dëllinjas, megjithëse kurrë s'kishte qenë. Por ja që edhe atje do të shkonte! Dhe përnjëherësh qeshi hidhur dhe tha:

- Dështak!
- Çfarë? — pyeti shoferi.
- Asgjë, mik, asgjë!...

3

Kishin kaluar tri-katër ditë që kur e thirrën Xheho Marën në qytet dhe që kur e mbajtën në dhomën e ftohtë. Tri ditë koha mbajti mirë. Pasta; a prish dhe filluan çaste të mërzitshme. Mbjellet kishin mbetur përgjysmë. Në ara nuk fute-sha dot nga balta, megjithëse ishte prill.

Kryetari i ri ende nuk kishte ardhur dhe Xheho Mara nuk mund të ikte nga Kallamgjata pa u zëvendësuar. E ndiente veten të përkohshëm dhe e kishte vështirë të drejtonte. Ishte një i shkarkuar, që mundahej kot të mbante autoritetin e tij. Megjithatë atij çdo gjë i dhimbsej. Psherëtinte kur shikonte grurin që kishte filluar ta hipte bari dhe arat me baltë e pellgje, si lera të vogla. Njerëzit nuk mund t'i nxirrte në fushë të tëharrnin barin nëpër grurë, se toka ishte bërë si llucë dhe prisheshin të mbjellat po të shkelje mbi to.

Mendja e tij punonte nga të gjitha anët: nga Feti Kalaja, që kishte rënë në një fatkeqësi të madhe; nga Petrika dhe Pandi që po i thurnin të paqena; nga Marika, që po largohej nga jeta e tij; nga Hatixheja, që jetonte në trishtim e frikë; nga fshati, që ziente fshehurazi dhe pëshpëriste: nga ormani, ku vërtiteshin njerëz të panjohur e të dyshimtë...

I shtrirë në krevat, me duart prapa qafës, shikonte në tavan me pikëllim. Ndihej i fyer dhe i marrë nëpër këmbë, veçanërisht që ditën e mbylljes në atë dhomën e ftohtë në qytet nga Pandi Këmbora dhe Dalip Kozara, dy njerëz të çuditshëm me një mision të pakuptueshëm e të errët.

Në xham trokiste shiu me erë. Ishte mbrëmje e zymtë dhe në mur ndriste llamba e vajgurit. Tek rrinte i shtrirë, dëgjoi kërcitjen e derës.

— Hyr! — thirri ai pa u çuar.

Në derë u ngrit trupi i hollë dhe pakëz i përkulur i Abedinit. I heshtur ai u ul në karrige dhe filloi të dredhte një cigare.

— Më dridh edhe një mua! — tha Xheloja me duar prapa qafës.

— Mot i keq! — tha Abedini, duke dredhur cigaren e dytë.

— S'varet nga ne! — tha Xheloja.

— Moti përmirësohet, por ka ca gjëra që duan kohë të ndreqen... — tha Abedini.

Xheloja e vështroi nga krevati me vëmendje. Ai mendoi se Abedini donte t'i thoshte diçka të rëndësishme, prandaj edhe kishte ardhur me kaq shpejtësi. Kjo ndihej në fjalët që i hidhte një këtu e një atje, herë të lidhura e herë të zgjidhura. Por ai ndiqte me sy gishtërinjtë me nikotinë të Abedinit që dridhnin cigaren dhe në të njëjtën kohë priste se ku do ta nxirrte mendimin.

— Ta drodha! Na! — tha Abedini dhe ia

shpuri cigaren në krevat, ku vazhdonte i shtrirë.

— E paske bërë sa një shkop! — tha Xhelo Mara pa u ngritur.

— Ç'bëhet, more, ç'bëhet! — tha Abedini ende nëpër mjegull pa i qartësuar mendimet.

— E, ç'bëhet? — pyeti Xhelo Mara me fjalët e Abedinit.

Abedini kroi kokën me shkopin e tij, që e mbante përpara, të mbështetur në tryezë, dhe me atë e lëvizi strehën e kapeles.

— Është pleksur keq historia e Bames, — tha ai nën vështrimin e Xhelos. — Shaqir Dushku më tregoi se pardje e kishin thirrur në qytet dy nga Tirana. Njëri është kunati yt...

Xhelo Mara me cigare në dorë u hodh nga krevati:

— Historia me koburen tënde? — pyeti ai.

— Edhe me koburen, po ndryshe... — tha Abedini.

— S'kuptoj asgjë!...

Abedini prapë e lëvizi shkopin në kokë dhe qeshi me hidhërim.

— Bames i kërkuan të tregonte nëse ka lidhje me njerëz të dyshimtë dhe me diversantë. I thanë se e ke paditur ti. Sikur në pyetjet që të kanë bërë ty dhe në bisedat që ke pasur me Feti Kalanë dhe me Petrika Kaleshin ke shfaqur mendimin se Bame Vorbulla ka lidhje me diversantët dhe me njerëzit e dyshimtë, që vërtiten nëpër orman. Këtë e paskësh ditur edhe

Feti Kalaja, por nuk paskësh njoftuar. Edhe unë, kur kam nxjerrë koburen, nuk paskam qenë i vendosur për ta vënë Bamen me shpatulla për muri. Gjoja më ke penguar edhe ti, duke ma hequr koburen... Bame Vorbullën e mbajtën dy ditë në një dhomë të ftohtë. E liruan, po mund ta thërrisin përsëri. Bamja është tërbuar me ty... Ç'është e vërteta, ai është i prapë, po lidhje me diversantët dhe me të dyshimtët nuk ka..

Xhelo Marën e mbuluan djersët. E dinte se ç'do të thoshte të binte në thonjtë e Pandit dhe të mbylleshe në atë dhomën e vogël. Vërtet, atë ditë kur erdhën në Kallamgjatë Feti Kalaja dhe Petrika Kaleshi, u përmend edhe emri i Bames. Edhe vetë Bamja i kishte shkruar letër Feti Kalasë se ishin parë në orman diversantët. Por nuk u tha se ai mund të kishte lidhje me ta... Ku do të dalë ky Pandi Këmbora me gjithë këtë këmbëngulje për të gjetur armiq të fshehur?

— Bame Vorbulla është tërbuar ndaj teje, Xhelo! — tha Abedini. — Dikur ai ka qenë kapadai dhe mendonte të bëhej edhe kryetar! Mbase bëj gabim që të them. Ai ka dashur të martohej edhe me Hatixhenë. E kishte kërkuar tek e ëma. Madje e kishte takuar edhe Hatixhenë. Po Hatixheja nuk ka dashur... — dhe Abedini u skuq, se e kishte të vështirë të merrej me histori të tilla.

— Eh! — psherëtiu Xhelo Mara.

— Është betuar për të të fshirë nga faqja e dheut! — tha Abedini.

Xhelo Mara vuri buzën në gaz. Atij nuk i bënë përshtypje fjalët që kishin lidhje me Hatixhenë. Figura e Hatixhesë pas këtyre fjalëve u rrit më shumë para tij dhe ndjeu një siguri më të madhe në vetvete. Atij më tepër i bëri përshtypje mendimi se Bamja dashkësh ta fshinte nga faqja e dheut. E çfarë i kishte bërë ai këtij njeriu? Vetëm e kishte shkarkuar nga një detyrë e thjeshtë, se nuk e kryente mirë. Pastaj e kishte lënë të qetë, madje e kishte harruar fare. Nuk e kishte ndjekur hap pas hapi për t'i sjellë fatkeqësi, e kishte lejuar të shkonte ku të donte, edhe në qytet. Vetëm kohët e fundit ishte grindur. Dhe grindja kishte ndodhur për vetë fajin e Bames.

— Ti, Xhelo, pse s'mban kobure? — pyeti papritur Abedini.

Xheloja hapi sytë dhe lëvizi padashur supin. Përpara tij u shfaq gryka e kobures dhe krehri i fishekëve të vegjël e të verdhë me kapsolle sa një kokërr thjerrëzë dhe me ngjyrën e thjerrëzës së papjekur. Kur ishte kaçak dhe partizan fare i ri, ai kishte një beretë të vogël. Këtë beretë e mbajti gjer në çlirimin e vendit dhe pastaj e dorëzoi. Ndërsa i ati kishte një mauzer gjerman. I ati nuk e dorëzoi dhe e mban akoma në brez. Po Xhelos nuk i duhej. Ndonjëherë, kur bridhte nëpër kooperativa, i shkonte mendja të bereta, por aty për aty e harronte. Tani ia kujtoi përsëri Abe-

dini. Thellë ndërgjegjes së tij ai i jepte të drejtë Abedinit. Duhej ta kishte beretën. Veçse Xhevoja ishte njeri i çuditshëm. Në një gjë që e kishte provuar nuk kthehej për herën e dytë. Shumë rralle mund të kthehej tek e para. Nga ana tjetër koburja i dukej si një mjet për t'u kapardisur në rrugët e fshatit e në sytë e njerëzve.

Abedini priste që Xhevoja t'i përgjigjej. Kur e pa se ai heshtte i menduar, e përsëriti pyetjen:

— Them, pse s'mban kobure?

— E ç'e dua? — tha Xhevoja me sy në tavan.

— Ta kesh! S'dihet! Të hyn në punë! — psherëtiu Abedini.

— Tani nuk më duhet. S'e ke marrë vesh? Dje më thirrën në Komitet. Është histori e gjatë dhe e mërzitshme.

Abedini afroi karrigen nga krevati i Xhelos.

— E?

— E më thanë se në fshat pas ngjarjes me shpërndarjen e bagëtive dhe pas lidhjeve me Hatixhe Çomagën më ka rënë autoriteti dhe nuk mund të drejtoj. Më kanë emëruar nënkryetar në Dëllinjas. Ti e di se Dëllinjasi ka mbetur pas, megjithëse tokat i ka më të mira se këtu. Por më thanë se mund të qëndroj edhe këtu si brigadier, — tha Xhevo Mara.

— Ti ç'mendon?

Xhevoja heshti dhe thithi cigaren e trashë. Shiu vazhdonte të rrihte dritaren, i shtyrë nga era e marrë.

— Vërtet kohë e keqe! Ç'mendoj, the? Me mirë të largohem nga këtej. Kjo varet edhe nga Hatixheja. Do të dojë të vijë pas meje në Dëmnjas?

Abedini e afroi përsëri karrigen, sikur donte të thoshte ndonjë gjë të fshehtë:

— Qëndro këtu, Xhelo! S'ka gjë, qëndro brigadier. Ti përsëri do të bëhesh kryetar. Ti ke mend. Këtej shumica janë kokëmish! Qëndro këtu! — u lut Abedini.

— Eh, more i miri Abedin! Nuk kam ndonjë mall për kryetar, as për brigadier. Unë dua të jem njeri. Kjo më mjafton!

— Atëherë?

— Më vjen keq vetëm për një gjë. Unë nuk kam faj. Dhe asnjëri keq nuk i kam bërë. Ndonjëherë jam zënë dhe jam sharë, por vetëm për hir të së mirës. Eh, Abedin! — psherëtiu Xheloja.

— Këtë të gjithë e dinë! — e ndërpreu Abedini dhe gati sa nuk qau.

— E dinë dhe s'e dinë! — tha Xheloja.

Abedini donte t'i thoshte edhe diçka tjetër, por e kishte të vështirë. Ai i shtrëngonte gishtërinjtë dhe ata kërcisnin si arra. Më në fund nuk iu durua:

— More, Xhelo! Më ka mbetur në mendje gruaja jote. Më mahniti, Xhelo, më mahniti!

Xheloja u ngrit përgjysmë nga krevati.

— Pse?

— E pashme, e mençme! Zonjë, e shkuar zo-

njës. Asnjë fjalë të keqe s'tha për ty. Vetëm tha se «ta keni kujdes Xhelon!». Pse nuk pajtohesh, more Xhelo? Atë historinë me Hatixhenë e quajmë rastësi dhe t'i vihet një kapak i rëndë. E, Xhelo?

Xheloja thithi prapë cigaren. U ngrit nga krevati dhe u ul në karrige pranë Abedinit. Dhoma e vogël u mbush me tym duhani dhe drita e llambës depërtonte si në mjegull.

— Ato që më ndodhën mua, mund t'u ndodhin të gjithëve. Ta them ta dish. Më vjen turp, por dëgjo! Gruaja ime, që ka mbetur andej, nuk më do, dhe kurrë s'më ka dashur. Ajo është e zgjuar dhe e mirë. Por nuk më do. Eh, more Abedin! — dhe ai e mbështeti mjekrën në pëllëmbë dhe mbajti vesh shiun në dritare.

Abedini i pikëlluar e vështroi edhe një herë dhe pastaj uli kokën, duke mbajtur mes dy gishtërinjve cigaren e dredhur, që vazhdonte të digjej. Nga fundi i xhaketës i dukej gryka e kobures.

— S'të pyeta. Kush do të vijë kryetar?

— Vjen Andon Dule, — tha Xheloja.

— Nënkryetari i Komitetit?

— Po!

— Po në vend të Andonit? — pyeti Abedini.

— Petrika Kaleshi.

Abedini u ngrit, futi duart në xhepa dhe filloi të ecte nëpër dhomë duke qeshur:

— Bravo, Petrika! Buzëlëpirë, po bravo! Po Feti Kalaja?

Xhelo Mara tundi dorën mbi kokë:

— S'dihet si do të shkojë puna e tij. Është shkarkuar nga të gjitha. I kanë dhënë një zyrë të vogël në Komitet dhe atje rri i mbyllur. I vajti keq! Lëmsh i ngatërruar. Zgjidhet a s'zgjidhet, dreqi e merr vesh...

Abedini thithi cigaren dhe u ul përsëri në karrige. E kapi njërën dorë në kyçe dhe e shtrëngoi fort, sikur të mundohej të pushonte ndonjë dhe mbje.

— Ishte njeri i mirë... Çuditë, çuditë!...

Pastaj u ngrit.

— Hajde për darkë nga unë. Më vjen keq të rrih vetëm.

U ngrit edhe Xheloja.

— Mund të vij, — tha, — por të presim sa të rrallohet shiu. Na kalbi i shkreti! Dëgjo, Abedin! Asnjëherë në jetë nuk e kam pasur kaq pisk punën! Kam qenë kaçak, kam qenë partizan...

Abedini, sa dëgjoi fjalën kaçak, edhe se ishte i mërziur, ia plasi gazit:

— Kaçak?

— Ah, po! S'ta kam treguar! Kam qenë edhe kaçak!

Kur mbaroi shiu, ata dolën. Xhelo Mara rru-gës i tregonte për jetën e kaçakëve...

Nuk e mendonte që i kunati do të vinte e ta takonte kaq shpejt. E dinte që atij tanimë i ishte prishur gjumi dhe nën jorgan i kishte hyrë një shqetësim i madh, por nuk ia priste mendja që, të ishte kaq i paturpshëm dhe t'i vinte menjëherë pas pak ditësh, duke shoqëruar kryetarin e ri, Andon Dulen. Madje, kur Andoni e kishte lavdëruar Xhelon, edhe Pandi kishte shtuar nga vetja, duke thënë se është njeri i zoti dhe me karakter, megjithëse si kunat paskësh disa fërkime për punë familjare.

Ai i priti të dy në zyrë. Andoni me trup të trashë mesatar, me këpucë me qafa e me xhaketë prej stofi të trashë bojë hiri, me qafë të shkurtër e fytyrë të gjerë, u ul pa ceremoni, i qeshur dhe i sjellshëm. Pandi e ndjeu mospërfilljen dhe ftohësinë e të kunatit dhe tha se nuk do të ulej, pasi kishte për të ndjekur një çështje në fshat.

— As ka pse të ulesh! Me Andonin kemi punët tona. Unë po bëj dorëzimet. Ju do të ishit i tepërt! — i tha Xhelo Mara të kunatit, Pandit të krehur e të hekurosur.

Andoni uli kokën me një buzëqeshje të ngrirë në fytyrë, se vuri re mospërfilljen e Xhelos ndaj të kunatit. mospërfillje deri në fyerje. Donte ta

zbuste atmosferën, por Pandi doli menjëherë pa asnjë përgjigje.

— Ti, Xhelo, u solle me kunatin si me një nipçe dhjetëvjeçar! — qeshi Andoni.

— Pëh! — bëri Xheloja. — Kudo fut hundët! — dhe iu kthye Andonit: — Do ta fillosh, Andon! Ty do të të ecë mirë. Je nga këto anë, njerëzit i njeh. Ke këtu burra me mend, si Abedin Shpuzën me shokë. Vështirë do ta kesh në ditët e para, se mbjelljet janë pak të vonuara, por bimët do ta marrin veten, mos u tremb!

Andoni e ndjeu që në fjalët e para se Xhelo Mara fliste njerëzisht, as me mendjemadhësi dhe as me përuljen e një njeriu të rënë nga përgjegjësia. Në tonin e fjalëve të tij kishte natyrshmëri dhe në mendimet urtësi fisnike. Duke bërë dorëzimet e duke ia kaluar gjithë dokumentacionin Andonit, çdo njeri mund të vinte re dëshirën për ta ndihmuar atë që i zinte vendin. Dhe këtu nuk fshihej asnjë smirë dhe asnjë zemërim, qoftë edhe i heshtur. Ndihej vetëm një lodhje dhe një zhgënjim, që shprehej jo vetëm në fytyrën e menduar dhe pak të trishtuar, por edhe drejtpërdrejt në fjalët e tij.

— Ndryshe i mendoja të gjitha, Andon! I be-soja një vendimi, një fjalimi, një shkresë. Më dukeshin të shenjta.... Nuk qenka ashtu! — tha ai, duke hedhur këmbën mbi këmbë për t'u shpirë dhe duke ndezur një cigare.

Tjetri e vështroi si nëpër mjegull, si pa për-

qendrim të vëmendjes, por në të vërtetë ai çdo gjë dëgjonte.

— Ndodh, ndodh! — tha Andoni.

Dhe kjo i pëlqeu Xhelos më shumë sesa t'i jepte zemër me ndonjë shprehje standarde prej një mësuesi të shkollës së mesme.

— Dalim nëpër ara? — tha Xhelo Mara me një psherëtimë të lehtë.

Kur dolën, ishte mesditë dhe nuk kishte asnjë re. Ishte një ajër krejtësisht i kristaltë dhe qielli të dukej më i lartë se zakonisht dhe horizonti më i gjerë dhe më i hapur. Në këtë horizont mund të shikoje shumë larg. Tutje, ku lumi merrte një kthesë anës një bregoreje, punonin njerëzit me pendët e qeve dhe më larg akoma lëvizte një si buburrec i vogël dhe i zi, që përcillte një zhurmë të mbytur sa mezi dëgjohej. Ky ishte traktori.

— Mbjellin! — tha Xhelo Mara, duke ecur para Andonit nëpër një vijë në mes të grurit, që kishte filluar të hidhte shtatin e vet të gjelbër.

Vinte erë gjelbërim gruri, një erë e mirë që, kur e mbushje kraharorin, të dukej sikur mendimet të bëheshin më të qarta.

— E sheh atë bregoren e rrumbullakët, si gjysmë shalqiri, të mbuluar me bar, ku kthehet lumi? Ah, ç'kodër e bukur bëhet ta mbjellësh me qershi e kumbulla! Në pranverë nga lulet e qershivë dhe të kumbullave do të dukej e bardhë, një rrumbullakësi e bardhë. Po do të thuash ti, pse

nuk e ke mbjellë! Eh! E kam mbjellë në fillim vetëm në mendje. Hëm! Duhej të gjenim fidanë; të shkonim gjer në Korçë apo Përmet. Ti e di sa vështirë është për fidanë! Pastaj jemi marrë shumë me drithërat e me pambukun. Po ti, Andon, mos e lër pa mbjellë! — tha Xhelo Mara dhe ktheu kokën nga pas për ta parë.

Duke ecur përmes grurit gjatë po asaj vije, Xhelo Mara vuri re Hatixhenë me fustanin ngjyrë trëndafili të hapur, që dukej sikur fshinte gjelbërimin me fundin e tij fruda-fruda. As Xhelo Mara me Andon Dulen nuk mund të ktheheshin prapa, as Hatixheja nuk mund të kthehej prapa. Do të takoheshin në një pikë të asaj vije që i binte përmes arës me grurë! Por në fillim edhe Xhelo Mara qëndroi, edhe Hatixheja qëndroi. Atëherë, për të mos e kuptuar Andoni, ai diçka tregoi për grurin, duke zgjatur dorën mbi gjelbërimin. Ndërkohë Hatixheja filloi të ecte drejt tyre. Ndalën të tre dhe u zunë për dore. Hatixheja u skuq. Xhelo Mara, pa e zotëruar veten, i tha Andonit:

— Kjo është Hatixheja, vajza që do të marr për grua. Me siguri ke dëgjuar. Unë do të shkoj në Dëllinjas, ti të ma kesh kujdes si një motër.

Vajza nuk dinte se ku t'i vinte duart. Fytyra e saj, nga e trëndafiltë, dalëngadalë u bë e zbeh-të. Asnjëriut gjer tani Xheloja nuk i kishte folur kaq hapur në sy të saj. Ndërsa Andoni vetëm buzëqeshte i përmbajtur. Doemos që ai kishte dëgjuar për Hatixhenë. Edhe atij nuk i kishte

ndodhur që një burrë i martuar t'i fliste me një giltërsi të tillë për një vajzë që nesër do të bëhej gruaja e vet. Në këto raste njerëzit bëhen tepër të fshehtë. Prandaj Andoni qeshte më tepër për të dalë nga kjo gjendje e jashtëzakonshme.

— Ku do të shkosh, Hatixhe? — pyeti Xhelo Mara.

— Është koha që merrem me nënën... — tha ajo me sytë të ulur në gjelbërimin e grurit.

— Ah, po! — psherëtiu ai dhe iu kthye Andonit. — E tmerrshme, Andon! E ka nënën të paralizuar.

— E kam provuar me gjyshen time! Plagë e rëndë!

Hatixheja kapërceu vijën dhe bëri një hark rëpër grurë. U nda prej tyre edhe me një tronditje të paparë, edhe me një besim të rritur, që në këto çaste sikur hodhi rrënjë të reja në gjithë genien e saj.

Xhelo Mara me Andonin ecën një copë rrugë pa folur. Të dy mendonin për të njëjtën gjë, për Hatixhenë. Andoni u ndodh para një bukurie të rrallë dhe ndjeu një krenari naive për krahinën e vet që qenkësh e zonja të rritkësh krijesa të tilla. Kishte dëgjuar për lidhjet e Xhelos me një vajzë fshati, për një shkaktare të tronditjes së familjes së tij, por nuk e kishte marrë me mend që kjo të ishte një përsosmëri e vërtetë bukurie. Apo ndofta do ta kishin gënjyer sytë tek e pa në mes të grurit me fustanin e trëndafiltë? Kjo s'mund të

ndodhte, pasi ai nuk ishte një djalosh sentimental. Kishte parë në jetë shumë gra e vajza dhe dinte të dallonte bukurinë e tyre.

— Vërtet do të martohesh? — pyeti ai.

Xhelo Mara këputi një fije të gjelbër gruri:

— Pa asnjë dyshim!

Kur dolën nga ara me grurë në ledhin e një ngastre ku mbillej misër, ata panë Bamen dhe Pandin tek kuvendonin ulur. Bamja lëvizte duart tërë zjarr dhe të jepte përshtypjen se donte t'ia mbushte mendjen Pandit për një të vërtetë të padyshmitë. Pandi herë pohonte dhe herë pyeste. Xhelo Mara ndjeu diçka të pështirë. Bashkë me Andonin ai kaloi bri tyre pa u folur. Ata e vunë re dhe u ngritën. Por as Xheloja, as Andoni nuk kthyen kryet.

— Do ta marrësh në Dëllinjas? — pyeti Andoni për Hatixhenë.

— Do ta marr. Pastaj do të ndërtoj një shtëpi! — tha Xheloja.

Andoni, duke ecur, mendonte se ky Xhelo Mara ose do të ishte ndonjë idealist i krisur, ose ndonjë snob, ose ndonjë njeri i mërzhitur me gjithçka. Pranon të futet në një fshat të thellë si Dëllinjasi, të ngrejë atje një strehë, të martohet e të jetojë tërë jetën larg krahinës së tij dhe larg të afërmve të vet. Ky të kujton murgjit e hershëm, vetëm me një ndryshim: ata nuk shkonin me gra në manastir.

— Vështirë! — tha Andoni.

Xhelo Mara ndezi një cigare.

— Kudo vështirë është!

— Për mua, Xhelo, ti nuk duhej të ikje nga Kallamgjata. Këtë ua thashë edhe në komitet. Mendimin tim e quajtën të gabuar, — tha Andoni.

— Faleminderit!

Larg në rrugë u ndal një makinë. Kishte ardhur të merrte Andonin.

— Kur mendon të shkosh në Dëllinjas? — pyeti Xhelon.

— Nesër.

Andoni u nda. Ndërsa ai ecte dalëngadalë drejt makinës, Xheloja ngjitej në fshat vetëm. Por aty nga mesi i udhës, e arriti Pandi, i djeritur nga nxitimi.

— Xhelo, ato që ndodhën mes nesh t'i quajmë të harruara! Unë nuk i bëra me kokën time! Doja të të ndihmoja... — tha Pandi.

— Lërmë!

— Megjithatë të kërkoj ndjesë... E kam ndier që je njeri i vërtetë. Ti nuk u vë rëndësi gjërave të vogla. Edhe asaj që më ndodhi në dimrin e 1943-së në atë shtëpinë e atij mikut të tim eti, që ishte bërë ballist, ti nuk i ke kushtuar vëmendje të veçantë, se s'ka qenë gjë... Por, megjithatë, sa të jesh gjallë ti, unë do të kem frikë!

— Lërmë! — përsëriti Xheloja duke ecur.

— Gjer tani kam bërë pak për ty! Do t'ia

mbush mendjen Marikës të vijë pas teje... Nesër do të shkoj në Korçë....

— Prapa diellit të shkosh!...

Xhelo Marës i dukej sikur e mbante mbi shpinë këtë njeri, e mbante dhe s'shkëputej dot. Bile filloi ta ndjente edhe fizikisht peshën e tij.

— Brr! — bëri ai dhe u drodh.

— Ç'pate? — tha Pandi.

— Këput qafën, qen! — thirri Xhelo Mara.
— Sa të jem gjallë, do të kesh frikë? Mos kërkon vdekjen time?

Pandi hapi sytë i hutuar. Ai nuk e mendoi se ç'kuptim mund të merrte shprehja që tha «sa të jesh gjallë ti, unë do të kem frikë». Vërtet, mos vallë thellë ndërgjegjes së tij Pandi kërkon vdekjen e Xhelos? Dhe me këtë mendim ai u drodh. Iu kujtua edhe falli i dytë që i kishte hedhur Zylfija, kurbatka hiromante. Pandi kishte shkuar përsëri tek ajo për t'ia parë vijat e pëllëmbës së dorës dhe të gishtërinjve. Këtë radhë ajo ishte hedhur përpjetë nga tmerri:

«U pu-pu! Ç'po shoh!» — kishte thënë.

«Çfarë?»

«Nuk ta them dot, zoti oficer!»

«Thuaje se do të të paguaj!»

«U pu-pu! Sot më dridhet tërë trupi. Nesër do të vij të ta them. Ja këtu në shtëpi, në këtë orë!» — i kishte thënë ajo dhe kishte ikur e tron-ditur.

Pandin mezi e zuri gjumi atë natë. Të nesër-

men pa shkuar në zyrë e priti kurbatkën në shtëpi i mbushur tërë ankth.

«Hë, se më çmende!» — kishte thënë Pandi.

«U pu-pu! S'më bën goja të ta them! Uh, ç'hata!»

«Thuaje, se më lajthite!»

«Dale ta shoh edhe një herë dorën, të keqen?»

Pandi zgjati pëllëmbën në prehrin e kurbatkës:

«Shpejt! Mos ki frikë! S'të bëj gjë!»

«U pu-pu! Do të vrasësh një njeri! Po s'e vrave atë, nuk do të kesh qetësi në shpirt! Ai çoç di për ty! U pu-pu!...» — kishte çjerrë faqet kurbatka.

Dhe ja tani papritur ai lëshoi nga goja një mendim të pandërgjegjshëm: «Sa të jesh gjallë ti, unë do të kem frikë!» Ç'ishte kjo? Profecia e kurbatkës? Dhe Pandi, duke u ndarë nga Xhelo Mara, u drodh.

Në zyrë Xheloja shkoi për inerci; kot e shpunë këmbët. Madje nuk e hapi as derën. Para derës u mendua dhe tha me vete: «Duhet të nisem për në Korçë. Pastaj të shkoj në Dëllinjas.» Dhe u nis përsëri nëpër ara për të zbritur në rrugën automobilistike.

Rruga për në Korçë zgjati dy-tri ditë: nga makina në tren, nga treni në makinë gjersa arriti në Bilisht. Në këtë udhëtim ai kishte vetëm një frikë: të mos e takonte të kunatin. Vetë Pandi i kishte thënë se të nesërmen do të nisej për në Korçë. Dhe mori frymë lirisht, kur nuk e gjeti në Bilisht ditën e parë që arriti.

Marika e priti ftohtë, më ftohtë se çdo herë. Dy djemtë e vegjël mezi e njohën. E vështronin si të harruar dhe të huaj. Hysen Qorri e takoi me heshtjen e tij të zakonshme, i mbyllur në dhomën e vet në katin e dytë. E gjithë shtëpia ishte e heshtur dhe e zbrazët, si e braktisur prej kohësh. Të katër dhomat e mëdha me dysheme prej dërrase nuk pipëtinin. Vetëm ndonjëherë dëgjohehin hapat e plakut nëpër shkallët e drunjtja dhe nëpër dyshemenë e dhomës së katit të dytë. Në këtë dhomë Hysen Qorri kishte oxhakun, xhezven me filxhanët e kafesë dhe shtratin në një krevat të madh druri.

— Nuk jeton këtu Marika? — pyeti i biri.

Hysen Qorri ia hodhi i mërziur syrin e vetëm:

— Ç'të bëjë me mua! Jeton tek e ëma dhe i ati. Eh! Vate ajo punë!

Dhe Xhelo Marës i erdhi keq për të atin, për

vetminë e tij, për jetën e hidhur dhe të pikëlluar. Eh! Nga një anë Xhelo Mara synonte drejt Hatis-hesë, që për atë bënte gjithçka, si për vete. Nga ana tjetër linte një plak në vetmi, duke e quajtur në ndërgjegje si të panevojshëm.

I heshtur para të atit, Xhelo Mara mendonte me vete për diçka që kishte lexuar: Pleqëria, që vjen me shterimin e forcave fizike, por qoftë edhe me dhembje të pjesëve të trupit, është më e rrallë se pleqëria e vetmuar dhe e pikëlluar, e mjerë dhe vajtuese. Kjo lloj pleqërie vjen më shpesh sesa ajo me dhembje fizike. Pleqërinë vajtuese dhe të pikëlluar është vështirë ta ndihmohet, kurse atë të dhembjeve fizike e ndihmon më lehtë me mjekime, qofshin këto edhe qetësuese. Pleqëria që humb qëllimin, që dëshiron të pajtohet me vetveten dhe s'ka fuqi të pajtohet, por vetëm vuan, është tragjike. Pleqtë mund të mos ishin të tillë, po të mos humbnin pushtetin mbi jetën.

Xhelo Marën e zgjoi zhurma e një ene kuzhine. Hysen Qorri po merrej me një tepsi, ku kishte vënë një copë mish sa një gjysmë qengji. Me krahë të përveshur dhe me mustaqe të varura, duke rënkuar, ai e priste copën e mishit në thela të vogla. Xhelos i erdhi keq. Ku kishte ndodhur që Hysen Qorri të merrej me thelat e mishit! Ai mund ta therte dashin, madje edhe demin, por jo të përvishte krahët dhe të merrej me një thikë të vogël, si amvisat e shtëpisë!

— Ç'bën ashtu? — pyeti Xheloja.

— Nuk e sheh?

— Ç'e do gjithë atë mish?

— Ta ha! — tha Hysen Qorri thatë.

I biri ndenji e vështroi edhe pak dhe doji. Do të shkonte ta takonte përsëri Marikën dhe të fliste për punën e ndarjes.

Takimin e kishte lënë në sheshin përballë portës së shtëpisë së saj te bliri i madh, ku gjashtë-shtatë vjet më parë ajo e priste Xhelon e kthyer nga shërbimet e gjata nëpër fshatrat e krahinës.

Dielli ishte në të perënduar dhe Mali i Thatë kishte marrë ngjyrën e manushaqtë. Nëpër qytezë binte erë tym dhe gjalpë të skuqur. Amvisat përgatisnin darkën. Edhe Marika tani, po të jetonte me Xhelon, do të gatuate pranë sobës me përparësen e trëndafilte të lidhur në mesin e saj të hollë si të një grere.

Xhelo Mara u mbështet në trungun e blirit dhe ndezi një cigare. Kur hodhi fijen e shkrepëses dhe ktheu fytyrën nga rruga, që merrte tatëpjetën dhe të nxirrte në qendër të qytetit, vuri re një plak të gjatë me një bastun të lëmuar në dorë. Plaku mbështetej herë pas here dhe ngjitej në rrugën e përpjetë. Njeriu me bastun kaloi pranë Xhelos, e vështroi me sytë që i lëviznin nën strehën e kapeles republike, dhe u kthye në rrugicën që i binte përmes lagjes ku banonte Hysen Qorri. Xhelos iu duk fytyrë e njohur, por nuk e kujtonte se ku e kishte parë dhe cili ishte.

Marika, e gjatë e me flokët të mbledhur lëmsh prapa kokës së hijshme, doli nga porta dhe u drejtua nga bliri ku qëndronte Xheloja i mbështetur, duke pirë cigaren e parë. Ajo nuk e zuri për dore dhe nuk i tha as mirëmbërma. Vetëm i tregoi se kishte biseduar me një gjykatës të njohur, me zotin Ilia Rakicka, që formalitetet e gjyqit të ndarjes të bëheshin sa më shpejt.

— Të enjten në orën dhjetë takohemi në gjykatë dhe... — tha ajo pa e mbaruar mendimin, dhe ktheu shpinën për të fshehur pikëllimin e saj.

Xhelo Mara e ndjeu dhembjen e ndarjes së vërtetë. Deri më sot ndarja ishte e mjegullt, gjysmë e vërtetë-gjysmë e gënjeshtërt dhe e pakonkretizuar. Tani ajo konkretizohej me «orën dhjetë», me gjykatësin, «zoti Ilia Rakicka» dhe me pikëllimin e Marikës. Për një çast ai mendoi me vete: «Vallë mos po gabohem?» Dhe ky mendim i doli nga thellësitë e ndërgjegjes, përmes një turbullire të pacaktuar. «Të enjten!» — psherëtiu ai dhe mendja i shkoi te dy djemtë e vegjël, tek Iliri dhe Fori. Por ishte tepër vonë.

Ai dëgjoi nëpër turbullirë zërin e Marikës:

— Natën e mirë!

— Natën e mirë!

Të enjten, pas katër ditësh!, tha me vete Xhelo Mara dhe mori tatëpjetë rrugës për në qendrën e qytezës. Dritat ende nuk ishin ndezur, se dielli sapo kishte perënduar. Në qytezë kishte shumë

të panjohur, nëpunës të ardhur nga Korça, fshatarë të vendosur në punë shtetërore, nxënës... Ai rrallë takonte ndonjë të njohur dhe çuditej se ku kishin shkuar gjithë ata që kishin punuar ata pak vjet bashkë me të.

Kur mendoi të kthehej në klub për të pirë ndonjë kafe e për të takuar ndonjë të njohur të vjetër, krah tij kaloi një makinë. Ajo u ndal pesë-gjashtë metra larg tij dhe nga dera e saj doli Pandi Këmbora si gjithmonë i veshur me rroba ushtarake dhe me kobure në brez.

— Paske ardhur para meje, Xhelo! — thirri ai duke ngritur lart dorën, i qeshur dhe i gëzuar, sikur mes tyre të mos kishte ndodhur asgjë.

Ky njeri është si meduzë, mendoi Xhelo Marra, me moral e me sjellje pa formë! Pastaj ai mendoi me frikë për ndarjen me Marikën. Trembej se mos Pandi ia kthente mendjen së motrës dhe e shtynte gjyqin. Megjithatë s'e besonte. Marika i kishte marrë vesh lidhjet e Xhelos me Hatixhenë dhe krenaria e saj ishte cenuar rëndë. Këtë nuk ia falte deri në dërrasën e varrit. Ta ndërronte Marikën me një Tixhe, me një fshatarkë kënetash?

— Vendosi Marika të vijë me ty? Doemos që vendosi! Bukur! Tani që jam në Tiranë do të luftoj që ti me Marikën të vini në kryeqytet. Mjaft! I dhe këtij vendi sa s'ka ku të vejë! Tani jepi në Tiranë! — fliste pa pushuar Pandi Këmbora.

Nga mitralozi i fjalëve të tij Xhelo Marës i zien veshët. Por ai e vështronte dhe nuk i kthente asnjë përgjigje. Që të shkëputej prej tij, i tha hapur:

— Erdha të ndahem me Marikën!

Pandi Këmbora zgurdulloi sytë dhe vari duart në këllqet e tij të rrumbullakëta si prej pele të ushqyer mirë.

— Shaka bën?

Xhelo Mara ktheu krahët pa folur dhe u drejtua nga dera e klubit. E merrte me mend se te Pandi do të fillonte tortura shpirtërore. Shkëputja e lidhjeve familjare me shtëpinë e tyre, sipas mendimit të Pandit, do t'i jepte Xhelos dorë për ta kallëzuar atë historinë e dhjetorit të 1943-së në shtëpinë e të kushëririt të Kamber Kardhashit, kapedanit të ballistëve. Pandi kujtonte se Xhelo Mara nuk ia thoshte njeriu këtë histori për arsye të lidhjeve të tyre familjare. Sipas tij, po ta pësonte Pandi, edhe i kunati i tij, Xhelo Mara, nuk do të kishte fitim, përkundrazi...

Le të torturohet, qeni!, mendoi Xhelo Mara, duke hyrë në klub. Dritat tani ishin ndezur dhe përreth çdo gjë vetëtinte. Ai e pushtoi me sy gjithë sallën dhe, si s'vuri re ndonjë të njohur, doli. Ku të shkonte? Më mirë se te Hysen Qorri, s'ke ku të shkosh tjetër, mendoi ai.

Që në oborr ai ndjeu erën e mishit. Eh, mendoj, plaku paska gatuar darkën! Jeto, o plak, jeto! Kur hyri, në hajat, në varësen e rrobave pa një

bastun dhe një kapele republike. Atëherë e kuptoi se ai burri i vjetër që kaloi pranë blirit, qenkesh miku i shtëpisë së tyre. Po cili?

Në dhomë ai gjeti të shtruar në tryezë dy pleq përballë njëri-tjetrit. Kishin vënë në mes një shishe me raki dhe tri-katër pjata me meze dhe pinin dalëngadalë, duke kuvenduar për kohën e shkuar. Eh, tani Xhelo Mara e njohu të ardhurin. Ishte Gano Kodheli! Mustaqet e tij të mëdha nuk kishin ndërruar. Fytyra i ishte hequr dhe rru-dhat i ishin thelluar.

— S'u besoj syve! Kapedan Gano Kodheli! Ah, more xha Gano! — thirri Xhelo Mara dhe e përqafoi.

— As kisha për të të njohur! Qenke bërë një burrë i pjekur, more Xhelo! Nuk çmallem dot! Apo jo, Hysen Qorri? — tha Gano Kodheli.

Hysen Qorri shkoi dorën në mustaqet e ver-dha:

— Tre kaçakë në një tryezë!

— Ç'kaçakë se! — tha Gano Kodheli.

Xhelo Mara u ul pranë Gano Kodhelit, mori shishen e rakisë dhe ua mbushi gotat pleqve.

— Gëzohem që u mblodhëm, xha Gano! Të lumshin këmbët! Shëndeti yt! — uroi Xhelo Mara dhe e piu me fund.

Gano Kodheli pastaj e pyeti Xhelon për gruan e fëmijët. Hysen Qorri rrinte i vrenjtur, kur Gani Kodheli pyeste, pasi i biri pothuajse në të gjitha ishte një dështak. Por ai nuk i vinte ndo-

një rëndësi të veçantë rënies së të birit nga kryetar kooperative në nënkryetar. Kjo për të nuk do të thoshte asgjë. Njeriu bën jetë të vërtetë vetëm atëherë kur ngrihet në përgjegjësira dhe bie, kur bie dhe përsëri ngrihet. Përndryshe, kur jeton në vetëkënaqësi dhe në qetësi të përjetshme, pa çarë kokën, është i vdekur. Kështu mendonte Hysen Qorri për përgjegjësitë shoqërore. Ndërsa për ndarjen nga gruaja e nga fëmijët ai nuk e falte të birin, se me këtë ia kishte shtuar pleqërinë dhe ia kishte shpejtuar vdekjen. I vinte keq për dy nipërit e vegjël, që nuk kishin ndier dhe nuk do të ndienin ngrohtësinë dhe përkëdhelinë e të atit. Kurse për vete, tani për tani, sa kishte këmbë e dorë, Hysen Qorri nuk mendonte. Qenkësh e shkruar nga perëndia që ai të jetonte i vetmuar në shtëpinë me katër dhoma të shkretuara. Dhe as mendonte se në këtë shtëpi do të kthehej një ditë i biri. Po edhe Hysen Qorri pas tij nuk do të shkonte.

Plakut i vinte turp t'ia thoshte Gano Kodheli hallin që kishte me të birin. Nuk donte ta prishte edhe këtë mbrëmje. Edhe Xheloja nuk kishte dëshirë t'ia hiqte petën këtij lakrori, që ishte gatuar prej kohësh. Le të kujtonte Gano Kodheli se atë e bir jetonin mirë e bukur pa halle dhe te lashe.

— Hysen, të kujtohen ata tre që kishim në çetën e kaçakëve?

— Ne ishim shtatë. Katër shkuam me par-

tizanët: ne të dy, Xheloja dhe ai xha Zenuni, që na vdiq rrugës në dëborën e 1943-së, — tha Hysen Qorri.

— Unë them për ata të tre, që nuk erdhën me ne. Njëri u kthye në fshat, tjetri, Zyberi, u hodh me Ballin, kurse Asllan Veliu, të kujtohet?

— Si s'më kujtohet? Ai që mbante mjekër!

— Edhe mua më kujtohet! — tha Xheho Mara.

— Asllan Veliu, që thua ti, u fal dervish në teqenë e Shënbërdhenjit. E takova një ditë e mezi e njoha... M'u ankua për babanë e teqesë dhe më tha se do të ikte dhe le ta merrte djalli xhyben e dervishit!... — qeshi Gano Kodheli.

— Oho! Për Asllan Velion thua? Ai është këtu në qytet! Është këpucar! — tha Hysen Qorri.

— Jo, more!

Hysen Qorri shtriu këmbën jashtë tryezës dhe tregoi këpucën:

— Këto këpucë Asllani m'i ka bërë! Flori e ka dorën!

— Pse s'thua të shkoj edhe unë të qep një palë këpucë!

— Që nesër! — tha Hysen Qorri.

— Ah, po! Asllan Veliu ka qenë dervish edhe njëherë, para se të dilte kaçak. Duhet ta dish ti, Hysen!

— Si s'e di! — tha Hysen Qorri.

— Edhe atëherë e griu baba Abdyl Lirën e teqesë së Dushkut për sebpin e asaj femrës. Sic

tregonte ai, erdhi një kushërirë e vet, që nuk bënte fëmijë. Iu lut dervish Asllan Veliut, të kushërirrit të saj, që ta shpinte te babai për t'i bërë një dua dhe një hajmali. Dervish Asllan Veliu e shpuri kushërirën te babai, rahmet pastë nazari, dhe e la vetëm në odën e shtruar me shilte e me poste të mëdha dashi. Prit të dilte kushërirra e s'ka. Atëherë shkoi dhe përgjoi në vrimën e çelësit. Ç'të shihte! Babai e kishte zhveshur lakuriq zuskën dhe i kishte hipur përsipër, që ajo të bënte tamam fëmijë. Dervish Asllan Veliu u pataks. Vrapoi e mori koburen me nëntë, një shkëlmë derës së kyçur dhe brenda. I gjeti për betër, kushërirën lakuriq, babanë pa shallvare e pa brekë, me nder bythëjashtë. Ua drejtoi tytën e kobures, i llahtarisi gjysmë ore të tërë dhe pastaj ua shkrepiti të dyve në gjokse të nëntë fishekët. Dervish Asllan Veliu shtiu nëntë e vrau dy, jo si Çeçua që shtiu shtatë e vrau tetë! Të gjitha postet e mekemit u bënë gjak, se përpëliteshin edhe babai, edhe kushërirra qoshe më qoshe si këndesa të therur. Dhe që atë ditë dervish Asllan Veliu doli kaçak dhe erdhi në çetën tonë. S'të kujtohet kënga që këndonim?

*Kush e njeh dervish Asllanë,
vrau kushërirën me babanë.
U bë gjak teqe e shkretë,
Gjak me postet dhe shiltetë.
Mjekra e baba Dyl Lirës*

*ra mbi cicat e kushërirës,
e kushërirës së Asllanit,
që iu bë kurban mekamit!...*

— Si s'më kujtohet! — tha Hysen Qorri. — Po ti, Gano, mban mend shumë!

— Ah, po këto janë gjëra që s'harrohen! Janë si libra? Si, more, Asllan Veliu qenka këtu në Bilisht. Këpucar! Për emrin e zotit nesër do të shkojmë ta takojmë. Gabim ke bërë që nuk e ke ftuar sonte! Ka muhabet i paudhi! — tha Gano Kodheli.

Hysen Qorri u ngrit:

— Të shkoj ta marr? Vjen ai, vjen!

Gano Kodheli e zuri për mënge të xhaketës:

— Lëre, Hysen, nesër!

Në këtë kohë trokiti porta, pastaj dera e dhomës dhe në prag u duk Pandi Këmbora, që askush nuk e priste, pasi ishte tepër vonë.

— Ju bëftë mirë! — tha ai.

Asnjeri s'lëvizi nga tryeza. Hysen Qorri i bëri me kokë dhe ai u ul në një fron jashtë tryezës. Ishte i zbehtë dhe mustaqet i dukeshin më të zeza se zakonisht.

Vizita e tij e papritur e fundosi dhomën në mërzë. Edhe Gani Kodheli, që nuk dinte asgjë për ndarjen e Xhelos me të shoqen, e ndjeu se ky njeri ose fshihte një mëri me këtë shtëpi, ose kishte ndonjë hall të madh. Prandaj u ngrit

nga tryeza me shumë kujdes dhe tha se do të shkonte në banjë.

— Mos kujto se kemi ndonjë të fshehtë, kapedan Gano Kodheli! — tha Xhelo Mara.

— E di, e di! Por kam nevojë! — tha Gani Kodheli dhe doli, ndërsa Hysen Qorri rrinte me sy në tryezë.

Pandi Këmbora hodhi këmbën mbi këmbë dhe mbështeti kurrizin në shpinën e karriges, duke marrë pamjen e një njeriu të rëndësishëm.

— Erdha t'ju them, zoti Hysen, se yt bir kërkon të ndahet me time motër...

— E çfarë? — pyeti Hysen Qorri me njërin sy të ngulur në tryezë.

— Si, çfarë? T'i vërë shkelmin familjes? — tha Pandi Këmbora dhe u ngrit, i kthyer në krah që t'i dukej koburja.

Xhelo Mara rrinte tërë inat.

— Nuk i vë shkelmin! Ndahet, po nuk i vë shkelmin! — tha Hysen Qorri me një zë si duke shkrofëtirë.

Në këtë çast hyri Gani Kodheli. Pandi Këmborën e gjeti në këmbë pranë fronit.

— Të kujtohet, xha Gano, ai kushëriri i Kamber Kardhashit, që e kishte shtëpinë në Murrëz të Gorës?

— Ah, si s'më kujtohet! Bedri Kardhashi, thua? — dhe Gani Kodheli u ul. — Po ç't'u kujtua? — pyeti ai.

— E kërkon ky kunati im! — dhe Xhelo Ma-
ra tregoi me kokë Pandi Këmborën.

— Si, more, kunati yt? Ulu, djalë! Ulu të
pish një gotë! Po cili je ti? — dhe Gani Kodheli
ktheu gjithë trupin nga Pandi.

Pandit i ngriu një buzëqeshje në fytyrën e
djersitur.

— E quajnë Pandi Këmbora. Ka qenë me ne
partizan. Po ishte fare i ri dhe nuk binte në sy...

— tha Hysen Qorri gjithmonë pa kthyer kryet.

— Ah, po! Këmbora, Këmbora!... Sikur ma
ka zënë veshi! Ah, unë s'mbaj mend! Riza Ko-
dhelit s'i shpëton gjë nga mendja! — tha Gano
Kodheli.

Pandi Këmbora, duke fshirë djersët, u drej-
tua nga dera duke uruar natën e mirë.

— Po vetëm për të pyetur për emrin e Bedri
Kardhashit erdhe, more djalë? Ti s'pive një gotë!
— tha Gano Kodheli, duke mbledhur supet.

I kunati i Xhelos u drodh i tëri. Ai e kujtoi
edhe këtë radhë fallin që i kishte hedhur Zylfija.
«Do të vrasësh një njeri. Po s'e vrave atë, nuk
do të kesh qetësi në shpirt.» Sytë i lëshuan miza
dhe veshët i buçitën si të qëndronte përballë
një përroi të madh. Dhe nga bregu tjetër i këtij
përroi iu duk sikur pa kurbatkën me një dajre
në dorë, që i bënte shenjë të vinte e ta takonte
për t'i hedhur një fall të dytë, që korrigjonte të
parin. Pastaj ai e mblodhi veten, e vështroi Xhe-
lon me një zemërim të tmerrshëm dhe, duke dalë,

mbylli derën me tërsëllëm. Të tre burrat vështruan njëri-tjetrin.

— Qenka kapadai! — tha Gani Kodheli.

— U hutua, xha Gano! — tha Xhelo Mara.

— Ashtu qoftë!

Të dy pleqtë pas pak u larguan nga tryeza, lanë duart dhe shkuan të flinin. Ndërsa Xhelo Mara mblodhi pjatat, i lau dhe pastroi dhomën. Mandej edhe ai shkoi të flinte në dhomën e katit të parë me dritare nga degët e mollës.

Pas asaj mbrëmjeje të katër ditët deri në çastet e gjyqit kaluan të mërzitshme dhe të zgjatura si katër muaj. Xhelon më tepër e lodhi ankimi dhe vuajtja shpirtërore, se nuk u bë ndonjë gjyq në kuptimin e vërtetë të tij. U mblodhën tre-katër veta, dëgjuan arsyet e ndarjes dhe çdo gjë mori fund. Të dy palët donin vetë të ndaheshin as pa u sharë, as pa u grindur. Qyteza nuk mban mend një gjyq të tillë! Iu tek një çifti të ndahet, u nda! Por në çastet e ndarjes Xhelo Marës i erdhi keq dhe e pushtoi një pikëllim i hidhur, aq sa thoshte me vete: «Si ndodhi, si ndodhi!»

Kur u kthye nga gjyqi, e gjeti Hysen Qorri në sofat të portës në një shilte, duke pirë duhan me vështrim të menduar nga malet.

— Mbaroi? — pyeti ai pa lëvizur.

— Gjer në fund! — psherëtiu i biri.

Hysen Qorri e shkundi cigaren në tokë.

— Hëm! Gjer në fund! Mund të mos kishte arritur puna gjer këtu!...

— Unë do të nisem! Pas pak kohësh mund të vish të jetosh me mua!... — tha Xhelo Mara.

— Punë që s'bëhet! Në moshën time nuk largohem nga vatra. Edhe ata që janë larguar, kthehen dhe vdesin në vatrën e parë! Punë që s'bëhet! — tha ai.

Xhelo Mara e dinte përgjigjen. I tha se po shkonte, e përqafoi dhe u nda. Hysen Qorri e përcolli deri në fund të oborrit. Kur Xheloja ktheu kokën, e pa të atin që po fshinte sytë me shami. Ndofta ishte hera e parë që e shihte të përjetshëm. Në çast iu duk sikur ata nuk do të takoheshin kurrë. Por ai bëri sikur s'e pa dhe zbriti në qendër të qytezës për të gjetur ndonjë makinë të rastit deri në Korçë.

Në qendër të qytezës papritur ai pa Marikën me të dy djemtë e vegjël për dore, Ilirin dhe Forin. Ata qëndronin të bukur nga të dy anët e fustanit të saj, duke e parë të atin me druajtje. I ati u ul dhe i ngriti të dy në krahë, njërin më një anë, tjetrin në një anë. Marika e vështronte e zbehtë dhe e vrrarë shpirtërisht.

— Erdhëm me Ilirin dhe Forin të të përcjellim. Kushedi kur mund t'i shohësh! Ata ngaherë pyesin për ty...

— Sa herë do të takohemi! Këta janë burra tani! — tha ai dhe i puthi të dy me një mall të madh.

Ata pastaj ia hodhën duart në qafë dhe ash-tu i mbajtën gjersa erdhi një kamion zhurmues.

Xhelo Mara i puthi përsëri fëmijët, u përcoli me Marikën dhe hipi në makinë. Marika e fëmijët qëndruan gjersa u nis makina dhe gjersa Xheloja nxori kokën nga dritarja, duke përshëndetur me dorë.

Kreu i pestë

1.

Dëllinjasi ishte në fundin e botës. Duhej të kaloje përmes moçalishtesh e kallamishtesh, pastaj të dilje në një pllajë ranore ngjyrë hiri, ku rriten rakitat e shkurtra tufa-tufa si qimet e mjekrave të aziatikëve dhe nga andej do të shikoje tri kodra vezake me kurrize të lëmuara plot gjelbërim, të ndara nga dy përrenj. Kodrat në fund ngushtoheshin si tri shishe të gjelbra konike dhe të dy përrenjtë bashkoheshin në një të vetëm. Në faqet e këtyre tri kodrave shtrihej në tri lagje fshati Dëllinjas. Ai shtrihej nga mesi e poshtë kodrave të buta. Çdo shtëpi kishte përpara nga një kopsht me ftonj e pjergulla. Këto kopshte i bënë kodrat sikur nga mesi e poshtë të kishin veshur

nga një fund pala-pala, kurse nga mesi e lart nga një bluzë të gjelbër, pasi nga sipër ato mbuloreshin vetëm nga bari. Në të dy anët, atje ku bashkoheshin përrrenjtë, ishte qendra e fshatit me zyrrat dhe me një klub të vogël. Nga larg Dëllinjas dukej i hijshëm dhe joshte çdo udhëtar për ta pritur me ngrohtësi.

Kur arriti Xhelo Mara, ishte një pasdite plot diell e gjelbërim të harlisur, me fluturime fluturash dhe me këngë zogjsh anës përroit që gurgulloonte, duke vrapuar tatëpjetë, sikur të kishte lënë takim me ndonjë shokun e tij dhe të kishte frikë se mos vonohej. Rakitat tufa-tufa me lule të verdha, vinin erë mjalti, erë që dukej sikur të dehte. Xhelo Mara pyeti rrugës disa njerëz se ku mund ta gjente Nexhmedin Gyzelin, kryetarin e tyre, dhe të gjithë i thanë: në klub. Disa këtë e thoshin pa prapamendim, disa të tjerë edhe duke qeshur, edhe duke mbyllur syrin. Për Nexhmedin Gyzelin tregonin shumë histori, që kalonin gojë më gojë nëpër gjithë krahinën. Disa nga këto histori ishin të vërteta, por kishte edhe shumë prej tyre që zmadhoheshin. Nisnin si një lëmsh i vogël debore nga maja e një shpati, që, duke u rrokullyer, kthehet në një ortek të madh. Edhe në këto histori merrej bërthama e një thënieje të Nexhmedin Gyzelit dhe, derisa vinte në cepin tjetër të krahinës. bëhej një ortek i tërë fjalësh. Kështu tregonin se kur erdhi si kryetar në Dëllinjas, gjeti shthurje e trazira të papëlqyera. Një grup bu-

rrash, qejflinj të pijes dhe sarhoshë, ia nisnin ziafetit në klub që në mëngjes dhe e mbaronin në darkë, duke mos çarë kokën as për punët e as për hallet e fshatit. Atëherë Nexhmedin Gyzeli, sa u bë kryetar, i mbloodhi të gjithë këta burra në klub dhe u tha:

«Burra, tani do të pimë!»

«Ah, më të lumtë, o kryetar!» — thanë ata.

«Po ta pleqësojmë përpara se të fillojmë!»

«S'ka pleqësim! Raki, o Selfo, raki!» — i thirri banakierit njëri.

«Pa fjalë!» — urdhëroi Nexhmedin Gyzeli.

«Nexhmedin! S'ka urdhra këtu!» — u nxeh më i moshuari.

«Ka urdhra, ka!» — tha Nexhmedini.

Burrat qejflinj nuk e linin të mbaronte fjalën dhe i hidheshin si të lajthitur.

«Fillojmë se na ënjte!»

«Ç'njerëz! Prisni, ju them! Në qoftë se ju më mundni me pije dhe më dehni, atëherë ju lejoj të pini ditë për ditë në klub. Por sikur t'ju mund unë dhe t'ju deh, klubin jua ndaloj rreptësisht. Thyeni qafën ku të doni!» — tha Nexhmedin Gyzeli.

Ata shikuan shoku-shokun për të ditur nëse kryetari e kishte me tërë mend.

«Selfo, nga njëzet dopio!» — i thirri Nexhmedin Gyzeli kamerierit.

Pas pak tryeza u mbush plot me raki e me meze dhe filloi një nga pijet më të mëdha që ki-

shte parë Dëllinjasi. Disa thonë se pija zgjati dy-mbëdhjetë orë dhe secili piu nga dy litra raki, disa të tjerë betohen se ka zgjatur njëzet e katër orë dhe secili ka pirë nga tre litra raki. Por ky mendim i dytë mund të mos jetë i vërtetë. E vërtetë është vetëm një gjë. Nexhmedin Gyzeli i vuri poshtë të nëntëmbëdhjetë burrat, i shtriu në dysheme, i mbylli brenda në klub, ku fjetën dy ditë e dy net. Që nga ajo kohë ua ndaloi klubin. Në klub mund të vinin vetëm kur të kishin mbaruar punët e ditës dhe vetëm kur të errej. Kështu tregojnë për Nexhmedin Gyzelin.

Zyrat dhe klubin i ndante përroi me shelgje të egra, rrapë dhe arra. Xhelo Mara kaloi nëpër një urë të vogël prej druri dhe u drejtua në klub. Gjëmonte kënga dhe ziente gërneta si në dasmë. Mbase kanë ndonjë fesë fshati, mendoi ende pa hyrë, Ndërkohë pa të dilnin dy djem duke qeshur.

— Atje është kryetari? — pyeti Xhelo Mara.

— Atje në krye! — u përgjigj njëri nga djemtë.

— Mund t'i thoni të dalë?

Ata shikuan njëri-tjetrin.

— Shko e takoje! — tha i pari.

— S'dua t'ju prish festën, — tha Xhelo Mara

— Ç'festë! — qeshën ata duke ikur.

Xhelo Mara hyri. Në krye të klubit, në një radhë me tri-katër tryeza të vëna njëra pas tjetrës, ishin ulur nja dhjetë burra. Njëri prej tyre

kishte një gërnetë dhe tjetri një dajre. Ai që komandonte rrinte në mes, me fytyrë të gjatë të nxirë nga dielli dhe me mustaqe të zeza të mëdha. Sipas përshkrimit që i kishin bërë Xhelos, ky duhej të ishte Nexhmedin Gyzeli. Ata as që e vunë re Xhelon dhe ia morën përsëri këngës:

*U këput një yll,
vajti pranë hënës,
po na vjen e bija
me nazet e së ëmës...*

Ia merrte Nexhmedin Gyzeli me një zë të bukur baritoni, qetë dhe pa asnjë shtrëngim. Ia kthente vetë ai që i binte gërnetës, një evgjit i zeshkët, i moshuar, me kapele republike me strehë të gjera e të varura si fletë mullage. Me sa duket ai edhe në tryezë nuk e hiqte këtë kapele.

I ardhuri u ul në një tryezë pranë dritares përballë përroit, mbështeti bërrylin dhe vuri mjekrën në pëllëmbë të dorës. Rrinte dhe dëgjonte këngën. Kjo këngë ishte e njohur edhe nga ana e tij. «E kënduaka mirë, — mendoj ai, — si Gano Kodheli». Dhe iu kujtua Gano Kodheli me shtëpinë, ku kishte banuar në vitet e Liceut. Kësaj kënge ia merrte Gano Kodheli kur ishin kaçakë dhe ia priste Hysen Qorri, ndërsa Xheloja me dervish Asllan Veliun mbanin iso. Në mes të këngës Gano Kodheli thërriste:

«Iso, more, iso! Ah, se ç'vete! Gjym pa veg-la!»

Por Gano Kodheli këndonte më bukur akoma një këngë kaçakësh, këngën e Mehmet Deli Mehmetit, që fillonte me vargun «Në malet përmbi Përmet». Këtë këngë dinte ta merrte edhe Xhelo Mara. Eh, kushedi sa vjet kishte që nuk këndon-te! Në Kallamgjatë nuk këndonin këngë të tilla. Edhe me ata që dinin t'ia thoshin, si Bamja me Shaqirin, ai nuk zuri asnjëherë miqësi.

Nexhmedin Gyzeli e mbaroi këngën dhe pas saj sakaq u ngritën gotat:

— Të lumtë goja, kryetar!

Duke ngritur gotën, Nexhmedin Gyzeli i ktheu sytë nga tryeza ku rrinte Xhelo Mara. Vështrimi i tij ishte i gjatë dhe i përqendruar.

Pastaj u përkul krah njërit, që kishte më pranë dhe i bëri me krye, duke treguar Xhelon. Tjetri u ngrit, doli nga tryezat dhe iu afrua mi-kut, duke ia dhënë dorën:

— Kryetari të fton në tryezë!

Xhelo Mara u çua pa folur. Sakaq Nexhme-din Gyzeli i bëri vend në krah të tij. Njëri pas tjetrit të gjithë ia dhanë dorën. Vinte erë raki, peshk dhe qepë.

— Vij nga Kallamgjata! — tha Xhelo Mara, i skuqur ngaqë kishte rënë në një tryezë, ku të gjithë ishin më qejf dhe të çliruar nga druajtja.

— E dimë, more, e dimë! Mirë se na erdhe, Xhelo Mara, dhe pije me fund! — tha Nexhme-din Gyzeli, si duke kënduar, dhe i dha një gotë të mbushur.

— Mirë se ju gjeçë! Gëzohem që ju shoh të bashkuar dhe mes paqes së këngës dhe rakisë! — tha Xhelo Mara, duke e pirë me fund gotën.

— Këtij i them kuadër unë! — qeshi Nexhmedin Gyzeli dhe i ra Xhelos shpatullave, sikur ta kishte mik prej kohësh.

— Më vjen mirë që do të punojmë bashkë! Njoh edhe Zekirja Gyzelin, vëllanë tuaj! — tha Xhelo Mara.

Nexhmedin Gyzeli i ra shpinës së karriges me kurrizin e tij të madh:

— Ah, mësuesin! Atë, po ta pyesësh për mua e t'i thuash nëse më ka vëlla, të përgjigjet: E kam, po edhe mund të mos e kem.

Gjithë tryeza qeshi, se Zekirja Gyzelin s'kishte njeri që të mos e njihte në Dëllinjas.

— Sot, i dashur Xhelo, kemi festë. Thuaje, o Vangjo, pse kemi festë? — iu drejtua ai një burri në moshën e Xhelos, me sy të vegjël si kopsa jeleku dhe të ndritur si dy shkëndija.

— Kemi festë, o Nexhmedin Gyzeli, se mbaruan mbjelljet e pranverës pas gjithë atij uji që na ra nga qiejt!

— E, more, se uji ngaherë është i mirë. Mjal-ti i ëmbël është, po nga uji bëhet! Gëzuar, djema! Gëzuar, Xhelo! — dhe Nexhmedin Gyzeli trokiti gotën me të gjithë, duke u ngritur mbi tryezë si shkabë.

— Miku duhet t'ia marrë një kënge! — tha Vangjoja me sy të vegjël që shkrepnin.

Xhelo Mara u druajt. Vallë a do të këndon-te dot?

— S'mbahet mend që kur s'kam kënduar!

U hodh Nexhmedini me gotë në dorë:

— Ama, paske kënduar? Kënga është si noti!
Nuk harrohet! Hajde, merrja se ta kthej unë!

E gjithë tryeza heshti. Sytë e të dhjetë burrave shkëndijuan mbi fytyrën e Xhelo Marës.

— Mos ma vini re! Po ia marr! — tha Xhelo Mara dhe në fillim e zgjati ison për të hyrë në intonacionin e këngës.

— Mirë e ke! As lart, as ulët! — tha evgjiti me gërnetë e me kapele me strehë të gjera si fletë mbalage.

Dhe Xhelo Mara ia mori asaj këngës, që e pati mësuar nga Gano Kodheli:

Në malet përmbi Përmet,

i jep armët, a s'i jep,

o Mehmet deli Mehmet!

Nuk i jep armët Mehmeti

sa të bëhet kiameti!..

Zëri i Xhelos ishte i butë si kadife, i shtruar dhe valë-valë. Të dukej sikur e përkëdhelte këngën. E ngrinte, pastaj e ulte dalëngadalë, si të kishte frikë se mos i vritej. Përkëdhelinë e këngës nga Xheloja e ndien të dhjetë burrat, por më shumë evgjiti me gërnetë, se gjeti këngëtarin e vërtetë.

Kur Xhelo Mara mbaroi, u ngrit Nexhmedin Gyzeli, e përqafoi dhe e puthi. Dhe të dhjetë burrat thirrën:

— Pë-pë! Ç'këngë! Të lumtë goja!

Pastaj u pinë me fund shumë gota. U ngritën njëri pas tjetrit plot shëndete për këtë mik kaq të dashur e kaq gojëmbël.

Për një çast Nexhmedin Gyzeli u vrenjt, i uli vetullat mbi sy dhe i ngriti mustaqet gjer mbi majën e hundës.

— Ç'janë ata të poshtër që nuk e duan këtë burrë, more! Rënçin me kokë poshtë! Të pinë për këtë burrë! — thirri ai duke iu drejtuar Xhelos.

— Të poshtrit kokëposhtë! — thirrën të dhjetë.

— Kanë shpifur! — thirri Vangjoja.

— Gjuha rri në gojë, por përzien botën! — tha Nexhmedin Gyzeli.

— Nuk pyesin malet nga dëbora! — tha evgjiti me gërnetë.

— Ka të poshtër që ta djegin shtëpinë dhe ngrohën duart! — tha Vangjoja.

Pas kësaj batारेje fjalësh tryeza heshti disa çaste. Kërcisnin vetëm gotat dhe pirunët në pjatat e vogla prej alumini ngjyrë hiri. Të dhjetë burrat dhe Xhelo Mara njëmbëdhjetë shpejtonin, se në klub po binte errësira. Me llamba vajguri ishte vështirë të ndriçohej kjo sallë e madhe klubi.

Kur errësira u dendësua, burrat e lanë tryezën dhe dolën jashtë. Pas përroit këndonin bilbilët dhe në qiej feksnin yjet. Qëndruan për një kohë në breg të përroit, duke dëgjuar bilbiët dhe duke kuvenduar, pastaj u shpërndanë nëpër të tri lagjet e Dëllinjasit. Xhelo Marën dhe evgjitin me gërnetë i mori në shtëpinë e vet Nexhmedin Gyzeli. Nuk ishin të dehur dhe as sarhoshtë, vetëm se valët e qejfit ishin rritur dhe kërcenin mbi brigjet e zakonshme të shpirtit. Këto valë më shumë i ndiente Xhelo Mara, se për një kohë të gjatë kishte paşur trazira dhe dëshpërime të pafundme. Atij i pëlqeu Nexhmedin Gyzeli në këtë takim të parë jo të zakonshëm. Për të nuk dinte asgjë, përveç asaj që ishte i vëllai i Zekirja Gyzelit, mësuesit të butë dhe të pavullnetshëm të Kallamgjatës dhe përveç disa anekdotave rreth tij.

— Shtëpia ime është në kodrën e mesit — tha Nexhmedini duke u çapitur me kërcinjte e gjatë e të trashë.

— Kodra të bukura... — tha Xhelo Mara. — Lart të mbuluara me bar, nga mesi e poshtë me shtëpi e kopshte.

Nexhmedin Gyzeli qëndroi dhe ktheu gjithë trupin nga Xhelo Mara.

— Si nuse të veshura me fustane kadife.

— E the mirë, kryetar! — pohoi evgjiti me emrin Birko.

— T'i mbjellësh me vreshtë! — ëndërroi Xhelo Mara.

— Dhe t'i prishësh! T'i hedhësh në përrua! — e ndërpreu Nexhmedin Gyzeli me një zë të pakënaqur.

Xhelo Mara u mendua pak.

— Vreshta nuk i prish. Rrënjët e saj e mbajnë tokën dhe nuk e lënë të shkasë...

— Të parët tanë nuk kanë qenë budallenj. U pëlqente rrushi dhe vera më shumë se ty dhe se mua dhe do t'i kishin mbjellë. Po vreshta këtu nuk jep rrush. Kodrat nuk kanë ujë. Ata që do të vijnë pas nesh, le të ngjitin në fillim ujin në majë të tri kodrave dhe pastaj le të mbjellin vreshta. Tani ë ngjit dot ujin atje lart? — dhe Nexhmedini bëri me dorë. — Nuk e ngjit! E hape tokën. E mbolle. Bëri thatësirë. Me se do ta ujitësh vreshtën? Do të mbledhësh fshatën të përmjerë? Tabani i barit të këtyre kodrave është gjysmë metri i trashë. Kjo gunë e trashë e gjelbër, që mbulon kodrat, ka qindra vjet që endet dhe endet. Ti kërkon ta grisësh e ta bësh copë brenda një muaji. Atëherë gjoksi i këtyre kodrave, i këtyre nuseve do të bëhet tuberkuloz dhe do të mbushet me gaverna. Kurrizeve të tyre do t'u dalin brinjët, se do të bien shira dhe çdo gjë do të gërryejnë! Vetëm ajo guna e gjelbër e trashë gjysmë metri i mban ngrohtë dhe nuk i lë t'u dalin brinjët dhe gërryerja... — përfundoi Ne-

xhmedin Gyzeli dhe filloi përsëri të ecte përpara tyre.

— I di këto gjëra Nexhmedini! — tha Birkoja, evgjiti me gërnetë në dorë.

— Mund të mbillen, mund! — nguli këmbë në të tijën Xhelo Mara.

— Lëri, o Xhelo, kodrat! Lëri të hidhen qengjat nëpër bar! Ka tokë tjetër ku mund të mbjellësh! Ne jemi të çuditshëm! Shohim rastësisht një gjë dhe menjëherë japim mendim të prerë. Nuk presim të shikojmë edhe dhjetë gjëra të tjera, t'i vëmë në kandar, t'i peshojmë dhe pastaj t'i gjykojmë... Një njeri që di pak vetëm për vreshtat thotë: këtu të bëhet vreshtë. Jemi si ata që bëjnë voza. Vozaxhiu nga çdo dru pylli mendon një vozë... — tha Nexhmedin Gyzeli.

— Ja, unë nga çdo dru shtogu mendoj një fyell, se jam evgjiti qejfli dhe i bie fyellit dhe gërnetës! — tha Birkoja.

Nexhmedini dhe Xheloja qeshën.

— Të marrtë e mira, Birko! — tha Nexhmedini dhe iu kthye Xhelos: — Mos ma merr për keq! Kur fola për vozaxhiun, nuk e kisha fjalën për ty!

— Të kuptoj, të kuptoj! — tha Xhelo Mara i menduar.

Nexhmedini në pamjen e parë atij iu duk një fshatar qejfli dhe i kufizuar në mendime. Por nga ato pak fjalë që dëgjoi prej tij gjatë rrugës për në shtëpi, vuri re shenjat e një men-

gurie të vërtetë. Nexhmedini për çdo gjë kishte mendimin dhe arsyetimin e vet. Mendjen e këtij njeriu nuk e ktheje dot si të doje.

Ata iu afruan shtëpisë. Dy dritare kishin dritë. Nexhmedinin e prisnin. Në çast lehu qeni dhe pas pak vrapoi të takonte të zotin. Kërceu dhe i vuri të dy këmbët e para në gjurin e Nexhmedinit, duke u përkëdhelur. Nexhmedini ia fërkoi kokën. Qeni i mori erë me hundë në fillim Birkos, pastaj Xhelos, dhe vrapoi përpara.

— Nuk bëhet dot një hidrocentral i vogël në këtë përrua? — pyeti papritur Xhelo Mara, duke marrë shkas nga drita e zbehtë e llambave të vajgurit që feksnin në dritare.

— Ah, po! Kjo bëhet! — tha Nexhmedini dhe thirri që nga pragu i portës Sabirenë, të shoqen.

Ai, kur kishte me vete miq, sa arrinte te pragu, i bënte zë së shoqes. Kjo ishte shenja që jepte për ta parapërgatitur të shoqen. Kur kthehej vetëm, nuk thërriste. Hapte portën dhe hynte i heshtur në shtëpi, ulej në sofër dhe hante darkën e zakonshme. Por në darkë kishte qejf të pinte tri kupa raki.

— Erdhëm! — tha ai. — Kjo është shtëpia ime!

Ishte një shtëpi dykatëshe me një oborr të madh me pjergulla dhe me dy sofate nga të dy anët e portës.

Sabireja, gruaja e Nexhmedinit, e hollë dhe me shpatulla pakëz të dala, me një hundë të vo-

gël të ngritur përpjetë, me duar të plasaritura nga larja e rrobave, ua dha dorën ftohtë miqve. Ajo ndihej e lodhur dhe si e përgjumur. Ndërsa dy çupat e saj, të gjata, në moshën e fejesës, ishin të gjalla dhe të qeshura dhe dukeshin si të dëshiruara për mysafirë. Njëra nga ato, më e madhja, me gërshet të gjatë, i tha të atit se kishte ardhur xhaxha Zekirjai nga Kallamgjata.

— Uh! — ia bëri Nexhmedini i mërzitur.

Në dhomë ata gjetën Zekirjanë, që ende nuk e kishte zhveshur xhaketën e gjatë ngjyrë kafe e të shpëlarë. Ai i buzëqeshi Xhelos dhe i shfaqti kënaqësinë që u takuan, në shtëpinë e të vëllait.

— Këtë zotërinë më duket se nuk e kam njohur, por edhe mund ta kem parë! — tha ai për evgjitin me gërnetë.

— Është Birkoja, miku im! — qeshi Nexhmedini me të vëllanë. — Po ç'qenke lodhur?

U ulën të gjithë në një nim të gjerë e të shtruar me velenxë leshi.

— Ah, pse u lodha, më pyete? — tha Zekirjai. — Ka nja tri ditë që na ke ikur nga shtëpia Zakja. Thashë se mos ka ardhur këtu. Që të jetë mbytur në lumë, s'ma merr mendja, se nuk i afrohet ujit... Me të ikur nga fshati zoti Xhelo, u vreros edhe Zakja im. Ah, sa i lidhur ishte i varfri me zotin Xhelo!...

Xhelo Mara nuk fliste. Mendja e tij tani fluturonte nëpër Kallamgjatë. Hatixheja kishte mbetur atje si jetime. Njerëzit e ligj edhe mund

të talleshin me të: Hë! Ku e ke Xhelon? Fluturoi zogu!

— Thonë se Tixhja është pa qejf. Nuk del nga shtëpia. Mbase nuk është e vërtetë! — i tha ngadalë Zekirjai Xhelos.

— Si? — u hodh Xheloja në velenxë.

— Flasin! Sa është e vërtetë, s'dihet! Edhe ai Bamja i bie më qafë... — tha Zekirjai, si fëmijë i rritur.

Fjalët e Zekirjait e brejtën deri në shpirt. Këtij fëmije të rritur Xhelo Mara i besonte, se ç'dëgjonte e përcillte pa e ndryshuar. Zekirjai nuk dinte të gënjente. Ndonjëherë ai përcillte të tilla fjalë, sa të vinte turp t'i dëgjoje. Por ai i thoshte si të vërteta lakuriqe.

— Bamja nuk heq dorë. Ai kërkon të martohet me Tixhen. Ka bërë be! Edhe mund të mos martohet, se Tixhja nuk do! Po edhe mund të dojë!... — tha Zekirjai këtë radhë duke e ngritur zërin.

Xhelos nuk iu durua:

— Mjaft, zoti Zekirja! — thirri ai.

— Mbase edhe mjaft! Ke të drejtë, zoti Xhelo!

Ky është i lajthitur, mendoj Xhelo Mara, ndërsa Nexhmedin Gyzeli ndërhyri:

— Sekrete nga Kallamgjata?

— Kemi punët tona me zotin Zekirja, — e mënjanoi kuvendimin Xhelo Mara.

Ndërkohë dy çupat e Nexhmedin Gyzelit

shtruan sofrën. E ëma solli mezen dhe rakinë. Dhe filloi përsëri pija pas asaj të klubit. Xhelo Mara nuk kishte asnjë dëshirë për të pirë. Vetëm ndizte cigaret njëra pas tjetrës. Zekirjai me fjalët e tij i kishte futur trishtimin dhe ia kishte ngritur mendjen. Dëshironte të ngrihej nga sofa dhe të nisej drejt e në Kallamngjatë.

— Ç'mendon, Xhelo? — pyeti Nexhmedini.

Xhelo Mara lëvizi gjurin.

— Ah, ç'të mendoj! Pa shtëpi, pa katandi!

— Në këtë lagje do ta ngremë shtëpinë tënde! Si ta duash. Mblidh që nesër muratorët më të mirë të fshatit! Njëkatëshe e do, a dykatëshe e do!... Gëzuar! Mirë se erdhe e punë të mbarrë! Dëllinjasi nuk është si Kallamngjata. I do miqtë! — tha Nexhmedin Gyzeli dhe e trokiti gotën.

Xhelo Marës i vetëtinë sytë. Aty për aty i shkëlqeu në shpirt një dritë, që i dha besim në vetvete.

— Faleminderit, Nexhmedin!

— Dhe sa të ndërtohet shtëpia, do të jetosh këtu. Në katin e dytë ke një dhomë të tërë!... Kot luftuam? Ti ke qenë partizan. Ah, sikur të bëheshin gjërat si në kohën e partizanëve! — psherëtiu Nexhmedini. — Po nesër ti zgjidh vendin dhe më thuaj, ku e do shtëpinë. Atëherë nuk do t'u biesh më qafë edhe kodrave. Atyre nuk do t'ua grisim gunën e gjelbër që ka pesëqind a një mijë vjet që e mbajnë!...

Xhelo Mara tani filloi të pinte. Evgjiti Bir-

ko ia ngriti me gërnëtë dhe filloi kënga. Për çudi këndonte bukur edhe Zekirja Zyzeli. Me këngën në sofër erdhën edhe çupat e Nexhmedinit, edhe e shoqja. Nexhmedin Gyzeli e vuri madje edhe të këndonte...

Atë natë Xhelo Mara u deh dhe nuk mori vesh se ç'u bë më tutje. Vetëm vonë në mëngjes e zgjoi zëri i Zakes, budallait që kishte ardhur nga larg.

— Ç'e bële Tixen, ç'e bële Tixen! — i thërriste ai te jastëku.

Në fillim kujtoi se ishte në ëndërr. Kur hapi sytë, pa mbi kokën e tij fytyrën e shtrembëruar të Zakes, të zmadhuar trefish.

— Ç'e bële Tixen! Tixja është me balë!

Xheloja nuk e kuptoi. Ç'është kjo «balë»?

— Tixja është me balë! Tixja do të bëjë një bebe! — thoshte Zakja me kokë mbi fytyrën e Xhelos.

Xhelo Mara u hodh nga shtrati. Ai e kuptoi. Budallai thoshte se Hatixheja ishte me barrë! Vuri të dy duart në faqet e tij të parruara dhe ashtu ndenji gjatë në shtrat. Zakja hidhej nëpër dyshemenë e dhomës, përplaste shuplakat dhe këndonte këngët e tij prej budallai, por Xhelo Mara tani nuk e dëgjonte.

Atë e ngriti nga shtrati Nexhmedini, duke i thënë se duhej të bënin një shëtitje nëpër lagjet e fshatit dhe të mendonin për themelet e shtëpisë së tij të ardhme. Xhelo Mara e pa me

habi. Vërtet fjalët e Nexhmedin Gyzelit për ndër-
timin e shtëpisë në Dëllinjas në fillim i mori si
shaka të hedhur në një tryezë mes avullit të ra-
kisë, ku gjithçka duket e trëndafiltë dhe ku çdo
gjë është e mundshme të bëhet... Hysen Qorri
e Gano Kodheli atë e kishin mësuar se fjalëve
dhe premtimeve që dalin nga tryeza e rakisë, ku-
rrë të mos u besonte. Por u gabua. Që të nesërmen
Nexhmedin Gyzeli e zuri për krahu dhe e shëtiti
në të tri lagjet e Dëllinjasit, në të tri kodrat, për
të zgjedhur vendin ku do të hidheshin themelet
e shtëpisë. Xhelos i pëlqeu një copëz toke në kod-
rën e mesit, disa metra larg shtëpisë së Nexhme-
dinit. Atje ishte një shesh pak më i madh se një
lëmë, ku mund të bëhej edhe një kopsht dhe të
hapej edhe një pus. Edhe përroi ishte afër dhe
në mbrëmje mund të dëgjoje bilbilët, kurse na-
tën vonë gurgullimën e ujit nëpër gurët e lëmuar
anës rrënjëve të rrapëve të mëdha dhe shelgjeve
të egra të thinjura, me kurora ngjyrë hiri.

—Ne, i dashur Xhelo, do të bëhemi fqinj! —
tha Nexhmedini. — Të ulemi në këtë shesh, të
pimë nga një cigare dhe këto minuta t'i quajmë si
minutat e themelimit.

Vërtet ata u ulën në lëndinë, ndezën nga një
cigare, heshtën solemnisht për një çast, pastaj
me një shkop filluan të hiqnin vija nëpër bar,
duke projektuar shtëpinë, ashtu siç e mendonin.
Sipas Nexhmedinit, kësaj kodre i kanë hije shtë-
pitë dykatëshe me dritare të mëdha e me një ve-

randë në mes të katit të parë. Kurse nën katin e parë duhet një bodrum. Bodrumi e ajros shtëpinë dhe i jep shëndet. Në bodrum mund të vësh zahirenë e dimrit, rakinë dhe verën, por edhe pastërmanë.

— Që thua ti, ne do të bëjmë edhe verë, se këtu rrushi është flori! — ëndërroi Nexhmedini me mustaqe të zeza të mëdha e me sy që vështronin plot fisnikëri.

Xhelo Mara u prek thellë dhe gati sa u përlot, se këto vitet e fundit pak ngrohtësi të tillë njerëzore kishte provuar. Asnjeriu në Kallamgjatë nuk i kishte shkuar në mend për t'ia kujtuar Xhelos ndërtimin e një shtëpie. As Abedini, që ishte miku i tij më i ngushtë, nuk ia kishte sjellë fjalën, qoftë edhe larg e larg, për ngritjen e një shtëpie. Dukej sikur Kallamgjata donte ta përzinte Xhelo Marën. Por, ç'është e vërteta, edhe ai e quante veten të përkohshëm në atë fshat dhe nuk mendonte për të ngritur një strehë. Edhe punët e tij pas ardhjes në Dëllinjas u ndërlikuan akoma më shumë. Këtu me domosdo i duhej shtëpia. Hatixheja kishte mbetur shtatzënë. Pa shtëpi ku ta shpinte? Madje ndërtimi i shtëpisë duhej shpejtuar. Në barkun e Hatixhesë po ndërtohej një njeri. Ishte e domosdoshme që, kur të dilte në dritë, ta gjente shtëpinë...

— Sa mund të zgjatë ndërtimi? — pyeti Xhelo Mara.

Nexhmedin Gyzeli shkoi dorën në mustaqet e zeza:

— Shkon tre muaj! Prapa këtyre kodrave ka gurë. Qerestenë, trarët dhe çatinë, trungjet për dërrasat e dyshemesë dhe ç'është lëndë druri, ta presim që tani, se duhet tharë. Por kemi edhe qereste të thatë. Kemi mbledhur edhe ca gurë për një mulli. Ne jse, mullirin e ngremë më vonë!...

Xhelo Mara mendoi t'i tregonte për Hatixhenë. Por sa e mendoi, u skuq dhe filluan t'i dilnin djersë nga balli. Nexhmedini e vuri re.

— Dielli djeg me sa duket. Ngrihemi? Ja, djersite!

Xhelo Mara u mundua të qeshte.

— Nuk e kam nga dielli... Më vjen nga diçka tjetër kjo vapë... — tha ai dhe vendosi t'i tregonte.

Nexhmedini ecte krah tij tatëpjetë kodrës dhe dëgjonte kokulur. I foli për ndarjen me të shoqen, për arsyet e hedhjes së këtij hapi të vështirë, dhe për Hatixhenë, që ishte shtatzënë. Ai fliste si burri me burrin dhe këtë Nexhmedini e kuptonte. Edhe atij kështu i kishte ndodhur me Sabirenë shumë vjet të shkuar, para Çlirimit. Por ai ishte i ri dhe i pamartuar. Me Xhelon ishte pak më ndryshe. Ky ishte burrë i pjekur dhe aq mend duhej të kishte sa të mos arrinte puna gjer këtu, sa të linte shtatzënë një vajzë ende pa u

ndarë me të shoqen! Megjithatë Nexhmedini dinte të arsyetonte.

— Ndodh... Ndodh!.. — tha ai.

Deri në qendër të fshatit heshtën. Xhelo Mara u pendua që i tregoi. E vuri re se Nexhmedini nuk iu duk e mirë sjellja e tij. Kjo ndihej në heshtjen, në rrudhat e ballit, në ecjen me përtrim krah Xhelos, në ndonjë psherëtimë.

— Ti duhet të shkosh në Kallamgjatë! — tha Nexhmedini.

Xhelo Mara nuk e kuptoi mirë. Qëndroi për njëherësh:

— Si? Të shkoj e të rri atje?

Nexhmedin Gyzeli u zemërua, por e mbajti veten.

— Budalla!

— Shoku Nexhmedin! — u fye Xhelo Mara.

— Të shkosh atje! Ta qetësosh vajzën. Të të shohë fshati që ti nuk e ke braktisur! Këtë them! Budalla! — dhe Nexhmedini pastaj bëri:
— O-bo-bo-bo!

Xhelo Marës iu duk si e papritur kjo «o bo-bo!», se nuk e dinte që Nexhmedini pas një nate me pije, në mëngjes, gjithmonë bënte «o-bo-bo-bo!» Edhe pas ndonjë halli po këtë pasthirmë lëshonte.

— Eh, more njerëz, more njerëz! — psherëtiu ai, duke u ndarë nga Xhelo Mara.

2

Në shtëpinë e Hatixhesë arriti natën. Si herë të tjera trokiti në xham dhe ajo e kuptoi njëlloj sikur t'i thërriste me emër. U hodh drejt e në derën e vogël dhe u var në qafën e tij si një fëmijë. Kishte njëzet e ca ditë që nuk e kishte parë dhe e kishte ndier veten të braktisur përgjithmonë. Me duar në qafën e tij qau me dënese dhe ai e ndjeu në gjoks këmishën e lagur nga lotët. Pastaj e puthi, duke i shëtitur buzët e saj nëpër gjithë fytyrën e tij deri në qafë e në gjoks. Kjo nuk ishte puthje e një epshi femëror, por puthja e një dashurie të pafundme njerëzore, që shkarkonte një mall të thellë dhe një trishtim të madh, të mbledhur orë për orë në këto njëzet e ca ditë të mungesës së njeriut më të shtrenjtë të saj. Xhelo Mara qëndronte i palëvizur, sikur të kishte hedhur rrënjë në atë prag, qëndronte dhe mbante të varur në qafën e tij një grua të re, që mezi i zinin gishtërinjtë në tokë. Nxehtësia e këtij takimi trupash nuk ishte si herë të tjera. Ishte një nxehtësi që dilte edhe nga një qenie tjetër, nga një qenie e tretë e padukshme, që u përkiste të dy këtyre trupave të shndërruar në një të vetëm në pragun e kësaj shtëpie të vogël, ku ndriste duke regëtirë dhe duke u përpëlitur, si të jepte shpirt, një llambë vajguri sa një gogël.

— Erdha tani, erdha! — tha duke ia lëmuar flokët, kur ajo i hoqi duart nga qafa e tij.

U ul në fron dhe që prapa murit të dhomës dëgjoi rënkimin e plakës uloke, një rënkim akoma më të mekur se dikur. Dhe padashur iu kujtua një kandil që po i mbaron vajguri, një kandil që sa vjen dhe e ul flakën, gjersa dalëngadalë shuhet. Por tani ai nuk donte të mendonte për këto gjëra dhe, sa herë që dëgjonte rënkimin, mundohej ta largonte mendjen. Hatixheja u ul pranë tij dhe ia hodhi përsëri dorën në qafë. Ai e pa gjoksin e saj të hapur, të zmadhuar e të fryrë si asnjëherë. Vështrimin ajo e ndjeu dhe mekanikisht u përpoq të mbulohej me dorën tjetër. E ç'e mbulon, moj qyqel!, mendoi ai dhe i erdhi keq për këtë naivitet.

— Të ishe vonuar edhe pak, unë do të vdisja! — tha ajo dhe e futi kokën në gjoksin e tij, tani e sigurt dhe e mbrojtur përjetë.

Xhelo Mara lëkundej në fron sa në një anë e sa në anën tjetër me njerën dorë rreth belit të saj të trashur. Me këtë lëkundje dukej sikur donte ta vinte në gjumë dhe t'ia përzinte larg të gjithë të ligat si në atë ninullën e vjetër:

*Hatixhenë e zuri gjumi,
të ligat i mori lumi.*

Kur iku Xhelo Mara nga fshati Kallamgjatë, Bamja iu vu Hatixhesë këmba-këmbës. E zin-

te në ara, në rrugë, madje i vinte deri te pragu i portës. Ishte shndërruar në një hije, që lëvizte pas saj, si hija e një të luajturi mendsh. Ajo mendohej ta largonte, por hija nuk i shqitej. E ndiqte pas edhe në gjumë, edhe në ëndërr. I thoshte se Xhelo Mara e kishte braktisur, se ai do të dënohej për fajë që ajo nuk i dinte, se ka pasur lidhje me Feti Kalanë... I premtonte se do ta merrte për grua edhe sikur të kishte një familje kopil, se ia falte të gjitha ç'kishte bërë me Xhelon. Hatixheja, kur i dëgjonte këto, rrëqetthej e dridhej...

Pastaj në ara e në rrugë gratë e reja dhe plakat e vështronin me kërshëri. Çdo ditë ia shikonin barkun nëse i rritej. Dhe kur fshihej prej tyre për të vjellë, ato e ndiqnin pas.

«E dimë ne! Hë, ja, po vjell! Është me barrë dhe do të bëjë kopil! Iku Xhelo Mara dhe e la për turp!»

«E la faqeziu!»

«Edhe kjo, luajti mendsh pas tij! Burrat këshu janë! Të mbushin barkun dhe ikin!...»

«E po, kanaçen, po e vure në çezmë, do të mbushet! E vuri kanaçen kjo qafëthyer në çezmë dhe iu mbush!...»

«E mbushi e pret ta zbrazë!»

«Korba uloke ç'po i shohin sytë! Ajo dergjej e mbërthyer në shtrat, të bijën e mbushte Xhelo Mara, i rëntë pika.»

«E kishte Bamen si div, si bir mbreti! Jo, tha, dua t'ia hap këmbët një të ardhuri nga viset e dëborës, një burri me grua e fëmijë, që i di të gjitha veglat e grave, që e nuhat çdo vegël dhe pastaj fap, prek atë që të bën më shumë në qejf!»

«Pale, palë! Po ky Xhelua thonë se do të hyjë në burg! Eh! Cilin s'kanë pyetur për Xhelon në fshat! Njëri erdhi dhe e pyeti edhe Hatixhenë. Por kjo nuk tregoi se ç'i tha!»

Hatixheja i dëgjonte gjuhët e Kallamgjatës, fshihej në ndonjë vend dhe qante. Dhe erdhi një ditë që u mbyll brenda dhe s'doli. E ëma e shikonte nga shtrati me plot dyshim. Ajo vinte re tek e bija disa ndryshime, që nuk i pëlqenin. Një natë e kishte dëgjuar tek villte. E kishte pyetur, por e bija i kishte thënë se pati ngrënë një cironkë nga një shoqe në arë që mund të kishte qenë e prishur.

«Ah, moj bijë, e di unë se çfarë cironke është ajo!» — kishte psherëtirë e ëma nga shtrati.

Plaka vërtet ishte uloke me këmbë të thata, por kishte sy e veshë, kishte gojë e gjuhë. E shihte trupin e së bijës si trashej, i shihte vithet si zgjeroheshin, i shihte sisët si fryheshin si bucela.

«Si, moj bijë, e lëshove veten!» — i kishte thënë ajo, duke ia parë vithet një pasdite.

Hatixheja atëherë kishte rënë në shtrat pranë këmbëve të thata të plakës dhe kishte qarë me zë. Qante edhe ulokja ngadalë dhe lagte jastëkun me ata lot të paktë që i kishin mbetur, me ata

lot që i kishte shtrydhur nga gjithë trupi i saj i vyshkur.

Të gjitha këto ishin të rënda, aq të rënda, sa Hatixheja mezi i mbante. Por më e rëndë ishte diçka tjetër, që kurrë nuk kishte menduar. Një ditë erdhën dhe e thirrën me vrap në shtëpi dy gra. E kërkonte në zyrat e fshatit një i ardhur nga Tirana. Hatixheja u vesh, e shtrëngoi shumë mesin me rrip që të mos i dukej barku, dhe shkoi me të dy gratë. Në zyrë e priste një burrë i shkurtër me duar të majme, me gishtërinj të shkurtër. Ajo nuk e kishte parë ndonjëherë këtë njeri të shkurtër. Nuk e dinte se ky ishte Dalip Kozara, ai që e kishte pyetur Xhelo Marën në atë dhomën e ftohtë në qytet. Edhe Hatixhenë ai e tërhoqi veç në një zyrë të fshatit dhe filloi ta pyeste:

«Që kur e njeh Xhelo Marën?»

«Që kur erdhi në fshat.»

«Ç'keni folur bashkë për kooperativën?»

«Si të punojmë e si të shkojë fshati mbarë!»

— kishte thënë Hatixheja.

«Do të flasësh të vërtetën, apo ta çava barkun, lavire! — kishte ulëritur Dalip Kozara dhe e kishte tërhequr për gërsheti.»

Ajo kishte bërëtitur nga tmerri, por ai ia kishte mbyllur gojën me dorën e majme me gishtërinj të shkurtër. Pastaj, për ta qetësuar, i kishte dhënë një gotë me ujë. Duke qeshur, i kishte thënë:

«Mirë, mirë! Bëra shaka! Ti je një vajzë e ndershme dhe unë do t'ua mbyll gojën të gjithëve atyre që flasin keq për ty.»

«Hiqmu!» — kishte bërtitur Hatixheja.

«Xhelo Marën, kur e pyetëm, na tha se ka folur me ty që kooperativa duhet prishur!» — ia kishte ngulur sytë e vegjël Dalip Kozara.

«S'dua të flas!» — kishte thënë Hatixheja.

«S'flet, po unë t'i fut hundët në kanën me ujë dhe të mbyl! Ja, me atë kanë të vogël të mbyl!» — dhe kishte treguar me kokë kanën.

«Mbytmë!...»

Dalip Kozara kishte dalë në korridor dhe kishte thirrur Bame Vorbullën. Kur hyri, e urdhëroi të ulej përballë Hatixhesë. Bamja e shikonte dhe qeshte.

«Ka folur Xhelo Mara për prishjen e kooperativës?» — e pyeti Dalipi.

«Ai e shpërndau. Bagëtitë ua dha fshatarëve. E detyruan dhe i mblodhi. Atyre që nuk donin t'i kthenin, ua la», — tha Bame Vorbulla i qetë.

«Kujt ua la?» — pyeti Dalipi.

«Mua m'i la, plakë Nafijes ia la...»

Dalip Kozara iu kthye Hatixhesë:

«E sheh si u zbulua gënjeshtria jote?»

«Ky nuk do t'i japë qetë e tij, le t'i mbajë!» — tha Hatixheja.

«Shiko, shiko, si të ka mësuar dashnori! I

bukur dashnor!» — shtrengoi dhembët Dalip Kozara.

«Xhelo Mara në orman, kur prisnim qerestënë e stallave të bagëtive pas përmytjes, më tha se fshatari duhet t'i ketë bagëtitë të tij...» — vazhdoi Bame Vorbulla.

«Gënjen!» — thirri Hatixheja.

Dalip Kozara iu kthye:

«Xhelo Mara a të ka thënë se Bamja ka lidhje me diversantët?»

«Gënjeshtër!» — përplasi grushtin e vockël në tryezë Hatixheja.

«Shiko, shiko! Dika t'i bjerë tryezës me grusht!» — u skërmit Dalip Kozara.

«Për këto fjalë unë e vras Xhelon!» — u skuq Bame Vorbulla dhe i kërcyen sytë nga zgavrat e kuqe.

«Mirë, Bame, dil!» — tha Dalip Kozara.

Me të dalë Bame Vorbulla, ai futi duart në xhepa dhe filloi të ecte nëpër dysheme, duke u vërtitur rreth tryezës.

«E, moj bukuroshe, ç'na thua? Kur ke fjetur me Xhelo Marën, ç'të ka folur për socializmin? Ç'pakënaqësi ka pasur? Ju, kur shtriheshit në shtrat, vetëm shkër... dhe nuk flisnit për gjëra të tjera?...» — e vështroi ai drejt në sy duke e afëruar fytyrën e tij pranë së sajës.

Hatixhesë iu përzie gjithçka. Asaj iu errën sytë dhe iu soll rrotull dhoma.

«Uh! Ma jep pak kanën, se plasa!»

Dalip Kozara ia dha kanën dhe ia nguli sytë duke ia afruar përsëri fytyrën, i mbështetur në duart e majme për tryezë. Ndër kohë Hatixheja me sa fuqi që kishte ia përplasi në kokë kanën me ujë. Kana lëshoi një krismë të tmerrshme si të ishte bombë. Dalip Kozara ra pa ndjenja me kokë në tryezë. Hatixheja e la ashtu siç ishte me kokë në tryezë. E kyçi brenda, ia hodhi çelësin nën derë dhe zbriti me vrap nëpër shkallë. Fatmirësisht nuk kishte në zyra njeri.

Ajo shkoi me vrap në shtëpi me një ndjenjë të çuditshme në shpirt. Gjithë ato frikë dhe ai zemërim që kishte pasur në zyrë nga pyetjet e liga të Dalip Kozarës, tani ishte shndërruar në një gëzim të patreguar.

Nuk dihet se sa mbeti Dalip Kozara me kokë të rënë në tryezë, por, kur e hapën zyrën në mëngjes, njerëzit nuk gjetën asnjë shenjë të kanës së thyer. Ai i kishte mbledhur copërat e xhamit, e kishte pastruar zyrën dhe kishte dalë. Këtë ngjarje nuk mund t'ia tregonte asnjëri dhe kurrkund nuk mund të ankohej jo vetëm se i vinte turp, por edhe se kishte frikë ngaqë mos e quanin të pazotin dhe e hiqnin nga detyra që kishte. Prandaj ai nuk u ndie dhe e quajti punën e Hatixhesë të mbyllur. Fundja kurrkush nuk e pa atë skenën e llahtarshme në zyrë. Punë e madhe se e dika vetëm një Hatixhe! Ajo nuk guxon t'ia tregojë njeriu!...

Xhelo Mara e hoqi dorën nga mesi i Hatixhe-

së dhe u ngrit. Rrëfimi i saj i ngjante një përralle të pabesueshme. Ai filloi të ecte nëpër dhomën e vogël, duke e treguar veten të gëzuar. Trishtimin e fshihte, që të mos e mërziste Hatixhenë. Ajo duhej të fitonte besim në vetvete dhe kurrkujt të mos i trembej.

— Në Dëllinjas po ndërtoj një shtëpi! — tha ai.

Hatixhesë i ndritën sytë.

— Shtëpi?

— Shtëpi, që të jetojmë bashkë. Për dy-tre muaj ndërtohet dhe vij të marr!

— Po nënën?

— Edhe nënën do ta marrim! — tha ai.

Ajo hapi krahët dhe iu hodh përsëri në qafë. Plaka, me sa duket, dëgjoi zëra dhe thirri:

— Kush është atje, moj bijë?

Zëri i saj përshkonte murin e hollë të dhomës dhe vinte i shuar si nga fundi i botës.

— Ka ardhur Xheloja! — thirri Hatixheja.

— Ah! Po pse s'vjen të më shohë?

Xhelo Mara i bëri me kokë Hatixhesë dhe të dy bashkë shkuan në dhomën e ulokes. Ajo shtrihej petë nën jorgan dhe i dukeshin vetëm koka dhe duart e holla si bluashka.

Ai u përkul mbi shtrat, ia mori dorën dhe ia shtrëngoi pak:

— Erdha t'ju shoh!

— Më rrofsh! Po, ah, ç'të na shohësh! Jemi bërë për të vënë kujën. Unë e mbërthyer në

shtrat, që më hëngërt mortja, çupa, po, siç e sheh, për të qarë hallin. Ah, ç'po më shohin sytë! Ty po të degdisën andej... — rënkonte plaka.

— Ja, do të vini edhe ju me mua! Po ndërtoj një shtëpi! — e qetësoi Xheloja.

— Eh! Shtëpi! Ta gëzosh! Merre këtë korbë, pa mua!... Lërmë të vdes këtu... — tha ajo me sy në tavan.

— Fli, tani, nënë! — i tha Hatixheja dhe ia ngriti cepin e jorganit që i kishte rënë në truall.

— Shkoni, shkoni, pa unë fjetsha të madhin dhe mos u zgjofsha kurrë! — rënkoi ajo.

Ata ranë të flinin ngjitur me shoku-shokun. Nga larg, që tej brigjeve të lumit, vinte kënga e bretkosave të majit, ajo këngë, që e donte aq shumë Xhelo Mara.

Të nesërmen dolën të dy nëpër fshat, që t'i shihnin të gjithë. Hatixheja ecte me kokën lart, me gërshetin e trashë e të zez të hedhur mbi gjoksin e fryrë. Xheloja i tha që ta zinte për krahu. Le t'i shikonte mbarë Kallamgjata dhe të thoshin anembanë se ata jo vetëm ishin të fejuar, por edhe të martuar. Në rrugë takuan Abedinin e imët me kapelen prej lëkure mbi sy. Sa e pa Xhelon, iu hodh në qafë, kurse Hatixhenë bëri sikur nuk e pa.

— Na uro, Abedin, se u martuam! — tha Xhelo Mara.

Abedini fërkoi sytë:

— Ç'thua, kur?

— Mbrëmë! Nuk dëgjove këngë? — qeshi Xhelo Mara.

— Të trashëgohi! — tha Abedini dhe i zuri për dore.

Hatixheja shikonte me krenari e mbështetur për krahun e fortë të Xhelos.

— E po, unë nuk ju lë! Do të vini në shtëpi! — tha Abedini dhe e zuri Xhelon për krahun tjetër.

Ishte kohë dreke. Nga ormani frynte një erë e lehtë dhe ngrinte valë të gjelbra në grurin që tanimë kishte lëshuar kallëz.

— Gruri qenka i mirë! — tha Xhelo Mara.

— Ai llumi i begatë i lumit e harboi! — tha Abedini.

— Eh! — psherëtiu Xhelo Mara.

— S'na lanë të ishim bashkë, Xhelo! Do të bënim punë të mira! — tha Abedini.

Xhelo Mara nuk foli. Atij aty për aty iu kujtua Nexhmedin Gyzeli në Dëllinjas. Njeri i vërtetë! Nuk ishte penduar që kishte shkuar të punonte pranë tij. Vetëm kishte frikë se një ditë papritur mund t'i ndanin!..

Havaja, e shoqja e Abedinit, fshinte oborrin, kur ata hapën derickën e jashtme. Ajo e la fshesën dhe vuri duart në ije, duke treguar barkun e madh. Tani i shëmbëllente një mullari me bar, një mullari të palëvizur. Por, kur vuri re Xhelon, ajo thirri:

— Zoti Xhelo! Po ti sikur ike e hodhe gurë

pas, more zoti Xhelo! — dhe e përqafoi me kra-
hët e saj të trashë.

Barku i Havasë e shtyu Xhelon si një rru-
zull i madh.

— Ngadalë se e shtype Xhelon! — tha Abe-
dini.

— S'është nga ata që shtypet zoti Xhelo!
Zoti Xhelo është nga ata që shtyp! — tha ajo
me zë të trashë dhe i ra Xhelos me grusht në
bark.

— O! — thirri Xhelo Mara padashur, se
vërtet i dhemb.

Hatixheja vuri dorën në gojë dhe qeshi. Atë-
herë Havaja u kujtua për të:

— Po këtë nuskë ç'e kemi?

U hodh Abedini:

— E di ti, Hava, se Xheloja u martua? E
bëmë dhëndër të fshatit tonë!

— Mos, more! — thirri ajo dhe i puthi të
dy, edhe Xhelon, edhe Hatixhenë.

— Do ta vazhdojmë dasmën në shtëpinë to-
në! — tha Abedini.

— Merr thikën e ther qengjin më të madh!
Këndesin e ther unë, — tha Havaja.

— Ah, që s'kemi një dem! — thirri Abe-
dini.

Xhelo Mara kujtoi se burrë e grua bënë
shaka, por ata e kishin me gjithë mend. Abedini
aty për aty e theri qengjin, ndërsa Havaja ia
vuri thikën një këndesi të kuqërremtë me një

bisht të bukur. Pastaj shpejt e shpejt i nxorën të përbrendshmet e qengjit dhe të këndesit dhe i vunë në tigan. Në shtëpi dhe në oborr u përhap era e mirë e mishit dhe e gjalpit.

Abedini lau duart dhe shkoi pranë së shoqes. Vesh më vesh diçka kuvenduan dhe Abedini u drejtua nga deriçka e oborrit.

— Ku shkon? — e pyeti Xhelo Mara Havanë.

— Te Zekirja Gyzeli ka ardhur Birko evgjiti. Ka ardhur që mbrëmë. Bidoja shkoi ta sjellë këtu bashkë me gërnetën! — tha Havaja, duke prerë mishin e qengjit.

Xhelo Mara nuk e kuptoi:

— Cili Birko?

— Birko evgjiti me gërnetë e me kapele republike! — tha ajo, duke bërë një rreth mbi kokë për të imituar strehët e kapeles.

— Po Birko evgjiti parmbremë ishte në Dëllinjas te Nexhmedin Gyzeli! — tha Xhelo Mara.

— E sot është tek i vëllai. Evgjitet sot janë këtu, nesër atje! Po Birkoja ka qejf ta marrë vesh gjithë fshati që ti bën dasmë, që ju të dy martohi. Dhe vetëm gërnetë e hap namin e dasmës! S'e ditke ti, zoti Xhelo, këtë? — tha Havaja pa ngritur kryet nga thelat e mishit.

Xhelo Mara vështroi Hatixhenë, që tani jetonte në qiellin e shtatë. Le ta marrin vesh të gjithë!, mendonte ajo.

Abedini nuk u vonua. Erdhi dhe pas e ndiq-

nin dy djem të fshatit, Vexhiu me Stefin, të gjatë e të qeshur, dhe Birko evgjiti me gërnetë në dorë. Ai e pa Xhelon, e ngriti gërnetën, e vuri në buzë dhe ia mori një kënge. Pastaj, duke tundur kokën me kapelen republikë, i tha:

— Ç'më je qepur si rrodhe, more zoti Xhelo! Unë në Dëllinjas, ti në Dëllinjas, unë në Kallamgjatë, ti në Kallamgjatë. Mos je edhe ti racë evgjiti?

Të dy djemtë qeshën dhe i zunë për dorë Xhelon dhe Tixhen.

— Xhelo! Vexhiu me Stefin janë këngëtarët më të famshëm të Kallamgjatës!

— Bilbilë, — tha Birko evgjiti, — për emrin e zotit, bilbilë!

— Futuni brenda, Bido, mos m'u vërtitni nëpër këmbë. Ti, Hatixhe, rri me mua! Ç'hap sytë, ndihmomë! Apo më le të pjell në oborr nga zori! — tha Havaja me thikë në dorë.

Çupa e madhe e Abedinit shtroi sofrën dhe nxori pjatat e sahanët me të përbrendshmet e qengjit dhe të këndesit. I ati mori dy shishe nga rakia më e fortë, i tundi në duar si dy granata dhe i vuri në sofër. Mysafirët u ulën njëri pas tjetrit sipas moshës. Në krye Abedini, pas tij Xhelo Mara e me radhë.

— E, po t'ia marrim? — s'iu durua Birkos.

— Birko, prit sa të vijë Havaja! — tha Abedini dhe i thirri së shoqes.

— Po ku e ke batalionin, xha Abedin? —

pyeti Stefi, djali flokëpërdredhur, që sapo kishin filluar t'i djersinin mustaqet.

— Njëpër ara, njëpër fshat!... — tha Abedini për fëmijët e tij.

Erdhi edhe Havaja me Hatixhenë.

— Ti shko pranë zotit Xhelo! Unë do të rri këtu në krah të Birkos, që të ma mbajë në vesh gërnetën! — i tha Havaja Hatixhesë dhe u ul e para, duke u sprapsur që të mos i zinte barku në sofër.

— Po ngreje të shkretën! — i tha Birko evgjiti, duke ia afruar gotën.

Ajo i ra me bërryl në gjoks dhe me gotë të ngritur u kthye nga Xhelo Mara:

— Zoti Xhelo, të trashëgohesh! Hatixhe, qofsh e lumtur! Miq, mirë se erdhët! — dhe e piu me fund.

Birko evgjiti, Vexhiu dhe Stefi shikuan shoku-shokun. Ç'thoshte Havaja? Ç'ishte kjo dasmë?

— Pse habiti si gallofë! — tha Havaja. — Zoti Xhelo me Hatixhenë u martuan! Vijnë te ne më të parë! Sipas zakonit, do të bëjmë gosti!

Të dy djemtë dhe Birko evgjiti u ngritën dhe trokitën gotat me dhëndrin dhe nusen:

— Të trashëgohi!

Atëherë Birko evgjiti ia ngriti me gërnetë dhe dhoma e madhe e Abedin Shpuzës filloi të ziente.

— Hajde, Stefi, Merrja! — thirri Birkoja me gërnetë të ngritur lart.

Stefi u skuq pakëz, u ra flokëve të dredhur me dorë dhe i bëri me shenjë Vexhiut kuqalosh me një fytyrë të hequr pakëz e me vetulla të holla si të një vajze:

— Merrma, Vexhi!

Kishte një zë të lartë e të dredhur, që buronte nga gjoksi pa vështirësi, që ulej dhe ngrihej me «o bo-bo» dhe «oi-oi» gjer në kupë të qiellit. Sa dëgjoji zërin e Stefit, vrapoi në dhomë çupa e madhe e Abedinit, Trënda me flokë të artë dhe me një vijë të hollë në mes të buzës së poshtme. Ajo u ul prapa Stefit, e skuqur dhe me sytë përdhe. Vexhiu ia kthente, duke e ndjekur me kujdes sipas melodisë së këngës. Ai e kishte të vështirë t'ia kthente, se zëri i Stefit ishte i lartë dhe kumbues, por e kapërcente vështirësinë me mjeshtërinë e vërtetë prej këngëtarri. Birko evgjiti intervalet e këngëve i mbushte me gërnëtë dhe herë pas here thërriste:

— Ç'vete, more, ç'vete!

Hatixheja, flakë e kuqe, rrinte pas Xhelos dhe dëgjonte të dy këngëtarët, që ia thoshin këngës:

*Përtej te Gorrica
tre kandile ndezur,
çupën ke nën sisë,
djalin ke nën sqetull!*

*Më bēre binjakē,
ndaj më qenke tretur,
çupën ke nën sisë,
djalin ke nën sqetull! . . .*

Dhe këtu u ngrit Abedini me kobure në dorë me grykë në tavan:

— Jona, more, jona! — dhe bamb kobures. Birko evgjiti zuri veshët me duar.

— Lëre, o Bido, atë mavri! — tha ai për koburen.

Djemtë zunë të qeshnin me Birkon, që nuk e honepste koburen.

— Nuk shkon kënga me koburen! Ku kënga, ku koburja! Lëre, o Bido! — vazhdonte Birkoja duke tundur në erë krahun.

Abedini, sa u ul, u ngrit përsëri:

— Nuk do ta thosha, po do ta them!

— Thuaje! — thirri Xhelo Mara.

— Nuk do ta thosha, po do ta them!

— Thuaje! — thirri Havaja me zërin e saj të trashë.

— Ty të prisja, Hava! — tha Abedini. — E, dëgjoni! Që sot e shpall fejesën e çupës sime Trëndës me Stefi Koten, me këtë këngëtarin e madh! — dhe e vuri dorën në supin e Stefit.

Trënda uli kokën fare përtokë dhe u bë më e kuqe se një tjegull. Havaja e vështroi shtrembër Abedinin:

— Kush të tha ta shpallësh që sot fejesën?

Si u bëka fejesa pa nishane? Jo, jo! Ti ke lajfhitur.

— Të pyeta: ta them? Thuaje!, ia bëre.

— Ku e dija se ç'kishe në mend! — tha Havaja.

— Të trashëgohen! — thirri Xhelo Mara.

— Të trashëgohen! — thanë në një gojë Vexhiu me Birkon.

— Mos rri prapa kurrizit të Stefit! — i tha Xhelo Mara Trëndes. — Afrohu në sofër!

— Nusja në sofër! — thirri Birko evgjiti dhe ia ngriti me gërnetë.

Stefi ia mori dorën Trëndes dhe ia mbajti në pëllëmbën e vet. Havaja u përlot pak, i fshiu sytë me pëllëmbë dhe ia mori këngës me zë të trashë, por tërheqës.

— Kësaj i them këngë unë! — thirri Abedini dhe ktheu gotën.

Më në fund iu lutën të këndonte edhe Xhelos. Tixhja atë kurrë nuk e kishte dëgjuar të këndonte bashkë me njerëz të tjerë. Ndonjëherë e kishte ndier tek ia thoshte me zë të ulët, si duke pëshpëritur, por fare rrallë. Tani priste ta dëgjonte. Dhe nga emocioni i djersitën pëllëmbët e duarve. Ajo donte ta shihte Xhelon mbi të gjithë. Asnjeri të mos ia kalonte.

Xhelo Mara i bëri me kokë Birkos, duke ia kujtuar vargun e parë të këngës dhe tonin e saj. Birko evgjiti e mori me gërnetë i pari. Pas pak ai pushoi dhe ia ngriti Xhelo Mara me zërin.

tij të butë dhe valë-valë, si në klubin e Dëllinjasit, por këtë herë ndofta më bukur:

*U trete, moj hardhingrënë,
u trete qiri më këmbë,
kafe miqve duke dhënë;
fajet i pati jot ëmë,
që të dha në oxhak të rëndë!...*

Përveç isos asgjë s'pipëtinte. Mbanin vesh vetëm Xhelon dhe Birkon që ia kthente dhe që ia mbushte me gërnetë në intervale. Hatixhesë i rrihte zemra në gjoks si zog thëllëze. I dukej sikur kurrë nuk kishte dëgjuar këngë të tillë.

« O zot! — tha ajo me vete. — Ç'eshtë kjo mrekulli! » — dhe padashur ia shtrëngoi aq shumë krahun, sa ai, duke kënduar, e lëvizi.

Pastaj e kuptoi që ia shtrëngoi shumë dhe i afroi buzët pranë krahut për t'ia puthur. Por menjëherë erdhi në vete. Ajo nuk ishte vetëm. Përreth kishte njerëz.

Abedini u grit përsëri. E përqafoi dhe e puthi Xhelon. Iu mbushën sytë me lot dhe filloi të qante. Të gjithë e vështruan këtë burrë që qante dhe u erdhi vështirë. Ai i fshiu lotët me mëngë dhe ngriti gotën:

— U përlota! Na ndanë me Xhelon, me këtë njeri zemërflori! Ta pimë me fund për shëndetin e tij. Të trashëgohet dhe me një tufë fëmijë. I lumtë ajo gojë që i nxjerr xhevahirë. Ta pimë

për Hatixhenë, më të mirën dhe më të bukurën e fshatit. Të trashëgohet. Për ju, o miq të dashur!

Tërë atë pasdite kënduan, madje luajtën edhe valle. Ishte një dasmë e vërtetë. Erdhën edhe fqinj të tjerë nga shtëpitë rreth e rrotull, erdhi edhe Zekirja Gyzeli me të shoqen. Abedini bëri disa vrima me kobure në tavan dhe luajti valle me Havanë. Që atë ditë e mori vesh i gjithë fshati se Xhelo Mara ishte martuar dhe dasmën e kishte bërë në shtëpinë e Abëdin Shpuzës.

Xhelo Mara të nesërmen u ngrit menatë dhe u nis për në Dëllinjas. Iku i qetë dhe me mendje të fjetur se Hatixheja quhej e martuar dhe asnjëri nuk guxonte t'ia prekte as qimen e flokut...

3

Themelet e shtëpisë kishte nja dy-tri javë që ishin hedhur dhe muret kishin filluar të dilnin mbi tokë. Por me sa dukej ndërtimet do të zgjatnin, pasi ndërkohë gruri ishte zverdhur dhe të gjithë njerëzit, të vegjël e të mëdhenj, do të merreshin me korrjet dhe shirjet. Kujt do t'i binde në mend atëherë për ndërtimin e shtëpisë së Xhelo Marës! Edhe vetë i zoti i saj e kishte mendjen të shpërndarë në punët e përditshme, sa

në përgatitjen e korrjeve, aq edhe në prashitjen e misrit dhe të pambukut. Vështirësia e korrjeve është se në të njëjtën kohë vijnë edhe prashitjet, edhe ujëtjet e bimëve të tjera.

Xhelo Mara ngrihej mënatë dhe shkante nga stër më ngastër dhe nëpër to zgjidhte grurin më të mirë, ngulte shkopinj dhe në ta lidhte copëra kartoni të shkruara: «Parcela Nr. 1-a», «Parcela Nr. 2-b» e të tjera. Këto, sipas tij, ishin elitat e farës së grurit, që duheshin korrur veç, për t'u mbajtur për farë. Një punë e tillë bëhej për herën e parë në Dëllinjas. Në fshat ishin mësuar që farën ta blinin dhe ta merrnin të gatshme pa kokëçarje. Kurse, po ta bënë vetë, jo vetëm kishin cilësi më të mirë, por edhe shpenzimet do të ishin më të pakta. Madje, po të arrinin që të shisnin farën, vlera e ditës së punës do të rritej, se hynin para më shumë. Kush nuk e blinte farën, goftë edhe me çmim të lartë! Mendimin e Xhelos e kishte pritur me interes të madh Nexhmedin Gyzeli dhe kishte urdhëruar të bëhej ashtu siç thoshte zëvendësi i tij. Edhe në ujëtjen e misrit dhe të pambukut Xhelo Mara kishte vënë rregulla të reja, duke i rrëzuar të vjetrat. Dhe kjo ndodhi kështu një ditë, kur saçi i diellit përvëlonte: Xhelo Mara me Nexhmedin Gyzelin shikonin ujëtjen e një are të madhe me misër anës përroit. Ishte lëshuar uji dhe ara ishte topitur me këtë lëng jetëdhënës.

— Bukur! — tha Nexhmedini i djersitur, me xhaketë në dorë.

— Keq sa s'ka ku të shkojë!

Nexhmedin Gyzeli i ra me bërryl:

— Keq që po ujitin?

— Duhet ujitur natën. Dita këtu nuk është e mirë për ujitje. Uji i këtij përroi është i ftohtë... — tha Xhelo Mara.

— E pastaj? — pyeti Nexhmedini.

— Ne të dy jemi të nxehtë e të djersitur. Ti ke zhveshur xhaketën. Po të pish ujë, mund të ftohesh e të marrësh pleuritin. Edhe misri tani është i nxehtë. Vapë e madhe! Ti i jep të pijë ujë të ftohtë, ai ftohet dhe merr pleuritin. Si njeriu! Natën toka është e freskët, misri i padjersitur. Pi ujë! As ftohet, as merr pleurit!... — tha Xhelo Mara duke qeshur.

Këtë Nexhmedin Gyzeli nuk e kishte dëgjuar. Të mbush mendjen ky qerratai!, mendoi ai. Por njerëzit nuk ishin mësuar të ujitnin natën. Natën ata flinin.

— Të flenë ditën! — tha Xhelo Mara. — Gjithë ai mundim për lërimin, mbjelljen e prashitjen të shkojë kot për disa orë që kërkon ujitja?

Nexhmedin Gyzeli i zgjati kutinë e duhanit.

— Dridhma, se s'di! — tha Xhelo Mara.

— Vërtet, harrova! — dhe ia drodhi cigaren.

— Duhet të ndërtojmë dhe nja tri-katër furrë gëlqereje.

— Ç'i duam gjithë ato? — pyeti Nexhmedini, duke thithur cigaren.

— Ato tokat andej prapa kodrave janë acide. Po t'u hedhim shtatë kuintalë gëlqere për hektar, e dyfishojnë grurin. Bëhen të ëmbla. Tani rrënjët e grurit pinë thartirë. Limontozi të gërryen barkun... — qeshi përsëri Xhelo Mara. — Pastaj gëlqerja na duhet edhe për ndërtime. Edhe mund të shesim. Për fshatin pasuri është!...

Nexhmedin Gyzeli ecte, pinte duhan dhe mendohej. Ai nuk arrinte ta kuptonte pse ky njeri me tërë këtë mendje të merrej kaq së prapthi.

— More Xhelo, s'të kam pyetur, ç'shkollë ke ti?

Xhelo Mara qeshi, se të njëjtën pyetje ia kishin bërë dhjetëra njerëz në këtë krahinë.

— Pothuajse kam mbaruar Liceun Francez të Korçës.

— Pse pothuajse?

— Më mbetën nja dy vjet.

— Pastaj?

— Lëre, o Nexhmedin! — bëri me dorë Xhelo Mara, se nuk donte të tregonte.

— Dua ta di se jam komandanti yt! — qeshi Nexhmedin Gyzeli.

— Eh! Pastaj dola kaçak në male. Më vonë partizan e me radhë!

Nexhmedin Gyzeli qëndroi menjëherë, e uli kokën për ta parë Xhelon që nga poshtë në fytyrë:

— Kaçak? Ik, or, se tallesh!

— Kaçak, se çfarë? Myslim Peza kaçak ka qenë në fillim, Shahin Matraku kaçak ka qenë, Riza Kodheli kaçak ka qenë! Me Riza Kodhelin kam qenë edhe unë. . . — tha Xhelo Mara dhe tundi krahun në erë, që do të thoshte: «lëri këto!» . . .

— Ik, ore!

Por Xhelo Mara më vonë ia tregoi historitë e jetës së vet. Ia tregoi copëra-copëra. Edhe si u plagos në Demonstratën e Bukës në Korçë, edhe si u fsheh në shtëpinë e Petrika Kaleshit, që shishte manifakturë.

— Ky Petrika që është kryetar i Komitetit Ekzekutiv në rrethin tonë? — pyeti Nexhmedin Gyzeli.

— Jo kryetar, nënkryetar! — tha Xhelo Mara.

— Ç'thua, more! Ka një javë që është bërë kryetar! — tha Nexhmedini.

— Ashtu? Ka punuar, ka punuar! — tha Xhelo Mara si nëpër ëndërr.

— Hëm! E di se sot më ke habitur?

— E, more Nexhmedin! Gjëra të zakonshme!

— Ç'të zakonshme, more, ç'të zakonshme! . . .

— psherëtiu Nexhmedin Gyzeli dhe i tha të ngji-

teshin në fshat e të pinin një kafe në klub, se ishin lodhur nëpër ara mes diellit.

Në klub nuk qëndruan gjatë. Nexhmedinin e njoftuan se për tri-katër ditë do të bënte një vizitë në Dëllinjas dhe në fshatrat fqinjë kryetari i ri i Komitetit Ekzekutiv për t'u njohur nga afër me fshatarët. Duheshin nxjerrë disa të dhëna për grurin dhe përgatitjen e të korrave, për prashitjen e misrit, për gjendjen e bagëtive, për perspektivën e fshatit... Mjediset e qendrës së fshatit dhe zyrat kishin nevojë të pastroheshin, që, kur të vinte kryetari, të mbetej i kënaqur.

Nexhmedin Gyzeli e vuri në lëvizje gjithë fshatin, gratë, vajzat, nxënësit. U fshinë oborret dhe rrugët, u pastruan vijat e ujit dhe hendekët. Banakierëve dhe pastrueseve të klubit u tha të lanin përparëset e bardha, që të mos shërbenin të pistë si fshirës oxhakësh. Xhelo Mara i vështronte gjithë këto përgatitje e gjithë këtë shqetësim dhe nuk besonte që të ishte Petrika Kaleshi ai që prisnin. Shkonte e rrinte krejt i hutuar dhe i çoroditur. Ndiente një zbrazësi toriçeliane në shpirt. Kur të vinte ky kryetar i ri për vizitë, t'i dilte para sysh, apo të fshihej diku? Ah, sa të lumtur janë ata që nuk dinë asgjë!, mendonte ai.

Dhe pas tri-katër ditëve kryetari i ri, Petrika Kaleshi, erdhi në Dëllinjas. Doli nga «Gazi» i ri i mbathur me çizme dhe i veshur me rroba gjysmushtarake, xhakëtë me jakë gjysmë të mbyllur dhe kapele me strehë. Kur zbriti nga

makina, ngriti dorën lart në shenjë përshëndetjeje. Pastaj i takoi të gjithë me radhë, i përziemërt dhe autoritar. Ua shtrëngoi dorën Nexhmedinit dhe kuadrove të tjerë të fshatit, kaloi krah Xhelo Marës, si pa e vënë re, pyeti shpejt e shpejt për punën dhe shëndetin e njerëzve dhe u ngjiti në zyrat e fshatit, i shoqëruar nga një suitë e tërë. Xhelo Mara nuk u besonte syve të vet. Petrika Kaleshi për një kohë të shkurtër ishte ndërruar krejtësisht. Ecte rëndë, fliste me fjalë të toneve të larta, nuk lëpinte buzën e poshtme, dinte të vrenjtej dhe të buzëqeshte, kur e donte rasti, kishte mësuar të të afronte dhe pastaj të të injoronte. Çudi e vërtetë!, mendonte Xhelo Mara gjithmonë prapa suitës.

Kur Petrika Kaleshi u ngjiti në zyrën e Nexhmedinit tok me kuadro të tjerë, Xhelo Mara, megjithëse ishte nënkryetar, nuk u fut brenda. Qëndroi në korridor me tre-katër të tjerë, duke pirë duhan, i hutuar dhe i papërqendruar.

Në zyrë Petrika Kaleshi, pasi pyeti për punët e stinës në bujqësi, tha:

— More, këtu në Dëllinjas keni një, ... një... dale, si e ka emrin? Ah, po! Keni një Xhelo Mara!... Hëm!... Si duket ky?... Është shtruar ky?...

— Është burrë i vërtetë... — tha Nexhmedin Gyzeli.

Kryetari, Petrika Kaleshi, perëndoi sytë:

— Nejse, është i vërtetë a i gënjeshtërt, s'e dimë! ...

Disa, për t'ia bërë qejfin, qeshëm dhe ai u kënaq me shprehjen e vet që bëri aq efekt. Dhe, ç'është e vërteta, disa shprehje, që mund të tingëllojnë në mënyrë banale në gojën e një njeriu të zakonshëm, kur fliten nga një udhëheqës, duken si mençurira të rralla.

— Nejsë, — vazhdoi ai, — të shtrohet, të ulë kurrizë e të djersitë. T'i shërbejë popullit, përndryshe e flakim tej!

— Punon me mend! — tha Nexhmedin Gyzele.

— Me mend dhe me krahë të punojë! Ka shumë borxhe për t'i larë Partisë! — tha Petrika Kaleshi dhe u hodh në një temë delikate: — Po me luftën e kllasave si vini? — ai nuk e shqiptonte «klasë», po «kllasë». — Lufta e kllasave, ajo të zhvillohet! Të ecë përpara! Ne jemi më pas se rrethet e tjera në luftën e kllasave! Ja, ky, si i thonë, Xhelo Mara, t'i nënshtrohet luftës së kllasave! Ashtu!... Edhe me këtë Xhelon ta zhvillojmë luftën e kllasave... E shohim që e dredh, fap, e shtrëngojmë me darën e luftës së kllasave! Ashtu... — dhe ai shtrëngoi grushtin e vockël me lëkurë të bardhë.

Në zyrën e Nexhmedin Gyzelit kishte shumë njerëz dhe filloi të bënte vapë, megjithëse dritaret ishin hapur.

— Ku e kisha mendimin? — tha ai. — Ashtu! Të shkojmë në nja dy-tri familje dëshmorësh! Dhanë gjakun ata. Ashtu! T'i çmojmë familjet

e tyre. Në saje të gjakut të tyre ecëm përpara pa u ndalur.

Ata dolën nga zyra. Bishti i suitës zgjatej. Përpara ecte madhështor Petrika Kaleshi, duke i rënë qafës së çizmes ngjyrë kafe me një thupër të hollë thane. Xhelo Mara e vështronte nga larg dhe kafshonte padashur buzët. Petrika Kaleshi shikonte kodrat dhe tregonte me dorë të shtrirë:

— Në këto tri kodra, atje ku duken disa si gunga, janë tumat, domethënë, varret e përba-shkëta të pellazgëve dhe më vonë të ilirëve. Dhe pse jo? Edhe të taulantëve të mëvonshëm. Majat këto kodra i kanë të prera. Ky është një tregues i vërtetë i ekzistencës së kalave të lashta të taulantëve. Kur ka maja të prera, ka kala! Ruajini këto thesare të paçmuara të të parëve tanë!...

— I ruajmë, shoku Petrikë, i ruajmë! — tha Nexhmedin Gyzeli.

Në shtëpinë më të afërt qëndruan. Shoku Petrika i hodhi një vështrim suitës së njerëzve:

— A! S'e kemi kështu! Më pak njerëz! Të mos e zmadhojmë ceremoninë. Më me modesti! Unë jam një shërbëtor i popullit si të tjerët...

— Kjo shtëpi ka qenë bazë luftime. Jeton e ëma e dëshmorit Muhamet Shkëmbi, — tha Nexhmedin Gyzeli, duke i kaluar shkarazi fjalët e Petrika Kaleshit.

Në oborr kishin dalë tri-katër plaka me fustane të zeza, tre-katër burra, nuse e djem të rinj. Shoku Petrika u drejtua nga plakat, i për-

qafoi, i shtrëngoi në gjoks dhe ngriti të dy kra-
hët:

— Si jeni, moj nëna, e ju, vëllezër e motra!
Gëzohem që ndodhem mes jush! Të parën vizitë te ju po e bëj! I dhatë vendit lulen e rinisë!

— Të rrosh, o bir! — tha njëra nga plakat dhe në oborr duartrokitën.

Xhelo Mara kishte zënë kokën me të dy duart dhe qëndronte i mbështetur për shtatin e një kumbulle. I dukej sikur nuk jetonte në një realitet konkret, por në një sfond ëndrre.

Gjysma e suitës hyri në shtëpinë e familjes Shkëmbi, ndërsa gjysma tjetër qëndroi në oborr. Petrika Kaleshi u ul në krye të dhomës në një kanape të gjatë, duke mbajtur krahun e tij mbi shpatullat e plakës.

— Mbi gjakun e bijve tuaj u ngrit pushteti popullor! Prandaj i nderojmë. Armiku i kllasës kërkon që ne ta harrojmë gjakun e tyre. Por lufta e kllasave zhvillohet, ecën dhe s'ndalet. E keni parë atë llokomotivën, që heq vagonat? Ash-tu! Lufta e kllasave është llokomotiva e shoqërisë. Çan përpara kjo llokomotivë. Del në shinat e trenit armiku i kllasës, e shtyp llokomotiva! Ash-tu!... Të fortë ju kemi, nëna e baballarë! Pëlçet armiku i kllasës nga zilia që ju kemi!

Pasi pinë nga një gotë raki e nga një kafe dhe pasi uruan, dolën në oborr, të përcjellë nga të zotët e shtëpisë. Me t'u larguar nga oborri, atje, mbështetur mbi shtatin e kumbullës, Pe-

trika Kaleshi vuri re Xhelo Marën. Pa e zënë për dore, tha:

— A! Ti je ai Xhelo Mara! Ashtu! Ul kokën e puno! T'ia shpërblesh Partisë! Një herë të shpëtuam! Ashtu! Herë tjetër s'ta kemi borxh! Të ulësh kokën. Populli të mbron, por, kur ia ke me hile, s'të fal! Ashtu! Na mësoi shumë lufta! Katër vjet kaluam në zjarrin e luftës, katër universitete bëmë! Ashtu! Ul kokën! Të lamë si nënkryetar, të na falënderosh! Me djersë të na e shpërblesh! Ç'ke qenë ti? Një fshatar i thjeshtë! Të bëri kuadër pushteti i popullit! Këtë të mos e harrosh! Atje në Kallamgjatë na ngatërrove! Na nxore telashe. U mor edhe hetuesia me ty! Ta falëm! Ashtu!... — dhe ndoqi udhën bashkë me grumbullin e njerëzve, që formonte një bisht të gjatë.

Petrika mbante kokën lart, ngrinte vetullat dhe herë-herë hidhte vështrimin larg i menduar.

— Të shohim edhe një parcelë me grurë. Duke e parë të nxjerrim një konkluzion se ku do të arrijmë me grurin.

Nexhmedin Gyzeli e drejtoi në një nga ngatërroshat më të mira, atje ku Xhelo Mara kishte ngatërroshat dhe kishte shënuar në kartonë numrat dhe shenjat e shpikura prej tij.

— Ashtu!... — tha shoku Petrika. — Do të kemi grurë sivjet. Është bërë gati për të korruar. Ashtu! Po këta shkopinj me copëza kartoni të shkruar ç'janë?

— E kemi për farë! — tha Nexhmedini.

— Ashtu!... Ç'ju duhet fara! Ç'e keni shëmtuar parcelën me këta shkopinj! — tha Petrika Kaleshi.

Nexhmedin Gyzeli kërkoi me sy Xhelo Marën. Si e vuri re andej nga fundi i bishtit të suitës, i bëri shenjë të afrohej.

— E shpjegon Xhelo Mara! — tha ai.

Petrika Kaleshi prishi buzët:

— Ç'na duhet shpjegimi i tij! Pse ta ndajmë grurin e farës që në parcela? E shijmë dhe e zgjedhim! Ç'e keni shëmtuar parcelën me këta shkopinj!

— Fara zgjidhet që në parcelë. Atje merren elitat. Fara është gjeneratori i prodhimit të grurit! Është pasuria më e madhe! — tha Xhelo Mara.

— E di unë atë gjenerator, e di! Po hiqini këta shkopinj. Farën zgjidheni atje në lëmë! — tha ai me autoritet dhe i palëkundur në mendimet e tij.

Xhelo Marës i erdhi për të bërtitur. Zëri iu ngjiti që nga fundi i gjoksit dhe i arriti gjer në gojë:

— Nuk zgjidhet fara në lëmë! — tha ai ngadalë, por me një zë të gërvishtur nga mundimi për t'u përmbajtur.

— Të bësh siç të them unë! — thirrri shoku Petrika.

Xhelo Mara përsëri i shtrëngoi veten për t'u përmbajtur.

— Më falni, po atë që kërkonte ju, nuk e bëj! — tha Xhelo Mara. — Unë ngaherë jam marrë me tokën dhe nuk kam shitur tekstile...

Ata më të dobëtit dhe më të përulurit, që miratonin çdo gjë që thoshte Petrika Kaleshi, bënë sikur u inatosën me fjalët e Xhelos. «Si mund t'i flitet kështu kryetarit!» Dhe kjo është e natyrshme. I dobëti kujton se, po të përulet para të fortit dhe po t'i bëjë lajka, duke u stërmunduar për të qenë i sjellshëm dhe për të pasur të njëjtin mendim me të, fiton besimin dhe simpatinë e tij. Për këtë ai përdor armën e dobësisë së vet, armën që shpreh përulësinë dhe mjerimin shpirtëror. Xhelo Mara këtë nuk mund ta bënte. Duke ia kujtuar Petrika Kaleleshit tekstilet që pati shitur në Korçë, ai tha një të vërtetë. Kjo e vërtetë e bëri Petrika Kaleshin padashur të vente në origjinë, duke harruar që tanimë ishte kryetar. Harroi dhe lëpiu buzkat, siç bënte atëherë, kur nuk kishte përgjegjësi. Nexhmedin Gyzeli, që e dinte edhe lëpirjen e buzkave, edhe historinë e tekstileve, uli kokën.

— Nejse, këto i dinë specialistët! — i ra tangent Petrika. — Po ju ta ruani grurin nga sabotimi i armikut të kllasës, — iu drejtua ai turmës. — Vigjilentë, vëllezër! Armiku i kllasës në radhë të parë dëmton ekonominë! A

s'veproi në këtë mënyrë Feti Kalaja? A s'donte t'u vinte kazmën kooperativave? Ne që u thijnëm në luftë, e njohim mirë armikun e kllasës! Ndezim luftën e kllasës dhe e shtypim armikun nën rrotat e lokomotivës së saj. Revolucioni s'pyet për asnjëri. Feti Kalaja ishte kryetar si unë, por lufta e kllasës iu përvesh dhe e bëri naaa! — dhe ai shtriu pëllëmbën e vockël, duke qëndruar anës arës me grurë të pjekur.

Xhelo Marës këtë radhë iu qesh dhe vuri duart para gojës. Petrika Kaleshi i hodhi një vështrim të rreptë dhe ngriti vetullat. Pastaj u kthye përballë kodrave, ku shtriheshin të tri lagjet e fshatit.

— Ato kodra duhen mbjellë...

Xhelo Mara u skuq, pasi edhe ai kur erdhi në fshat këtë mendim kishte pasur, por Nexhmedin Gyzeli ia kishte hedhur poshtë.

— Ashtu! Fshati dalëngadalë të prishet dhe të zbresë në fushë, ja atje! Të bëhet me planimetri... — tha Petrika Kaleshi.

— Ju thoni që ta zëmë tokën më të mirë të bukës me mure shtëpish! Të parët tanë nuk kanë qenë budallenj që e kanë ndërtuar fshatin në kodra! — u hodh Xhelo Mara dhe e vështroi Nexhmedin Gyzelin për të gjetur mbështetjen e tij, por ai nuk foli, përkundrazi u vrenjt, pasi e quante të tepërt këtë kundërshtim të dytë kaq të hapët dhe pa takt.

— Ju, Xhelo Mara, harroni pozitën tuaj! Ku-

shdo mund të më kundërshtojë, dhe unë e mirëpres debatin, por ju s'keni të drejtë morale...

Xhelo Mara heshti dhe tundi krahun në erë, sikur të thoshte: «Bëni ç'të doni!» Edhe ky gjest Nexhmedin Gyzelit nuk i pëlqeu. Qenka e vështirë që njeriu të përmbajë veten edhe kur e dika fundin e vet, mendoi ai.

— Më falni, vëllezër! — tha Petrika. — Del një dhe të prish gjakun! Tani si e kemi programin? Ah, po! Takim me kuadrot e krahinës. Pardon, të fshatit.

Të gjithë kthyen kokat dhe kërkuan me sy Xhelo Marën, këtë heretik të ardhur nga larg këtu në Dëllinjas, dhe pritën që të ndërhynte Nexhmedin Gyzeli për t'i tërhequr vërejtjen për sjelljen e pahijshme. Mendimi i Xhelos mund të ishte i drejtë, por kishte vend tjetër ku të shprehej. Pse doemos u dashka të dalë përballë një turme të tërë? Kjo bëhet me qëllim për të ulur autoritetin e një drejtuesi.

Grumbulli i njerëzve u kthye në qendër të fshatit. Xhelo Mara nuk kishte dëshirë të shkonte në takimin që do të bëhej me kuadrot. Prandaj, kur ata hynë në një nga klasat e shkollës së fshatit, ai shkoi në klub.

Në takim kishte brigadierë, agronomë, mësues, shitës. Petrika Kalesh, pasi foli për arritjet e rrethit dhe veçanërisht për ndërzimin artificial, u hodh në problemet e kuadrit:

— Kuadri është thesar i paçmuar! Ja, sot,

ju, bij fshatarësh, drejtoni një ekonomi e një kulturë të tërë. Por punën tuaj ta shoqëroni vazhdimisht me ngritjen ideologjike. Të brumoseni me idetë e marksizëm-leninizmit fitimtar. Me laps të kuq t'i nënvizoni librat që përçojnë këto ide, se ashtu përvetësohen. Të jeni në ballë të luftës së kllasave. Ashtu!... Nuk duam të dimë nëse u bë apo s'u bë gruri! Edhe të mungojë gruri, nuk është ndonjë hata. Hata është kur mungon formimi ideopolitik! Ashtu!... Hata është kur harrohet lufta e kllasave! Pse e them këtë? E them pse ka kuadro që e harrojnë luftën e kllasave dhe bien në grackën e armikut të kllasës. S'ka sentimentalizëm këtu! Lufta e kllasave t'i dërrmojë këta shërbëtorë të imperializmit! Ashtu!... Dhe armiq të kllasës ka kudo! Ja, sa armiq të kllasës keni ju këtu në Dëllinjas? I keni të inventarizuar? Pa më thoni? — dhe ai i hodhi një vështrim të plotpushtetshëm sallës. — Fol, o Nexhmedin Gyzeli, sa armiq të kllasës keni?

— Deri tani në fshat nuk kemi! — tha Nexhmedin Gyzeli.

Petrika Kalessi i ra çizmes me purtekën e hollë prej thane:

— Si s'keni! Gabim! Po luftën e kllasave pa armiq si do ta bëni? Edhe në s'ka, t'i gjeni, se përndryshe shuani luftën e kllasave! Këtu i keni, po nuk i shikoni! Ngacmojini, nxitini, pickojini dhe do të dalin! S'paskeni! Si s'paskeni! Po Xhe-llo Marë nuk bëhet armik kllase? Bëhet! Shpo-

jeni pak xëk-xëk-xëk, dhe do ta shihni si do të ngrihet mbi sipërfaqe. Ja, unë sot, ç'bëra? E pikova pëc-pëc-pëc, dhe doli. Unë nuk isha budalla, që të thosha ta hiqni fshatin e të parëve tuaj nga kodrat dhe ta zbrisnit në fushë! Pëh! E bëra këtë për të dalë armiku i kllasës dhe ju e patë se ç'fytirë tregoi! Xëk-xëk! Ashtu!... Nuk isha aq budalla sa të mohoja rëndësinë e farës së grurit. Unë e di që fara zgjidhet që në parcelë! Por thashë se kjo zgjidhet në lëmë dhe jo në parcelë për të zbuluar armikun e kllasës. Atij s'iu durua dhe kërceu! Prandaj nxitini, që ta nxjerrin kokën nga vrima ku e kanë fshehur! Atëherë, me t'ia parë kokën, lëshojmë lokomotivën e luftës së kllasave dhe ia bëjmë përshesh... Ashtu! — dhe Petrika Kaleshi nxori shaminë nga xhepi për të fshirë djersët. — Imperialistët na kanë halë në sy! Nuk duan të na shikojnë të lumtur. Ata janë luftënxitës të tërbuar. Nxitin fqinjët tanë që i kemi në kufi të na sulmojnë. Por do të thyejnë hundët në shkëmbin e granitit tonë. Në strategjinë e imperializmit, veçanërisht amerikan, bën pjesë edhe hedhja në sulm kundër nesh e rezervës së brendshme, e rekrutëve të tij, armiqve të popullit, që herë tulaten nga frika dhe herë nxjerrin kokën, duke mbajtur veshët të ngritur. Këta armiq, rekrutë të imperializmit, janë midis nesh, janë ish-fashistët e ballistët, ish-bejlerët e kulakët e sotëm, janë gjithë gërmadhat që kanë mbetur nga kështjella e tyre e rrëzuar. Këto gër-

madha nuk duhet t'i nënvleftësojmë dhe pihuri i tyre nuk duhet të na vërë në gjumë. As gjumin e tyre të mos e quajmë gjumë të vërtetë. Kur i shohim që flenë, të shkojmë e t'i shpojme me hosten, t'i ngremë nga dremitja dhe t'i hedhim nën rrotat e lokomotivës së luftës së kllasave për t'i dërrmuar siç dërrmohet mishi për sallam e për llukanik. Lufta e kllasave nuk është aheng, nuk është as dasmë që mbaron me mbylljen e dhëndrit në dhomë me nusen, nuk është as shkrepjë e një kobureje në një pritë. Ajo vazhdon me dhunë të pamëshirshme dhe vjen gjithmonë duke u ashpërsuar. Këtë të mos e harrojmë!... — tha Petrika Kaleshi duke fshirë përsëri djersët me shami.

Nexhmedin Gyzeli dëgjonte dhe rrinte i vrenjtur në presidium. Ndonjëherë zinte kokën me të dy duart, sikur të kishte frikë se mos i fluturonin flokët. Por ai as mund t'i pohonte dhe as mund t'i mohonte fjalët e Petrika Kaleshit. Mbase në fshat kështu duhet folur për t'i kuptuar më mirë mendimet! Pastaj ku ta dish se çfarë të dhëna kanë për punën e këtij Xhelo Marës!

Petrika Kaleshi hodhi një vështrim të gjerë në sallë:

— Ka ndonjë vërejtje, a ndonjë pyetje për sqarim më të plotë?

Nga mesi i sallës u ngrit një burrë i shkurter dhe i parruar me një xhakëtë me mëngë të grisura.

—Urdhëro! — tha Petrika Kaleshi.

Burri shikoi një herë përreth, hoqi nga koka shapkën e vjetër, e vuri nën sqetull dhe diçka foli nëpër dhëmbë. Petrika Kaleshi i hapi kra-hët:

— Nuk po të dëgjojmë!

Folësi e vuri shapkën nën sqetullën tjetër:

— Jo, jo! Ka, që thua ti, ca gjëra që s've-në! — dhe heshti për një çast. — Kemi fëmijë, kemi gra, që thua ti. Mirë që i kemi. Shyqyr, plot i kemi shtëpitë. Po ka edhe njerëz që s'kanë shtëpi, që thua ti. Janë të vjetër këta njerëz kë-tu në Dëllinjas, denbabaden, që thua ti. Nuk mba-het mend që kur është ngritur Dëllinjasi, që thua ti! — dhe përsëri heshti.

Nexhmedin Gyzeli ngriti kokën e rëndë dhe zgjati krahun nga ai që fliste:

— Po hë, ore Laze, ku do të dalësh?

— Ku do të dal, që thua ti? Vijnë njerëz, që thua ti, në Dëllinjas dhe mirë bëjnë që vijnë. Edhe kanë ikur nga Dëllinjasi dhe do të ikin. Ja iku Lamja, Tasi, Kumja. Ikën ca në Tiranë, ca në fermën e Sukthit, ca në Durrës, që thua ti! Lamja e Tasi i kanë marrë fëmijët e gratë. T'u rrojnë, si pëllumba i kanë! Tasi i kishte më të mi-rë fëmijët, po edhe Kumja, megjithëse i kishte pak të prapë dhe sherretë, të lezetshëm i kishte, që thua ti.

Në sallë filluan të qeshnin. Nexhmedin Gy-zeli përplasi shuplakat për të mbajtur qetësi.

— Shkurt, o Laze, shkurt! — thirri ai, ndër-sa Petrika Kaleshi buzëqeshi pa të keq.

— Shkurt, o Nexho, po flas, që thua ti. Kumja, që thua ti, e ka kyçur shtëpinë. Portën e oborrit e ka kyçur dhe portën e shtëpisë e ka kyçur. Shkoi më parë në Durrës, që thua ti, dhe bleu dy kyçe kaq të mëdha, — dhe bashkoi gishtërinjtë e të dy duarve për të treguar madhësinë e kyçeve.

— Puh! — bëri Nexhmedin Gyzeli.

— Mos bëj «puh», Nexho, se mbarova, që thua ti!

Salla qeshi përsëri. Lazja edhe një herë e vuri shapkën nën sqetullën tjetër.

— Edhe, që thua ti, Kumja me Tasin i mbajnë shtëpitë e tyre me kyçe, unë jam në lëndinë, si shoshar, që thua ti. S'kam shtëpi. Vjen një njeri këtu në Dëllinjas, mblidhet gjithë fshati, që thua ti, oburra t'i bëjmë shtëpi. Unë këtu denbabaden, s'kam shtëpi!

Petrika Kaleshi lëvizi nga vendi.

— Kush është ky i ardhur që po i bëjnë shtëpi? — pyeti ai.

— Po ja, që thua ti, është ai i asaj luftës së kacës, që thua ti! Lufta e kacës merr shtëpi sa vjen në Dëllinjas, unë që s'kam asnjë luftë kace, s'marr! U dashka të jem edhe unë në luftën e kacës që të marr shtëpi, që thua ti?

Dhe këtu oshëtiu e gjithë salla nga të qeshurit. Lazja shikonte rreth e rrotull me shapکہ

nën sjetull dhe nuk po e kuptonte përse qeshnin. Atëherë u ngrit Petrika Kaleshi dhe bëri me dorë:

— Dale, dale! Ky shok ka një hall! Njerëzit tanë i thonë thjesht mendimet. Ata nuk kanë oratori, por kanë sinqeritet dhe vërtetësi në shprehjen e mendimeve. Le ta dëgjojmë shokun Laze! Hë, more shoku Laze, kush është ky i ardhur që na marrka shtëpi?

— E dini vetë ju, që thua ti. Edhe ai, që thua ti, le të marrë shtëpi, se në lëndinë s'mund të flerë. Po le ta marrë shtëpinë e Kumes a të Tasit, — tha Lazja.

— Unë pyes cili është! — thirri Petrika Kaleshi.

— Ju jeni qeveria, e dini vetë, që thua ti! — tha Lazja dhe u ul me shapکہ nën sjetull.

Petrika Kaleshi ia afroi kryet Nexhmedin Gyzelit dhe pyeti për emrin e të ardhurit, megjithëse e mori me mend se ishte Xhelo Mara. Pastaj u ngrit dhe iu drejtua në fillim Lazes, pastaj sallës:

— Shoku Laze bëri mirë që e ngriti këtë problem. E ngriti si revolucionar, me guxim dhe pa kompromis. Haptazi, shokë, haptazi! Ne do ta shohim këtë çështje! Njerëzit tanë që dikur kanë qenë të shtypur nga bejlerët, agallarët dhe tregtarët, si mund të mbeten pa shtëpi? Këta në radhë të parë duhet të kenë shtëpi! Unë po e mbaj

shënim diskutimin e shokut Laze! Ja, ku i kemi kuadrot! Kuadro si shoku Laze duhet të përkrahen, t'u jepet dora, të bëhen drejtues.

Takimi me kuadrot mbaroi. Duke dalë, Petrika Kaleshi i buzëqeshi Nexhmedin Gyzelit:

— I dua polemikat! Lufta na ka mësuar shumë! Shikoje atë çështjen që ngriti ai Lazja. Le që do t'ju dërgoj një udhëzim.

Nexhmedin Gyzeli ecte i zymtë. Na tani të ngrihet edhe Lazja. E po, këtij Xhelo Marës fare nuk i ecën!

— Erdhi koha të ndahemi! Unë po largohem i gëzuar nga ky vend i begatë me njerëz të fortë e të zgjuar. Mirupafshim! — dhe Petrika Kaleshi ua shtrëngoi dorën të gjithëve.

Kërkoi me sy Xhelo Marën dhe, si nuk e gjeti, pyeti Nexhmedinin:

— Po ai Xhelo Mara nga u zhduk? Apo e mban ende hundën përpjetë. Kujdes me të! I llap gjuha edhe kundër kuadrit. Merr nëpër gojë të tjerët... Pse nuk erdhi në takim me kuadrot?

— Ka qenë i sëmurë! — e justifikoi Nexhmedin Gyzeli.

— Mundet, mundet! Prandaj fliste përçart! Mundet, mundet! — përsëriti Petrika Kaleshi.

Ai pastaj, i përcjellë nga të gjithë, hipi në makinë, përshëndeti me dorë dhe u largua.

Kreu i gjashtë

1

Zënka e Xhelo Marës me kryetarin e Komitetit Ekzekutiv bëri bujë në fshatin Dëllinjas. Për të flisnin shtëpi më shtëpi dhe arë më arë. Njerëzit thoshin se Xhelo Mara nuk kishte marrë përgjegjësi të mëdha, nuk ishte bërë kryetar komiteti apo ministër, se të gjithëve u ka kundërshtuar, kur i është dukur se s'kanë pasur të drejtë, se ai nuk kishte qenë kurrë i bindur dhe kokulur. Por disa flisnin se ai e kishte pësuar më shumë ngaqë nuk i paskësh dashur kooperativat. Duhet të kishte diçka. Nuk ishte e mundur që ky njeri me kaq shkollë dhe kaq i zgjuar të mbetej me një përgjegjësi kaq të vogël, një copë nënkryetar kooperative, pa pasur ndo-

një arsye të madhe, që dreqi e merr vesh se ç'ish-
te! Ndërsa ata më të zgjedhurit dhe njohësit më
të thellë të gjërave, ata që vinin herë pas here në
klub, mendonin se zënka me kryetarin e komi-
tetit nuk do të kalonte aq lehtë dhe se tymi do
t'i dilte më vonë këtij zjarri të ndezur. Por në
këtë zënkë tërthorazi ishte përzier edhe Nexh-
medin Gyzeli. Edhe ky në mes të gjithë atyre
burrave nuk e përkrahu Petrika Kaleshin, por
heshti, kur Xhelo Mara foli pa respekt. Kështu
pa gjë edhe ai nuk do të shpëtonte. Prandaj nje-
rëzit në Dëllinjas prisnin me kërshtëri të madhe
se ç'do të ndodhte. Edhe ndërtimi i shtëpisë së
Xhelo Marës do t'i hapë telashe të tjera Nexh-
medinit. Si mund të përkrahet një njeri i rënë
nga pushteti? Megjithatë koha kalonte pa ndo-
një ngjarje tronditëse. Mbaruan edhe korrjet e
grurit, po rritej misri dhe pambuku, po shtohej
vapa dhe po pakësohej uji dhe ajo që pritej nuk
po ndodhte. Ishte dendësuar vetëm puna për ndër-
timin e shtëpisë së Xhelos. Po viheshin trarët dhe
po hidhej çatia. Brenda suvatoheshin dhe lyhe-
shin muret e dhomave, jashtë bëheshin shkallët
e verandës dhe rreth e rrotull sheshohej dheu.
Këtu në këtë shtëpi Xhelo Mara do të sillte gruan
e dytë, fshatarkën e re nga Kallamgjata, që e ki-
shte lënë me barrë dhe tani priste fëmijë. Edhe
për këtë kishte shumë fjalë. Të gjithë mendo-
nin se punimet e shtëpisë ishin nxituar që fsha-
tarka nga Kallamgjata të vinte dhe të pillte këtu.

Sipas tyre, bashkë me rritjen e mureve të shtëpisë, rritej edhe barku i fshatarkës së Kallamgjatës. Kishte fjalë se i vëllai i gruas së parë të Xhelos qenkësh njeri me përgjegjësi të lartë në Tiranë dhe pret rastin që t'i japë atij një dënim të madh ngaqë ia la motrën dhe e turpëroi. Ndonjëri thoshte se për ngritjen e shtëpisë u mor vetë Nexhmedin Gyzeli, pasi kjo fshatarka e Kallamgjatës na qenkësh çupa e tezes së tij, një ulokeje të mjerë, që ka dhjetë vjet e mbërthyer në shtrat. Prandaj një nga arsyet që Nexhmedini e mbron dhe e përkrah Xhelon, është edhe kjo lidhje apo kjo krushqi.

Në kohën kur njerëzit prisnin se ç'do të ndodhte, erdhi në Dëllinjas një shkresë në formën e një urdhri të prerë dhe pak më vonë u duk inspektori Ruzhdi Tole, ai djali që e pati njoftuar Xhelon në Kallamgjatë për të shkuar në qytet, ku e kërkonin me urgjencë. Ai u takua me Nexhmedin Gyzelin dhe kuvendoi gjatë me të. Pas këtij kuvendimi Nexhmedin Gyzelin e panë shumë të mërzitur, madje edhe të zemëruar. Nga mërzia ai edhe në klub nuk vinte. Rrinte vetëm me Xhelo Marën, që e kishte marrë të jentonte në shtëpinë e tij, duke i lëshuar dhomën më të mirë.

Nexhmedin Gyzeli e mbajti të fshehtë kuvendimin me Ruzhdi Tolen. Të mbuluar e mbajti edhe atë shkresën në formën e një urdhri. Dhe një ditë ai iku nga fshati, duke ia lënë drej-

timin e punëve Xhelo Marës. Nuk i tha asnjëriut se ku do të shkonte. Por më vonë u mor vesh se kishte shkuar në fillim në qytet, pastaj edhe në Tiranë. Në fshat erdhi pas dhjetë ditëve. Nuk erdhi i gëzuar, por i zymtë dhe i mërziur akoma më tepër se më parë. Jo, jo! Duhet të ndodhë ndonjë gjë!, mendonin njerëzit.

— E shoh që je shumë i mërziur, Nexhmedin! — i tha një ditë Xhelo Mara tek rrinin të dy në dhomën e freskët të katit të parë.

Nexhmedin Gyzeli nuk i dha përgjigje, veçse urdhëroi të bijën të shtronte sofrën e vogël dhe të sillte ndonjë meze të lehtë. Vetë mori nga dollapi shishen e rakisë dhe gotat.

— Të pimë nga një gotë, pa dreqi t'i marrë të gjitha! — tha Nexhmedin Gyzeli, duke vënë shishen e rakisë në vatër, sa të shtrohej sofrja e vogël.

Fytyra e tij e gjatë, si e një kali të fortë, vetullat e mëdha gjer mbi sy dhe hunda me pak samar i jepnin pamjen e një personazhi të revolucionit meksikan, vetëm pa kobure në brezin e trashë prej lëkure.

Vajza e madhe e tij shtroi sofrën e vogël pak më të gjerë se një tepsi. Ishte një sofër që e kishte bërë vetë Nexhmedini për të pirë me dy ose tre miq a shokë nga më të zgjedhurit. E bija, e shoqja dhe njerëzit e tjerë të shtëpisë e dinin se, po të shtrohej kjo sofër, ai njeri që do të ulej pranë saj, ishte nga më të zgjedhurit. Atëherë

për këtë njeri kishte një kujdes të veçantë.

— Sa ta therr pulën, merrni pak gjizë e dja-thë, — tha vajza dhe doli.

Të dy u ulën këmbëkryq përballë njëri-tjetrit dhe filluan të pinin të qetë, në fillim të heshtur, të mbyllur secili në mendimet e veta. Nga jashtë dëgjohej zhuzhitja e zgjatur e gjinkallave, se ishte nxehtë. Pemët nga dritaret dukeshin fare të heshtura dhe pa asnjë lëvizje, si në dekorin e një skene teatrale.

— Ti, Xhelo, duhet të dish shumë gjëra për Petrika Kaleshin. Dhe sa më tepër të dish, aq më keq dhe aq më vështirë e ke! — tha Nexhmedin Gyzeli me sy në sofër.

Xhelo Mara e vërtiti me gishtërinj gotën e vogël dhe e vështroi Nexhmedinin, që pesha e kokës së madhe ia kishte përkulur shpatullat e gjëra.

— Mbase, mbase! . . .

— E dëgjove në bisedat me fshatarët atë ditë? «Neve lufta na ka mësuar shumë! Ne u thijnëm katër vjet në luftë! Ne e dimë se kush është armiku i kllasës» Pëh! — tha Nexhmedini duke i përqeshur frazat e Petrika Kaleshit.

Xhelo Mara qeshi.

— Vërtet, nuk flitet ashtu! Të kam thënë se në vitin e parë të Liceut kemi qenë bashkë, pastaj ai u bë ndihmësi i të atit në dyqanin e tekstileve. Tre vjet të tërë, sa isha kaçak, nuk shkova as në dyqanin e tyre dhe as në shtëpi.

Më 1942, kur u hodhëm me partizanët, shkova fshehurazi në dyqanin e tyre, i veshur si çoban. Në një të ndarë të dyqanit, në katin e dytë, tinëz të atit, folëm bashkë për luftën e për partizanët. Atëherë në Korçë kishin filluar traktet, atentatet, mbledhjet e fshehta.

«Pse rri larg këtyre gjërave, ti Petrika?» — i pata thënë.

«Është vështirë këtu në qytet... Bie në sy të italianëve dhe spiunëve...» — më tha.

«Po eja me mua në mal! Ka partizanë të rinj, madje edhe gjashtëmbëdhjetëvjeçarë!»

Më pa me frikë.

«Ik, o! Të ha kot ndonjë prumb! Ku i dihet luftës! As fundin s'ia dimë! Po të mos fitojnë partizanët? Ku të futemi! Ik, o budalla! Unë kam dyqanin! Paraja hyn kudo! Fiton ky, ke para. Fiton ai, ke para! Paraja është më e fituara! Me para je i nderuar edhe mes fitimtarëve, edhe mes të humburve. Ja, do të shohësh! Po të fitosh ti, unë përsëri do të jem i nderuar. Pse? Kam para! Pse? Pse të kam njohur ty. Të kam lidhur plagën. Ti nuk do të thuash që Petrika është i poshtër. Gjë s'të kam bërë! Te ne vjen edhe shoku Z. Shoku Z. në lëvizjen punëtore ka qenë, në demonstrata ka qenë! Tani është në ilegalitet! Kokë është! Luan ndonjëherë letra me tim atë. Im atë kostume i ka prerë. Fituat ju, ti dhe shoku Z. Nuk do të them unë që kam fshehur në shtëpinë time shokun Z? Po ai nuk do të më bëjë

një nder? Ti nuk do të më bësh një nder? A s'do të jem i fituar edhe pa dalë në mal partizan? Ik, o budalla! Të ha ndonjë plumb kot së koti!»

Kështu, i dashur Nexhmedin! — tha Xhelo Mara dhe e piu gotën.

Nexhmedin Gyzeli shtrëngoi ballin me dorë, si për të mbledhur mendimet.

— Vërtet i dolën ato që ka menduar! Dhe s'ke ç'i thua! Të flasësh keq, s'flet dot! Të flasësh mirë, s'flet dot... — psherëtiu ai.

— Doemos, ai s'ka bërë të këqija në kohën e Luftës. Shiste tekstile! Pastaj, kur ia mbyllën dyqanin, pas Luftës, shkoi nëpër aksionet e rinisë. Shpaloste flamurin, urraaa! Fol këtu; fol atje. Shoku Z. me pozitë. Një fjalë të mira e tha. Një fjalë të mirë e thashë edhe unë, se më lidhi plagën në demonstratë. U sajua biografia! E! — tha Xhelo Mara.

— Më mirë të mos i dije këto, Xhelo! — tha Nexhmedini.

— Tuhaf ti, Nexhmedin! — qeshi Xhelo Mara.

— Po për shokun Z. di shumë gjëra? — vuri buzën në gaz Nexhmedini.

Xhelo Mara u ngrit nga sofa për t'i shpirë këmbët:

— Rri, o Nexhmedin!

— S'ka mundësi të mos dish!

— Nga e ke marrë vesh ti që unë dikam? — pyeti Xhelo Mara me të qeshur.

— Ti një herë bie, një herë ngrihesh! Një herë shikohesh me dyshim, një herë çmohesh! Këto të vijnë se di gjëra, more i dashur!

Xhelo Mara u ul në sofër dhe mori frymë thellë. Ka fytyrëgjatë, mendoi ai për Nexhmedinin, është burrë i zgjuar.

— Eh! Shoku Z. luante letra me zotin Jorgos, të atin e Petrikës. E kishte dashnore edhe Silvën, të motrën e Petrikës. Silva ka qenë shumë e bukur. Shoku Z. nuk e mori për grua, se ajo ka pasur për dashnorë disa oficerë italianë. Kur e zunë më 1942 shokun Z. italianët, Silva ndërhyri me anën e një oficeri të njohur dhe e liruan papritur e kujtuar. Por nami iu hap sikur shoku Z. kishte dalë me heroizëm nga burgu, duke shpuar nën mur një vrimë... Këto i di Petrika, i di dhe unë. Nejse, shoku Z., kur u arrestua, mbajti qëndrim të mirë. E rrahën dhe asgjë s'tregoi... Po dihet dashnorja e tij dhe shpëtimi nga burgu. Jam njohur me të përmes Petrikës, që më 1936-n.

Në atë vit, kur e burgosën Gano Kodhelin, unë shkova dhe iu luta shokut Z. që të ndërhynte me ndonjë mik për ta liruar. E gjeta duke luftuar letra me zotin Jorgos. Ai më pa vëngër e më tha ta lija të qetë e të mos ia prishja lojën e letrave.

«Gano Kodheli ka miq vetë. Ka edhe flori. Le të paguajë e le të dalë nga burgu! Na lër, o djalë, të luajmë letra!» — më tha ai i egërsuar.

Nexhmedin Gyzeli kishte ulur kokën dhe dukej sikur me mendjen e vet vraponte pas tregimeve të Xhelo Marës. Madje e kishte harruar cigaren e ndezur në mes dy gishtërinjve, që shkurtuhej dalëngadalë, duke e zgjatur hirin e bardhë.

— Më e tmerrshme ishte diçka tjetër, — tha Xhelo Mara. — Kisha dy shokë nga Liceu. Të dy kishin mbetur në ilegalitet në Korçë. Ata kishin lidhje me një oficer shqiptar të kuesturës italiane. Oficeri i njoftonte se kush ishte në listat për t'u arrestuar dhe ata lidheshin me shokun Z. për t'i lajmëruar antifashistët që të ndërronin bazat e tyre dhe për t'u fshehur gjetiu. Në këtë mënyrë kanë shpëtuar me dhjetëra njerëz dhe do të shpëtonin edhe shumë të tjerë, sikur të mos kishte ndodhur një nga ngjarjet më të shëmtuara të atyre viteve, sipas mendimit tim. Një ditë u arrestua papritur shoku Z. Oficeri i kuesturës kishte qenë i sëmurë dhe nuk kishte mundur të shihte listat me emrat e atyre që do të arrestoeshin. Shoku Z. arrestimin e vet e mori si një veprim të një agjente të fshehtë dhe dinake që i bëhej Lëvizjes Antifashiste, duke e quajtur oficerin e kuesturës dhe dy shokët e mi të Liceut si spiunë të italianëve dhe si provokatorë në radhët tona. Atëherë, me t'u liruar nga qelia e hetuesisë, ai filloi të ngrinte kurthe ndaj të treve. Më parë ndërmoi një atentat kundër oficerit me anë të rrjetit të tij. Si e vrau oficerin, filloi ndje-

kjen e dy shokëve të mi ilegalë. Njërën mundi ta vrasë, kurse tjetrin nuk arriti dot ta kapte. Kur ndiqeshin ata, unë ndodhesha në Korçë. Në shtëpinë ku fshihesha, jetonte familja e atij që mbeti pa u vrrarë. Ai, i verdhë dyllë, më tregoi për ngjarjen e llahtarshme. Ishte i bindur se këtë e kishte organizuar shoku Z.

«Ti ç'ke ndër mend të bësh?» — e pyeta.

«Unë? Si të them... Do të dal në mal dhe nuk do të jem as me partizanët, as me italianët. Do të luftoj vetë...» — tha ai në kulmin e dëshpërimit.

Që atë ditë ai u zhduk nga qyteti, ndërsa unë vendosa të shkoja tek shoku Z. Si zakonisht e gjeta duke luajtur me letra. Si i ri, iu luta të më dëgjonte. Ai më futi në një të ndarë të dyqanit të zotit Jorgos. Pasi më dëgjoi, ma preu shkurt:

«Djalë, të këshilloj të mos merresh me gjëra që nuk të takojnë. Po të hysh në këto gjëra, e paguan me kokën tënde. Lufta ilegale ka ligje të rrepta!...» — dhe më ktheu shpinën me një pamje të zemëruar, që edhe sot, më rrëqeth.

Nexhmedin Gyzeli i ra me pëllëmbë ballit dhe u ngrit papritur. Vuri duart në xhepat e pantallonave dhe filloi të ecte nëpër dhomë, duke dredhur me njërin dorë njërën cep të mustaqeve.

— Ku qenke futur, more i gjorë! — psherëtiu ai.

Xhelo Mara hapi krahët.

— Fati i njeriut! — tha ai.

— I paske kërkuar vetes ngaherë telashe.

— Ç'të bësh? Kam rënë në vorbullat e ngjarjeve të vështira edhe kur nuk kam dashur vetë,
— tha Xhelo Mara.

Nexhmedin Gyzeli u ul. E përkëdheli gotën, e ngriti dhe, pa e vënë në buzë, e la përsëri në sofër.

— Pse s'thua se, sa të jetë shoku Z., t'i s'e ngre kokën kurrë! Nuk i kanë qejf ata njerëz që dinë shumë gjëra... S'duhet t'i dije! — tha ai i zymtë, sikur të ishte fajtor Xhelo Mara për ato që dinte.

— Tuhaf! Sikur e kam pasur unë në dorë për të mos i ditur.

— Jo, jo! S'duhet t'i dije! — përsëriti Nexhmedini.

Xhelo Mara mbështeti faqen në pëllëmbë dhe e vështroi Nexhmedinin i trishtuar dhe i lodhur.

Ndërkohë Lulja, vajza e Nexhmedinit, solli pulën e pjekur në një sahan të gjerë. Në sofër ra erë e mirë mishi. Nexhmedini e çapëloi pulën dhe gjoksin e saj ia vuri përpara Xhelos. Pastaj e ngriti gotën:

— Shëndeti yt, Xhelo! Sidoqoftë ti vërtet je njeri!

— Nderi yt! — tha Xhelo Mara, duke ia përgjigjur me gotë.

Nexhmedin Gyzeli e kishte të vështirë të miste një kuvendim të hidhur. Kishte dy javë që i fshihte Xhelos një lajm të keq.

— Mos u mërzit, Xhelo! Ti e di që dhjetë

ditë nuk kam qenë në Dëllinjas. Kam shkuar në qytet dhe bile deri në Tiranë. Për punën t'nde jam lodhur... Hëm!... Po edhe ti në takimin me Petrika Kaleshin e shkele, u shpejtove...

Xhelo Mara dëgjonte dhe heshte, si para një babai.

— Kam urdhër të prerë. Ti shkarkohesh si nënkryetar i kooperativës, se ke fyer shokun Petrika. Unë nuk doja ta zbatoja këtë urdhër. Por nuk bëra asgjë as në qytet, as në Tiranë. Ti shkarkohesh dhe do të jesh një bujk i thjeshtë, do të prashitësh, do të lërosh, do të korrësh, si të gjithë. Për fyerjen e shokut Petrikë, ti mund edhe të dënoheshe nga gjyqi... Por mos u mërzit, — tha Nexhmedin Gyzeli i vrenjtur.

Pastaj ai i tregoi gjerë e gjatë për udhëtimin në Tiranë dhe për takimin me shokun Z. Atëherë ai kishte veshur rrobat e reja, madje, megjithëse ishte vapë, kishte lidhur edhe kravatë në jakën e këmishës së bardhë me vija të holla ngjyrë kafe. Pa shkuar i kishte dërguar një telegram, që ta prishte në orën dymbëdhjetë një të premte vere. Prandaj ishte nisur dy ditë përpara, që të vente në takim në orën e caktuar pa u vonuar as edhe një minutë.

Të premten që në mëngjes ishte rruar te berberi dhe kishte dalë nëpër kafenetë dhe klubet e Tiranës, duke menduar se ç'do t'i thoshte shokut Z., si do t'ia fillonte kuvendimin, si do t'ia përgjigjej në pyetjet që mund të bënte dhe se si do t'ia

faktonte kërkesën e vet. Për të qenë me mendje të kthjellët, nuk kishte pirë asnjë gotë me konjak apo fërnet, ndërsa kafe, gjer në orën njëmbëdhjetë e gjysmë, mund të kishte rufitur nja dhjetë a pesëmbëdhjetë.

Gjysmë ore përpara kishte shkuar në ndërtesën N. dhe i kishte thënë nëpunësit të shërbimit se kishte lënë një takim me shokun Z. Nëpunësi këtë e dinte dhe i kishte thënë të priste sa të vinte ora e caktuar. Bënte vapë dhe Nexhmedini një e një dhe vinte dorën në qafë për të liruar kravatën që dukej sikur po e mbyste. Kur kishte parë se nëpunësi i shërbimit nuk kishte kravatë, kishte mallkuar veten që e kishte shtrënguar qafën me një leckë të panevojshme. Edhe nja dy-tre burra të tjerë, që kishin ardhur për takim me ndonjë nëpunës, ishin pa kravata. Atëherë ai kishte dalë jashtë dhe e kishte hequr kravatën, duke e zbërthyer jakën e këmishës të lagur nga djersa. Mirë që e hoqa këtë kravatë, se m'i kishte piksur trutë dhe s'më linte të mendoja!, kishte thënë Nexhmedin Gyzeli.

Në orën njëmbëdhjetë nëpunësi i shërbimit ia kishte përmendur emrin Nexhmedinit dhe i kishte thënë të ngjitej në katin e dytë në zyrën numër pesë. Në fund të shkallëve ai kishte menduar se nuk do të kishte qenë e hijshme të ventte shoku Z. pa kravatë dhe e kishte lidhur përsëri në qafë, duke krehur flokët e duke kontrolluar veten nëse ishte në rregull. Ishte hera e parë që

Nexhmedin Gyzeli i jepte **kaq** rëndësi pamjes së vet të jashtme, duke u shqetësuar edhe për gjërat më të vogla, për kravatën, për jakën e këmishës, për flokët, për mustaqet... Bile edhe berberit i kishte thënë që t'ia hollonte pak mustaqet dhe kishte marrë edhe mendimin e tij se mos vallë i kishte shumë të trasha dhe mos vallë i dukeshin si dy xhufka. Dhe berberi ia kishte prerë me kujdes të madh, duke u marrë vetëm me mustaqet gjysmë ore të tërë.

Sekretari i shokut Z. i kishte thënë të prishte nja pesë minuta, e kishte ulur në një kolltuk të stilit të vjetër, i kishte dhënë një cigare dhe e kishte pyetur për punën e për fshatin. Siç i ishte dukur Nexhmedinit, sekretari e kishte ndaluar vështrimin e tij me buzëqeshje në kravatën dhe në mustaqet. Nexhmedin Gyzeli, që rrallë turbullohej nga vështrimet, këtu ishte tronditur pak dhe padashur kishte vënë dorën në mustaqet dhe në kokën e kravatës. Sekretari përsëri kishte buzëqeshur dhe kishte kthyer shpejt e shpejt kokën nga dritarja për të mos e vënë re i ardhuri. Ky po më shikon shumë!, kishte thënë me vete Nexhmedini.

Si kishte mbaruar së piri cigaren; papritur dera që lidhte zyrën e sekretarit me të shokut Z. u hap dhe doli një burrë i trashë me kostum të hollë ngjyrë mjalti, me nofulla të gjera e me një nishan të madh afër hundës. Ky kishte qenë shoku Z.

«A, ti je shoku Nexhmedin Gyzeli?» — dhe ia kishte shtrënguar dorën, duke e ftuar në zyrë.

Nexhmedin Gyzeli qull në djersë ishte ulur në tryezën në formën e shkronjës T përballë shokut Z. I ishte dukur sikur vështrimi i shokut Z. shëtiste nëpër të gjithë trupin e tij, nëpër flokët, mustaqet, kokën e kravatës, mëngët e xhakëtës dhe deri në pantallonat dhe këpucët e fshehura nën tryezën në formë T-je. «Edhe ky s'paska kravatë! Kot e lidha në qafë këtë të flamosur!» — kishte menduar përsëri për kravatën Nexhmedin Gyzeli.

Shoku Z. e kishte pyetur për fshatin, për grurin, për bimët e pranverës e për njerëzit dhe pastaj i kishte thënë se për çfarë ishte munduar gjer në kryeqytet. Atëherë Nexhmedin Gyzeli i kishte treguar për Xhelo Marën dhe për ndërlikimin që i kishin bërë punës së tij. Ai pastaj kishte folur për zotësitë e Xhelos dhe ia kishte mburrur ndershmërinë dhe zemërgjerësinë. Shoku Z. e kishte dëgjuar gjer në fund pa ia ndërprerë fjalën. Pas një heshtjeje, që Nexhmedin Gyzelit i ishte dukur e gjatë, shoku Z. kishte psherëtirë, kishte trokitur gishtërinjtë në tryezë dhe kishte thënë:

«Më bëhet qejfi, Nexhmedin, që vjen të mbrosh një njeri. Ky është një fakt që flet shumë! Po, po, fakt! Bukuri! — dhe ia kishte hedhur sytë në kokën e kravatës. — Po, po! Çliroje, Ne-

xhmedin, kravatën, se më fute edhe mua vapën. Uf!»

Nexhmedin Gyzelit nga këto fjalë i kishte hipur vapa më shumë dhe e kishte çliruar kravatën, duke zbërthyer edhe jakën e këmishës.

«E ku e lamë fjalën? Ah, po, te fakti! Xhelo Marën e njoh edhe unë. Ka qenë trim. Ka qenë edhe i ndershëm. Fakt që s'mohohet! Por ngatërresa ka sjellë. E dimë skandalin e shpërndarjes së kooperativës...»

«Shpërndarjes së bagëtive...» — kishte ndërhyrë Nexhmedini.

«Shpërndarjes së zemrës së ekonomisë bujqësore, që është blegtoria. Fakt! Xhelo Mara, siç e dimë, që i ri ka qenë kaçak. Si kaçak u bashkua me ne. Fakt. Diçka prej kaçaku i mbeti. Anarkia i mbeti! Fakt! Kapadaillëku i mbeti! Mospërfillja e të tjerëve! Fakt! Kuadrot me vlerë si Petrika Kaleshi i quan pa merita. Meqë ky Petrika Kaleshi s'paska dalë kaçak si ai, sipas tij s'ka merita. E quan veten sikur ka dalë malit për liri më parë se partizanët. Për atë lufta kundër fashizmit fillon që me kaçakët. Ne e dimë si doli kaçak ai, i ati dhe njëfarë Gano Kodheli. Xhelo Mara me të atin dolën kaçakë për punën e një demi. Demi vrau një të shitur tek italianët. Këta, Xheloja me të atin, nga frika e burgimit, dolën kaçakë. Fundja të shiturin tek italianët e vrau demi, nuk e vranë këta. Ç'heroizëm treguan? Sipas tyre, paskan punuar që edhe demin ta

ngrinin kundër fashizmit. Mos dashkan të bëjnë ndonjë propozim për dekorimin e demit? Ç'janë këto, more shoku Nexhmedin! Fakt! Ai tjetri, Gano Kodheli, vrau si terrorist individual dy-tre italianë, që u pëlqente një vajzë dhe kishin dashirë ta vështronin! Ngatërroi botën dhe doli kaçak! Edhe ai tani var buzët që nuk e bëjmë hero! Fakt, i dashur Nexhmedin!» — dhe shoku Z. kishte nxjerrë shaminë për të fshirë djersët.

«Po Xhelo Mara...» — kishte filluar Nexhmedin Gyzeli.

«A, Nexhmedin, unë s'të ndërpreva! Fakt! Këto pakënaqësira Xhelo Marën e shpunë në rënie. Ai është njeri i zgjuar dhe i zoti. Fakt! Të ndershëm nuk do ta quaja. U martua me të motrën e një shokut tonë, vajzë nga një familje patriotësh dhe komunistësh, e la me dy fëmijë, duke bërë dashuriçka me një bishtpërdredhur në fshatin Kallamgjatë, ku ishte kryetar. Fakt!...»

«Shoku Z., ajo vajza e Kallamgjatës nuk është bisht...» — kishte ndërhyrë Nexhmedin Gyzeli.

«A, Nexhmedin, po më ndërpret! Fakt! Edhe të ndershëm, pra, nuk mund ta quajmë. Shkurt! Ty, Nexhmedin, të çmoj për dashurinë që shfaq për mikun, duke e marrë në mbrojtje. Por figura e këtij miku është ajo që ta paraqita. Ai të punojë e të japë prova devotshmërie, se ne këtu jemi, i japim dorën, e rritim në përgjegjësi dhe, për meritofë, ja ku e ka edhe këtë karrige!...» —

dhe shoku Z. kishte treguar me kokë karrigen e vet.

Nexhmedin Gyzeli e kishte çliruar edhe një herë kravatën dhe kishte fshirë djersët e ballit me mëngën e xhaketës.

«Hiqe fare kravatën, Nexhmedin, hiqe!...» — kishte buzëqeshur shoku Z. dhe Nexhmedin Gyzeli ishte inatosur se këtë këshillë e kishte marrë për tallje. Prandaj kishte bërë të kundërtën, duke e shtrënguar më shumë kravatën e trashë, pasi kishte mbërthyer kopsën e jakës së këmishës.

«Uf! Plasa edhe unë nga vapa jote!» — kishte thënë shoku Z. dhe ishte ngritur.

Atëherë edhe Nexhmedin Gyzeli ishte ngritur tërë zymtësi pa kërkuar gjë tjetër nga shoku Z. E kishte kuptuar se shoku Z. nuk kishte shfaqur asnjë shenjë për ta ndihmuar Xhelo Marën. Nexhmedinin e vetmja gjë që i ishte dukur e vështirë për ta mbrojtur Xhelon ishte lënia e gruas dhe dashuria e tij me Hatixhenë e Kallamgjatës. Dhe aty për aty ai ishte nxehur me Xhelon dhe e kishte sharë me vete.

«Ku shkon? Rri të pish një kafe! Ja, na i sjell Stathi! O Stathi! Dy kafe!» — kishte urdhëruar sekretarin shoku Z. dhe Nexhmedin Gyzeli ishte ulur pa dëshirën e vet.

Nexhmedini, duke pritur kafën, kishte hequr dhe kishte lëvizur kokën, duke shtrembëruar qafën nga sikleti i kravatës.

«Uf! Po zërtheje të shkretën se më bëre edhe mua qull në djersë!» — kishte thënë shoku Z. si duke u lutur, por Nexhmedini si për ta torturuar e kishte shtrënguar përsëri kravatën e tij. Atëherë shoku Z. kishte tundur krahun në erë dhe e kishte lënë të bënte ç'të donte.

Duke pirë kafën e sjellë në një tabaka nga Stathi, të dy përballë njëri-tjetrit, për një çast kishin heshtur. Pastaj shoku Z. i kishte thënë:

«Po ti, Nexhmedin, pas nja gjashtë muajve, më shkruaj për punën e Xhelos! Mbase kthen! Ka qenë trim lugati! Eh!...»

Kështu ishte ndarë Nexhmedin Gyzeli me shokun Z.

Pas këtij tregimi kaloi një çast i trishtuar dhe Nexhmedin Gyzeli ia mori një kënge shtruar si për vete:

*Një merak që kisha
nga zemra s'më hiqet;
ç'e shtrova rakinë,
rakia s'më pihet!*

*Një merak që kisha
nga mendja s'më ndahet;
seç e shtrova bukën
dhe buka s'më hahet...*

Këngën ia kthente çetë Xhelo Mara që nga ana tjetër e sofrës. Kjo ishte një këngë e për-

mallshme plot trishtim, që ziente në dhomën e madhe rreth e rrotull me nime. Dy burra rrinin në sofër e këndonin për t'u marrë vesh në një hidhërim të përbashkët. Tingujt e saj thoshin më shumë gjëra sesa qindra fjalë.

— Ah, ta kishim edhe atë Birkon me gërnetë! — tha Nexhmedini, duke e mbaruar këngën.

— Lëre, lëre! — tha Xhelo Mara.

— Ai e ka mirë. Fshat më fshat me gërnetë. S'dihet se ku e ka shtëpinë! — tha Nexhmedini për Birkon.

— Më kujtove shtëpinë! Tani do të merrem me të! Ta ndërtoj e të shkoj ta marr gruan. Nga janari që vjen ajo lind... Do të ble edhe një lopë... Nga s'kam bredhur, Nexhmedin! Do t'i them vetes: prehu edhe ti pak!... U pa kjo punë!... Me çështjet e mëdha të shoqërisë le të merret Petrika Kaleshi! — tha Xhelo Mara.

— Vjen një kohë që njeriu do qetësi, por për ty është shpejt... — tha Nexhmedin Gyzeli.

Në këtë kohë Nexhmedinin erdhën dhe e shirrën, se e kërkonte dikush nga qyeti. Ai u ngrit, duke i thënë Xhelos të vazhdonte. Por Xhelo Mara u ankua nga dhembja e kokës dhe i tha se do të shkante të shtrihaj në dhomën e vet.

— Mos u mërzit! — i ra krahtëve Nexhmedini dhe doli.

2.

Në fund të vjeshtës filluan shirat e mërzhitshme. Dy përrenjtë e Dëllinjasit, që zbrisnin nga kodrat, ulërinin si mijëra qen dhe disi qetësoheshin vetëm kur bashkoheshin në një të vetëm. Para se të takoheshin, përplaseshin me një tërbim të madh me njëri-tjetrin, ngrinin lart ballët e tyre dhe pastaj vërtiteshin me gjëmim si një tryelë gjigante, që donte të hynte thellë tokës. Nga kjo vërtitje formohej një pellg i madh i rrumbullakët si lëmë.

Xhelo Mara, që nga shtëpia e tij rrinte dhe e dëgjonte oshëtimën e vrapimit të përrenjve dhe mendonte se si do ta ndiqte ky gjëmim nga vjeshta në vjeshtë gjersa të plakej dhe gjersa të mbyllet sytë përgjithmonë. Ky gjëmim do ta ndiqte Hatixhenë dhe fëmijën e saj, ç'të ishte, djalë apo cupë.

Shtëpia tani kishte mbaruar së ndërtuari. Të katër dhomat ishin lyer me gëlqere, xhamat ishin vënë në dritare dhe parmakët ishin ngritur në verandën e gjatë. Rreth e rreth oborrit të gjerë kishte hapur kanale të thella, që të mbledheshin ujërat e zbritura nga pjerrësia. Nga pas, në fund të janarit dhe në fillim të shkurtit, ai do të mbillte dy dardha dhe një qershi, kurse nga përpara, ballë verandës, pjergulla të një rrushi të zgjedhur. Nga

të dy anët e shtëpisë do ta punonte tokën dhe do të mbillte domate, piperka dhe qepë, ndërsa rreth kanaleve trëndafilë të kuq e të bardhë.

Xhelo Mara një herë ngjitej në katin e dytë nëpër shkallët prej dërrase, një herë zbriste poshtë. Shkallëve ende u vinte erë pishë dhe atij i pëlqente kjo erë, që i kujtonte pyjet e Gramozit. Duke u ngjitur dhe duke u ulur, si një fëmijë që i gëzohet një lodre, ai bënte projekte në mendjen e vet. Njëra nga dhomat e katit të dytë do të ishte e tija dhe e Hatixhesë, tjetra e mysafirëve. Kurse në njëërën dhomë të katit të parë do të vinte shtratin e së vjehrrës uloke. E fundit mbetej për kuzhinë, se ishte me oxhak dhe vatër të shtruar me gurë të gdhendur mirë e bukur. Por këtu do të vinte edhe një sobë, që ta kishte për të pjekur byrekë e lakrorë, për të zier e gatuar gjellë dhe për t'u ngrohur.

Asnjëherë në jetën e tij ai nuk kishte menduar për shtëpi dhe kurrë nuk ishte marrë me rregullimin e dhomave dhe oborrit. Gjithmonë kishte qenë një udhëtar e një endacak me plaçkat në krahë. Tani që po merrej me këto punë i hynte në shpirt dëshira e një zoti shtëpie dhe i ndizej fantazia për gjëra të bukura, për rafte e mobilje dhe orendi të tjera. Madje numëronte edhe se ç'do të varte nëpër mure, ndonjë sixhade a ndonjë sahan prej bakri, a ndonjë kungull nga ata që u shëmbëllejné dy hinkave me gryka të bashkuara, të cilët, sipas tij, kanë një hijeshi të veçantë. Dhe

duke shëtitur sytë nëpër muret e reja, që vinin erë gëlqereje, mendonte se nuk qenka keq të bëheshe zot shtëpie dhe të kujdeseshe për zbukurimin e saj. Kjo qenka një kënaqësi që nuk u shëmbëllyeka të tjerave. Nuk e kishte menduar se shtëpia është strehë e prehjes dhe e mendimeve të lira; është vend i pavarësisë dhe paprekshmërisë; është vatër e gruas, familjes dhe vazhdimësisë së brezave dhe fisit; është djepi i gjuhës dhe kudhra e mprehjes së fjalës shqipe; është banka ku rrimë për të mësuar përrallën dhe këngën; është kutia e hirit të stërgjyshërve dhe foleja e traditës; është pragu ku qajmë dhe ku këndojmë; është shtrati i çlodhjes dhe i vrasjes së ndërëgjegjes; është jastëk i gjumit dhe zgjimit; është çerdhja e kujtimeve, të lindjeve dhe vdekjeve; është magje e gatimit të njeriut të njerëzishëm; është simbol i unitetit të qelizave të qenies; është pistë e nisjes së ritmeve të jetës... Kjo është shtëpia... Dhe zot i saj do të jem unë, një zot i vonuar. Të kisha menduar me kohë për të qenë një zot shtëpie, me siguri edhe punët e tjera do të më shkonin më mirë; do të kisha një fole të ngrohtë dhe do të mundohesha ta ruaja ngrohtësinë e saj; do të më thoshte shoku Z. e shoku Petrika «bëj siç themi ne» dhe do t'u thosha «bukur e keni»; do të më kërkonin Dalip Kozara dhe Pandi Këmbora të firmosja dëshmitë që donin, shpejt firmën! Se duhej ta ruaja ngrohtësinë si zot shtëpie. Por unë kurrë s'e kisha provuar këtë ngrohtësi foleje dhe

kërkoja drejtësinë, arsyeën dhe mendimin e vërtetë për gjërat dhe veprimet. Kërkoja absoluten ideale të tyre, mendonte ai, duke harruar për një çast gjëmimin e përrënjevë. Pastaj ai filloi ta shpjegonte kthesën e vet ashtu siç ia merrte mendja. Sipas tij, ka ëndërrime të vjetra dhe të reja. Ëndërrimet e vjetra, më të lashtat e njeriut, të formuara me vite të tëra dhe që e joshin lakminë dhe dëshirën, pothuajse arrihen dhe vihen në jetë. Ëndrra për të pasur një shtëpi, një krevat, një tryezë, një karrige apo një raft; ëndrra për të zbukuruar muret e saj e për të pasur një kopsht shndërrohet në dëshirë dhe projektet e saj të vizatuara në mendje gjithmonë me pak përpjekje vjen koha që përputhen me realitetin. Edhe ëndrra e dashurisë dhe e martesës, që edhe kjo është nga më të lashtat, në një mënyrë a në tjetrën, vihet në jetë. Por ëndrrat e reja, që u mungon lash-tësia, se njeriu nuk i ka pasur, si dëshira për t'u bërë një drejtues i mirë dhe në përgjithësi për t'u bërë i mirë dhe për t'ua ndryshuar jetën të tjerëve, është shumë e vështirë të kthehet në jetë. Po, po! Xhelo Mara arriti në një përfundim se ëndrrat e lashta, të ardhura që nga stërgjyshërit e tij, qenqëshin më të lehta, megjithëse për to ai kishte filluar të ëndërronte tepër vonë, ashtu siç nuk kishte ëndërruar edhe për paratë. Dhe vërtet ai asnjëherë nuk u besonte parave. Pushtetin e tyre mbi jetën dhe vdekjen e njeriut e quante të pafuqishëm. Nga indiferentizmi ndaj të mira-

ve materiale jetonte varfër pa e kuptuar as vetë: hante në zyrë si të vinte: një copë bukë me pak djathë apo me një qepë. Kur jeton varfër, vuajtjet fizike janë të papërfillshme, megjithëse ndihen. Vuajtjet shpirtërore janë më të mëdha kur je i varfër; të shtyp kompleksi i varësisë, i inferioritetit; i nënshtrimit, i mosrespektit për vetveten, i frikës. Shkon të pish një kafe e të marrësh një paketë cigare, ke frikë se vallë të dalin paratë dhe turpërohesh para kamerierit... Të gjen shoku në tryezë, s'e qeras dot. Si thotë i pari: e kam parë veten ngushtë vetëm një herë: kur ka ardhur miku dhe s'kam pasur bukë t'i nxjerr për darkë! Por kjo ishte një vuajtje shpirtërore, nuk ishte një vuajtje fizike! Tani Xhelo Mara mendonte të blinte një krevat e një tryezë. Mendonte edhe për shumë të tjera... Po ku do t'i gjente paratë? Për këto ai nuk kishte menduar kurrë. Edhe kjo është një ëndërr e lashtë që nuk është vështirë për t'u bërë jetë; edhe e lehtë nuk është, por projektet e dëshirës do të përputhen me realitetin....

Duke menduar për këto gjëra të çuditshme të njohura edhe përmes librave, Xhelo Mara u tremb. Papritur e pushtoi ndjenja e pendimit dhe e fajit. Mos vallë po hiqte dorë nga ëndrrat e mëdha? Pendimi është i pandarë nga ndjenja e shfrytëzimit të paktë të pushtetit mbi realitetin. Duhej të kishe bërë më shumë, që të mos pendohesh; pushtetin mbi realitetin nuk e ke shfrytë-

zuar. Pendimi është tragjedia e dëshirës dhe e vullnetit. Vullneti dhe dëshira nuk e bënë dot atë që kërkoje, atë që doje dhe erdhi pendimi. Vullnetin e ngatërron zakoni, inati i përciptë, mëshira e tepërt, shkujdesja dhe dembelizmi. Dhe për të gjitha ato që donim t'i ndreqnim dhe përmirësonim, por nuk ia arritëm, ne mbartim peshën e pendimit dhe të fajit..., kështu thonë edhe filozofët...

Me këto mendime ai u ngjiti përsëri në katin e dytë dhe hyri në dhomën që e mendonte ta kishte për vete dhe për Hatixhenë. Hëm! Duhet blerë një krevat i madh dhe një i vogël për atë që do të lindë. Paratë nuk më mjaftojnë, por do t'i marr hua Nexhmedinit. Kur u martova me Marikën, të gjitha i bëri Hysen Qorri. Tani s'ka kush m'i bën! Krevatin unë e Marika e kishim të madh. Shumë herë flinim larg njëri-tjetrit, aq sa nuk na arrinte jorgani. Zemërohej me mua dhe nuk më linte as ta prekja dhe as t'i afrohesha. Muaj të tërë nuk flinim si burrë e grua; por si dy njerëz që i kishte zënë nata dhe, ngaqë s'kishin krevat tjetër, flinin në një... «Mos m'u afro! S'ta duroj dot erën!», thoshte Marika. Me Hatixhenë ndryshon puna. Ah, ajo është si shqerkë! Vjen dhe të futet vetë në gji!....

Kur kishte humbur në mendime, dëgjoji si nëpër gjumë trokitjen e portës së jashtme dhe: «O Xhelo!» Ishte zëri i Nexhmedin Gyzelit. Xhelo Mara zbriti me shpejtësi nëpër shkallët. Nexh-

medin Gyzeli qëndronte në këmbë si mullar, i mbështjellë me një mushama ushtarake, që kullonte e tëra për truall. Kishte vënë në kokë edhe kapuçin dhe i dukeshin vetëm sytë. Me ta parë Xhelon, u shkund, hoqi nga koka edhe kapuçin dhe e zhveshi mushamanë, duke e hedhur mbi parmakët e shkallëve.

— Shtëpi e bukur, ë? — tha ai duke lëvizur sytë nëpër mure.

— Ti, Nexhmedin, je arkitekti i saj! Jo vetëm arkitekti, por edhe ai që vuri investimet...

Nexhmedin Gyzeli i ra shpatullave:

— I ke hak investimet ti, Xhelo! Por do të vuash se s'ke frikë! Pastaj di edhe shumë gjëra!... — dhe, duke e vështruar me një buzëqeshje dinake nën mustaqet, nxori nga xhepat e mëdhenj të pantallonave në fillim një shishe raki, pastaj dy zoga të vogla të pjekura dhe më në fund djathë dhe gjizë të mbështjellë me një copë gazetë të vjetër. I vuri mezet në shkallën që binte erë pishë dhe tha solemnisht: — Do të pimë në shkallë. Shkallët janë si tryeza të gjata.

Xhelo Mara e vështronte këtë burrë të çuditshëm me ndjenjën e një njeriu të afërt, të një vëllai të zbuluar pas një udhëtimi të gjatë. Ndërsa Nexhmedin Gyzeli mbushte gotat, që nuk kishte harruar t'i merrte:

— Të rrish gëzuar në shtëpi, Xhelo!

— Të falënderoj, Nexhmedin!

— Merr mish zoge, Xhelo! — ia shtyu zogën e pjekur Xhelos.

Pastaj Nexhmedin Gyzeli ktheu kokën përgjysmë nga dritaret e reja, sikur të mbante vesh ulërimën e përrenjve, dhe psherëtiu:

— Shtëpi e bukur! Më thirrën në Komitet e më bënë për ujë të ftohtë. Vetë shoku Petrika më thirri! Ja, për punën e kësaj shtëpie! Xhelo Mara s'e meriton shtëpinë. Pse t'i ngjallim kënaqësi? Pse t'i ushqejmë shpresa? Ai është i mbaruar!, më tha. Donin të më gjobitnin me pesëdhjetë mijë lekë dhe t'ia jepnin shtëpinë një fshatari tjetër. U zura rëndë. Nejse, shtëpinë nuk mund të ta marrin! Po ti di shumë gjëra! Je edhe trim!...

Tjegullat e çatisë nuk po kërcisnin. Shiu kishte pushuar. Gjëmonin vetëm përrenjët.

— E more vesh? Feti Kalaja fitoi. Nuk u burgos, siç donte Petrika Kaleshi! — tha Nexhmedini.

Xhelo Mara lëvizi nga shkalla:

— Ç'thua! Më vjen mirë! Po ku do të punojë?

— Nuk është vendosur ende, — tha Nexhmedini duke marrë një copë djathë.

— Feti Kalaja nuk e lë të kalojë kaq lehtë kurthin që i kurdisën! — tha i menduar Xhelo Mara.

Nexhmedin Gyzeli nxori kutinë e duhanit dhe e vuri në shkallë.

— Ndize! Më duket se Petrika Kaleshi për punën e Feti Kalasë ua ka hedhur fajin Dalip Kozarës dhe Pandi Këmborës. I ka quajtur sektaristë, që, për hetimin e çështjes së Fetiut, kanë përdorur metoda policore. Ma merr mendja që Dalip Kozarën ta hajë. Dhe në të vërtetë Dalip Kozara është zhdukur nga qyteti. Feti Kalaja nuk i ka të paktë të njohurit në Tiranë. Ja, këtu do të jemi! Ai do t'i hyjë thellë kësaj pune. Por do të merret vetëm me Dalip Kozarën dhe ndofta edhe me Pandi Këmborën, kunatin tënd. Me Petrika Kaleshin nuk ka aq fuqi të merret, se nuk ka dhëmbë aq të fortë....

Xhelo Mara u turbullua edhe nga fjalët e Nexhmedinit, edhe nga rakia.

— Uh! — bëri ai me duar në kokë.

— Do të dërgoj dy njerëz të kërkojnë Birko evgjitin me gërnetë! — tha Nexhmedini.

— E, mo're, lëre! — tha Xhelo Mara.

— Do të këndojmë e do të pimë për shtëpinë e re! Dreqi t'i marrë të gjitha!

Nexhmedini u ngrit. Pas tij edhe Xhelo Mara.

— Ku do të shkosh? — pyeti Xhelo Mara.

— Bashkë do të shkojmë në shtëpinë time!

E futi shishen në xhep dhe veshi mushama-në ushtarake. Ndërsa Xhelo Mara mblodhi kockat e copërat e letrës nga shkallët dhe nga trualli dhe i hodhi jashtë.

— Eh, ç'është gjëja e re! Qep një xhaketë të re dhe s'e lë t'i bjerë një qime. E ruan të shkri-

tën. Kalon koha dhe pastaj s'pyet për pastërtinë! — tha Nexhmedin Gyzeli.

Jashtë balta të vinte gjer në gju. Ishte një baltë ngjitëse si allçi, që, kur shkelje, s'i urdhëroje dot këmbët, rrëshqisje dhe vërtiteshe rreth vetes, sikur t'i kishe këpucët me kushineta.

— Ç'baltë! — tha Xhelo Mara.

— Është e lyrtë si gjalpë! — qeshi Nexhmedini.

— Gjalpi nuk ngjitet, kjo është si zamkë!

— Edhe gjalpi ngjitet, por nuk e shohim, se shkrin! — tha Nexhmedin Gyzeli.

Përrenjtë ulërinin, njëri këtej kodrës, tjetri përtej kodrës. Nga ulërima e tyre dukej sikur lëkundej edhe peltja e trashë e baltës.

— Këta të nëmur sikur duan t'ia kalojnë njëri-tjetrit me ulërimat e tyre! — tha Nexhmedin Gyzeli duke shkarë nëpër baltë.

— Si mijëra çakaj!

— Si mijëra çakaj të bashkuar me mijëra ujç! — tha Nexhmedini.

Kapërcyen gardhin që rrethonte kopshtin e shtëpisë së Nexhmedinit dhe hynë brenda. Në dhomë ishte ndezur zjarri. Drutë kërcisnin në oxhak dhe dilte një flakë e verdhë në të manushaqhtë.

— Doja të shkoja sot në Kallamgjatë e ta merrja gruan! — psherëtiu Xhelo Mara.

— Pela tek ahuri, gruaja te burri! — tha Nexhmedin Gyzeli.

— Kështu thotë edhe im atë, Hysen Qorri.

— Fjalë me mend! Por më mirë shko nesër.

Mbase kthjellohet edhe koha. Nesër merr me vete edhe Lulen, se gruan e ke me barrë. Po të këtë ndonjë hall, i ndodhet pranë Lulja... — tha Nexhmedini, duke u ulur pranë zjarrit dhe duke ndezur me një thëngjill cigaren.

Ndërkohë hyri Lulja, vajza e madhe e Nexhmedinit, ajo që shtronte zakonisht sofrën.

— Mos doni ndonjë gjë?

— Tani për tani nuk duam! Por do të shkosh te Vangjoja e do t'i thuash ta gjejë Birko evgjitin. Sonte kemi festë. Nesër ti do të shkosh me Xhelon në Kallamgjatë të merrni nusen e tij, — dhe iu kthye Xhelos. — Lulja do të jetë kru-shkë!

Xhelo Mara i buzëqeshi Lules sylarushe me hundë të vogël pak të ngritur përpjetë. Ajo qëndronte në mes të dhomës me një fustan me lule të kaltra, e gjatë dhe meskëputur me dy-tri pucërra të moshës në faqe. Nexhmedini e kuptonte se ajo duhej martuar, por nuk po i dilte fati. Djem që e kërkonin kishte në fshat, por ai donte ta martonte në qytet. Kështu i ishte mbushur mendja. Kësaj vajze i duhej një qytetar dhe mbase, kur të martohej, të vazhdonte shkollën natën, mendonte Nexhmedin Gyzeli.

Ai mbështeti kokën në jastëkun e nimit. Diku i fluturoi mendja për një çast dhe si nëpër ëndërr i tha Xhelos:

— Më ke thënë se Dalip Kozara dhe Pandi Këmbora janë takuar me atë Bamen...

— E kanë marrë në pyetje... — tha Xhelo Mara.

Nexhmedin Gyzeli vuri krahun nën kokë.

— Ma merr mendja që e kanë nxitur edhe kundër teje.

U mbështet edhe Xhelo Mara në jastëk.

— Duhet ta kenë nxitur...

— Ti di shumë gjëra edhe për Pandin... Po të mos ishe ti, Pandit nuk do t'ia dinte njeri ato gjëra... — tha Nexhmedini me kokë në jastëk.

— Jo! — tha shkurt Xhelo Mara.

— Drejt të marrrtë! S'duhet t'i kishe ditur! Ruhu!

Xhelo Mara u ngrit e iu kthye:

— Ç'më je qepur me këtë «s'duhet t'i kishe ditur»?

— Mirë, mirë! Kot! — psherëtiu Nexhmedini.

— Ti thua të shkoj nesër në Kallamgjatë?

— Nesër? Edhe Birkon më mirë ta thërresim pasnesër në darkë. Meqë do të vijë jot shoqe, pasnesër bëjmë një si dasmë... A po jo, Lule? — iu kthye Nexhmedini së bijës.

— Sa bukur! — tha Lulja me gaz në fytyrë.

— Çuditë, Xhelo, si s'mban kobure ti? — u ngrit nga jastëku përgjysmë Nexhmedin Gyzeli.

Xhelo Mara u habit. Të njëjtën gjë i kishte

thënë edhe Abedin Shpuza në Kallamgjatë. I habitur e vështroi Nexhmedinin pa kuptim, si nëpër tym.

3

Ai nuk shkoi të nesërmen në Kallamgjatë për të marrë Hatixhenë, se më parë duhej të vente në qytet për të blerë disa orendi dhe plaçka shtëpie: një krevat dysh e një tek, një tryezë e tri-katër karrige, nja dy dyshekë e jastëkë, ndonjë kusi e tigan, nja pesë a gjashtë pjata e lugë. Sigurisht paratë nuk i mjaftonin dhe me turp i kërkoi hua Nexhmedin Gyzelit.

— Budalla! — tha Nexhmedini. — Nuk është ndonjë turp të kërkosh hua! Unë e di që ti s'ke asnjë grosh në xhep!

I mori me vete paratë dhe u nis për në qytet nëpër baltë dhe shi. Për të parën herë në jetë nisej për të blerë plaçka dhe orendi shtëpie, nisej me xhepin të mbushur me para. Dhe iu fut në gjoks një brengë, një shqetësim i madh, një ngushicë që e bënte të vuante dhe që e mbushte me djersë. Ecte dhe herë pas here vinte dorën mbi xhaketë në vendin e fryrë nga xhepi. Kjo e fryrë, kjo xhungë i dukej sikur nuk ishte në xhaketë, por në trupin e tij, e rritur pas një goditjeje ose pas një sëmundjeje të rëndë. Kush është mësuar

të blerë, ndien një kënaqësi, kur niset në treg, flet rrugës me vete, lëviz gishtërinjtë, tund kokën dhe qesh i humbur në ëndërrime. Kurse Xhelo Mara kishte një ngushticë sikleti dhe brengje. I vinte turp si një vajze që dilte për herën e parë në treg a në bulevard. Po ta vështronte ndonjeri i vëmendshëm tek e vinte dorën herë pas here mbi xhepin e përparmë, do të kujtonte se ky ose kishte frikë se mos ia vjedhin paratë, ose i kishte vjedhur diku si kusar dhe trembej se mos e zinin!...

Arriti në qytet i lagur nga shiu dhe, tek ecte, këpucët i llokoçitnin dhe nxirrnin përsipër flluska uji. Por nga ecja këmbët i kishte të nxehta dhe i dukej sikur këpucët i kishte mbushur me ujë të ngrohtë nga ndonjë kusi që kishte qenë pranë zjarrit. Kishte edhe një brengje tjetër. Ja, do t'i blinte plaçkat dhe orenditë, por si do t'i shpinte në Dëllinjas? A mund të gjente dot ndonjë makinë për t'i ngarkuar? Rruga për në Dëllinjas rrihej rrallë me makina, veçanërisht tani kur binte shi dhe kur balta ishte gjer në gju.

Kaloi përpara ndërtesës së Komitetit Ekzekutiv të Rrethit dhe hodhi sytë në dritaret e kaktit të dytë. Qëndroi pak me kryet lart dhe buzëqeshi hidhur. Atje në atë kat janë dritaret e zyrës së Petrika Kaleshit, mendoi ai. Rri Petrika Kalesshi në zyrën e ngrohtë, i veshur me kostumin ngjyrë qielli, i shtrënguar me kravatën e kuqe me vija të zeza e të holla, i mbathur me këpucët e lustrosura, me flokë të krehur mënjanë, që u vjen

erë e mirë dhe herë pas here i fryn jakës së xhakëtës për të përzënë ndonjë qime. Ah, mendon ky Petrika për «luftën e kllasave», për «llokomotivën që çan përpara»!... Dhe Xhelo Marës përnjëherësh i kaloi nëpër brazdat e trurit një shkrepimë, që ia përflaku sytë. Eh, në vend të Petrikës, në atë kat duhet të isha unë!, mendoi ai pas kësaj shkrepime dhe aty për aty u drodh. Mos nxori kryet ndonjë zili e fshehur dhe e fjetur?

Ai i shtyu këmbët pa ndërgjegje dhe këpucët llokoçitën. Kjo llokoçitje e zgjoi dhe ai qeshi me vete, duke tundur kokën. Pa e kuptuar e pa veten në një rrugicë me kalldrëm pranë pazarit të vjetër të qytetit. Para tij, pesë-gjashtë hapa larg, vu-ri re kurrizin e përkulur si me xhungë mes dy shpatullave që e shtynin përpara dy këmbë të gjata si nangallka. Ishte kurrizi i një njeriu të njohur. Fërkoj sytë dhe u kujtua. Eh, Feti Kalaja! Ai ktheu kokën nga e djathta dhe e majta, pastaj nga pas për të parë se mos e shihte njeri. Kishte druajtje ta takonte. Të dy ishin të rënë dhe njerëzit takimin e tyre do ta shikonin shtrembër. Do të ngjallehin dyshime: pse u takuan, ç'thanë, ç'pakënaqësi shprehën?

Xhelo Mara mendoi të ndërronte rrugën, por në këtë kohë Feti Kalaja ktheu kokën nga pas, pastaj vërtiti kurrizin e kërrusur dhe tregoi gjoksin e harkuar si gropë dhe fytyrën e ligur. Si çenka bërë derëziu!, mendoi Xhelo Mara.

Feti Kalasë faqet i kishin hyrë në nofullat

e mëdha dhe i kishin dalë dy kockat si dy koka-lla. Ndërsa balli i ngjante një kafke të mbuluar me një lëkurë të tendosur si një llastikë e verdhë, e hollë dhe e tejdukshme.

— Ah, Xhelo Mara! — thirri ai dhe u derdh ta përqafonte.

Të përqaftuar ata qëndruan disa sekonda. Dhe atëherë ajo fytyrë kockë e lëkurë mori gjallëri e freski të çuditshme. Mbase këtë gjallëri ia dhanë sytë, që digjeshin si dy thëngjij të zjarrtë.

— Ç'bën, Feti? — pyeti Xhelo Mara sikur s'dinte ç'të thoshte.

— Hiç! Njëherë qetë e tërheqin qerren, njëherë qerrja tërheq qetë! Ja ç'bëj! — tha Feti Kalaja dhe ia vuri krahun Xhelos mbi shpatulla, sikur të mbështetej.

— Ke zënë ndonjë punë? — e pyeti Xhelo Mara dhe aty për aty u pendua se iu duk sikur e fyeu.

— S'mbetet sqepar pa bisht! — tha nëpër mjegull Feti Kalaja dhe lëshoi një kundërpyetje: — Po ti ç'paskë dalë nëpër këtë zuskë kohë?

— Zor se e beson, po të të them!

— Ah, si jam bërë unë tani, asgjë s'besoj!

— E, atëherë ç'të ta them! — qeshi përsëri Xhelo Mara.

— E di, Xhelo? — tha papritur Feti Kalaja. — Shkojmë në mejhanen e armenit Akop Koxhajan? Ja, përballë e këmi! — dhe ai shtriu krahun për ta treguar.

Xhelo Mara e vështroi Feti Kalanë si me qortim. Si mund të shkonin të dy në mejhane? Të shkonin për t'i zbuluar shpirtin njëri-tjetrit, për të ngushëlluar shoku-shokun, për të dhënë shkas që t'i thërrisnin diku dhe t'u kërkonin shpjegime se ç'kishin biseduar, se për ç'arsye ishin takuar tek' armeni Akop Koxhajan?

— Ç'më vështron sikur të më kesh njohur sot? — tha Feti Kalaja.

— Hëm! — bëri Xheloja. — Mos vallë nuk duhet të shkojmë? Do të na shohin bashkë. Ne kemi të njëjtën histori!

— Mos u bëj budalla!

— Kam frikë, Feti! — tha Xhelo Mara.

Feti Kalaja ia futi krahun e thatë nën sqetull dhe e tërhoqi pas me zor drejt mejhanes së Akop Koxhajanit.

Xhelo Mara kishte dëgjuar për këtë mejhane, por vetë nuk kishte hyrë asnjëherë. E dinte se këtu në qytet ishte një armen, që kishte ardhur nga Armenia pas Luftës së Parë Botërore bashkë me prindërit e tij dhe kishte hapur një restorant e një thertore. Pas Luftës Nacionalçlirimtare restorantin dhe thertoren ia shtetëzuan dhe i lanë vetëm mejhanen, ku gatuante kukurecë, qofte, shishqebap dhe mbante lloj-lloj pijesh që nga rakia e vera dhe deri tek uzoja dhe vodka ruse. Në mejhane punonte bashkë me të shoqen, Agathja Koxhajanin, një grua të gjatë e të bëshme me sy me bisht, me vetulla të zeza të ngritura lart si dy

harqe dhe me një fytyrë vezake me lëkurë të bardhë si cipa e qepës së Bozhigradit. Mejhanen ndodhte që e ndiqnin shpesh edhe çengitë dhe këngëtarët shëtitës, megjithëse në qytet ishin vënë rregulla të rrepta, veçanërisht pas ardhjes së Petrika Kaleshit në postin e kryetarit të Komitetit Ekzekutiv. Petrika Kaleshi këto vende si mejhanen e Akop Koxhajanit i quante vatra të korrupsionit dhe shthurjes dhe prandaj kishte vënë një kontroll të shtrënguar.

Mbi portën e mejhanes, në një dërrasë të gjatë të zezë ishte shkruar me shkronja të kuqe të mëdha «Pijetore Ovanes Tumanjan», që asnjëri nga banorët nuk e dinte se ç'do të thoshte. Vetëm Xhelo Mara diçka dinte për këtë Ovanes Tumanjanin, prandaj, sa e lexoi, filloi të buzëqeshte.

— Pse qesh? — pyeti Feti Kalaja.

— Qesh me atë të shkruarën atje! — tregoi me gisht Xhelo Mara.

— E ç'kuptim ka?

— Hëm! Ovanes Tumanjani ka qenë një poet i madh armen! — tha Xhelo Mara.

— E ka pasur qejf rakinë, me sa duket! — psherëtiu Feti Kalaja.

Ata hynë në mejhane. Nga tymi i shishqebapit dhe qofteve të pjekura njerëzve që ishin brenda mezi u dukeshin fytyrat. Megjithëse ishte paradite, Akop Koxhajani i kishte ndezur llambat elektrike, pasi në mejhane në çdo kohë ishte errësirë, po të mos hapeshin dritat. Akop Koxhajani,

i trashë e me një beretë të bardhë në kokë, me t'i parë, u doli përpara dhe me plot temena, duke u përkulur, i shoqëroi deri te tryeza në një të ndarë të vogël që e kishte për njerëz të nderuar.

— Urdhëroni, zoti eks-kryetar! — i tha ai Feti Kalasë me buzëqeshje, duke i treguar tryezën.

Erdhi edhe Agathi Koxhajani dhe, si i zuri për dore, i ra tryezës me një peshqir të bardhë për të larguar ndonjë thërrime buke, megjithëse nuk kishte nevojë për këtë ceremoni. Feti Kalaja nuk porositi ndonjë gjë, pasi Akop Koxhajani e dinte vetë ç'të gatuate. Nga e ndara, përmes perdes gjysmë të hapur, dukej tryeza me trung lisi ku ishin ulur dy priftërinj me kamillafë me fytyra gjak të kuqe prej verës që kishin pirë. Kishin afruar kokat pranë njëri-tjetrit dhe këndonin me zë të ulët e të zgjatur, me një ton elegjiak, sikur të vajtonin ndonjë kohë të perënduar.

— I dëgjon? — i bëri me kokë Feti Kalaja Xhelos.

— Sikur qajnë! — psherëtiu Xhelo Mara.

— Është papa Stathi me atë Gregorin. Çdo ditë këtu i gjen. Akop Koxhajani nuk ua zë kurrë tryezën me klientë të tjerë. Ja edhe konkën ku e kanë, nën tryezë. E shikon? — tha Feti Kalaja dhe tregoi me dorë duke ulur kokën.

Xhelo Mara pa nën tryezë pranë këmbëve të priftërinjve një konkë të bardhë me lesh të gjatë si

të posteve tek po kruante dhëmbët në një kokë.

— Është konka e atë Gregorit. Njëherë atë Gregori, kur kthehej i dehur në shtëpi pas mesnate, ra në një hendek të thellë. Konka që nga lart e vështronte dhe lehte si duke qarë. Atë Gregori i thërriste që nga fundi i hendekut: «Hë, moj konkë, e di që më do, po ja që s'më nxjerr dot», — tregoi Feti Kalaja me vështrim nga priftërinjtë.

Ndërkohë Agathja Koxhajani solli dy pjata të mëdha balte të mbushura me kukurecë dhe dy të tjera të vogla me salcë. Ndërsa Akop Koxhajani erdhi me një shishe raki dhe dy poçe me verë të kuqe Narte. I vuri në tryezë dhe, duke qeshur, i ra Xhelos me dorë në shpatull:

— Zotëria e kemi nga? S'kam parë zotëria këtu në «Ovanes Tumanjan»! He-he! Kënaqi zotëria! Ç'i thotë eks-kryetari? — i buzëqeshi ai Feti Kalasë.

— Zotëria është Xhelo Mara! Edhe ky eks-kryetar! E kemi nga Bilishti! — tha Feti Kalaja.

— He-he! Eks të gjithë! Bilishti! U! Naum Rumçe njeh? Çifuti Naum Rumçe! Shet raki e verë! Njeh? Bilisht është! — tha Akop Koxhajani.

— E njoh! — tha Xhelo Mara. — Im atë e ka mik.

— Ç'i thonë të jati?

— Hysen Qorri? — shpjegoi Xhelo Mara.

— Uh, njoh! Një sy! Mustaqe verduce! Njoh Qorri, njoh. Mik Naum Rumçe! Ha-ha! Agathja,

edhe dy shishqebapi! Miku kemi! — përplasi shuplakat Akop Koxhajani, duke u hedhur mbi të dy këmbët si një patok i majmë.

Feti Kalaja mezi e duronte armenin, se nuk ia pëlqente fjalët dhe temenatë e tepërta, përkuljet dhe mundimin për të buzëqeshur. Prandaj, kur Akop Koxhajani u largua, ai u shkreh në karrige, sikur të shpinte kockat, duke nxjerrë frymën me një «uf!» të gjatë. Pastaj i mbushi të dy gotat dhe i uroi Xhelo Marës shëndet dhe mbarësi.

— Ah, na ngatërruan keq, Xhelo! — pshe-rëtiu ai.

Xhelo Marës iu kujtua ajo ditë kur Feti Kalaja erdhi në Kallamgjatë me Petrika Kaleshin dhe i tërhoqi vërejtjen për shpërndarjen e bagëtive dhe për lidhjet me Hatixhenë. Por nuk ia zuri në gojë dhe nuk i la asnjë dyshim mërie e pakënaqësie.

— Por ti dole nga gjithë ajo koklavitje... — tha Xhelo Mara. — Ku do të punosh?

— Më kanë thënë të shkoj si përgjegjës konvikti në shkollën bujqësore.... Për mua njëlloj është... — u mendua Feti Kalaja. — Shpëtova nga burgu... U ankova gjer lart... Po ti përse ke ardhur? — iu kthye ai Xhelo Marës.

Xhelo Mara vuri padashur dorën sipër xhepit, duke kujtuar paratë:

— Të ble plaçka dhe orendi shtëpie....

— E? — dhe Feti Kalaja ktheu nga Xheloja gjithë gjoksin e tij të harkuar.

— S'e di ti? Kam ndërtuar shtëpi në Dëllinjas dhe do të martohem....

— Me atë vajzën?.. — pyeti Feti Kalaja dhe u skuq.

— Ëhë... — bëri Xhelo Mara.

Feti Kalaja psherëtiu:

— Fati është i çuditshëm... Më fal, Xhelo, unë nuk ta kam dashur këtë martesë... Fati, fati... Më fal, Xhelo! Të trashëgohesh... — dhe e trokiti gotën.

Xhelo Marës i erdhi vështirë nga ky shfaqësim. Ai nuk donte që Feti Kalaja ta kujtonte.

— Do të ble nja dy krevate e ca gjëra të tjera... — tha Xhelo Mara me naivitetin e një fëmije.

— I blemë, Xhelo, i blemë... Njoh edhe nja dy shoferë... Njëri është nga Dëllinjasi... Ai t'i shpie deri në vend... I blemë, Xhelo, i blemë! Të trashëgohesh!... — përsëriti Feti Kalaja.

Meqë u bë një heshtje, ndezën nga një cigare, si për t'i hapur rrugë kuvendimit.

— Edhe me ty, Xhelo, janë sjellë keq... Kërkoje të drejtën, Xhelo! Vazhdon të jesh në parti? — pyeti ai papritur.

— Po, po!

— Ngrije punën tënde në parti, Xhelo! — tha Feti Kalaja.

— E, more, lëre! Do të dukem si grindavec! — bëri me dorë Xhelo Mara dhe e piu gotën pa e trokitur me të Feti Kalasë.

— Eh! Çudi e madhe! Ky Petrika Kalaja qenka i fortë! I ndërroi të gjithë kuadrot... Vuri të tjerë... Kaq i gjallë paska qenë? Ti e ke njohur edhe para Luftës. Ë, Xhelo?

— Aftësitë e njeriut shfaqen herë në çaste të veçanta, herë në çaste të caktuara! Nuk shfaqen gradë-gradë, po me shpërthime. Në luftë ka pasur komandantë e kapedanë që të mahnitnin me fantazinë e tyre për t'i hedhur njerëzit në betejë... Në paqe fantazia e tyre mund të flerë... — tha Xhelo Mara pa dhënë ndonjë përgjigje të përcaktuar.

Në mejhane hyri një burrë i shkurtër me fytyrë të rruar, por që i nxinin qimet e prera. Ai zgjati kokën në perden e së ndarës, ku rrinin Xhelo Mara dhe Feti Kalaja. Xhelo Mara u drodh sikur të shihte diçka të pështirë. Ishte Dalip Kozara.

— Po ky? — pyeti Xhelo Mara.

— E kanë zhveshur! Ndërhyri vetë Petrika Kaleshi për ta hequr nga hetuesia, se u diskreditua. E larguan edhe nga Tirana dhe ka mbetur këtu në zyrën e gjendjes civile... Eh, ç'më ka bërë ky!... — tha Feti Kalaja.

— Është zhveshur, the? Të siguroj që atë punë bën, por në një mënyrë më dinake. Ku zhvishen këta! Më mirë të mos kishim ardhur! Ja, na pa bashkë! — tha Xhelo Mara.

Feti Kalaja bëri me dorë në ajër:

— Në djall!

Dalip Kozara nuk gjeti vend dhe shkoi në tryezën e papa Stathit dhe atë Gregorit, por ata nuk e qasën, se u prishte këngën.

— Nuk dëgjon që këndojmë? Këndon zotrote si prift? Ja që s'këndon!... — i tha atë Gregori dhe konka lehu nën tryezë.

Atëherë Dalip Kozara futi kokën përsëri në perden e së ndarës.

— Ju bëftë mirë! — tha ai dhe nxori gjithë trupin nga perdja.

Feti Kalaja dhe Xhelo Mara vështruan njëri-tjetrin dhe nuk folën. Të dy ndien në trup jehonën e mornicave të dikurshme.

Megjithëse Dalip Kozara e vuri re ftohtësinë e tyre, shkoi dhe u ul në tryezë pa marrë leje. Me sa duket, kishte pirë ndonjë gotë, se i ishin skuqur sytë dhe i zvarriste rrokjet e fjalëve. Nuk ishte më Dalip Kozara i parë. Zverku i ishte holluar dhe fytyra i ishte zbehur, duke marrë pamjen e një të lënguari në shtrat. I ulur në karrige ai vështroi kukurecin dhe shishqebapin, pastaj fytyrat e Fetiut dhe të Xhelos. Ai i njihte mirë këto fytyra dhe ua mbante mend shtrembërimet e tyre në çastet kur i merrte në pyetje në dhomën e errët.

— Erdha pa ftuar, ë? E di që më urreni! E di që s'më shikoni dot!... Ë, qytetari Feti? Ë, qytetari Xhelo? E di që farmak më jepni jo raki! Gotën me farmak!... — dhe Dalip Kozara afroi fy-

tyrën e tij mes dy fytyrave të Fetiut dhe të Xhelos.

Feti Kalaja i bëri me kokë Akop Koxhajanit, që qëndronte me duart e bardha të vëna mbi dërrasën e banakut. Akop Koxhajani e kuptoi dhe doli nga banaku.

— Zoti Dalip, gjej unë vend ulesh bukur mirë! — i tha Akop Koxhajani dhe e zuri për krahu.

— Lëshomë, armen i keq! — ia shtyu dorën Dalip Kozara.

— Zoti Dalipi, prifti iki, ulu te prifti... — tha Akop Koxhajani.

— Lipsu, armen! S'ikim ne! Ne këndojmë! Na sill verë! — thirri atë Gregori dhe e shtyu me këmbë konkën që të lehte.

Agathja Koxhajani seç i tha në armenisht Akopit dhe ai iu kthye përsëri Dalip Kozarës:

— Është një tryeza brenda banaku. Hajde, zoti Dalipi! — dhe e zuri përsëri për krahu.

— Hiq dorën, armen, se vij vetë! — dhe u ngrit duke iu kthyer Fetiut dhe Xhelos: — Më urreni, ë? Nga unë ju vjen ndot, ë? Do ta shohim! Zbrazni helm me njëri-tjetrin, zbrazni!...

Xhelo Mara me Feti Kalanë nuk folën, por ndien në trup lëvizjen e mornicave. Ndërsa Akop Koxhajani thoshte ngadalë me kokën kthyer nga tryeza:

— Është bërë më qefi zoti Dalipi! — dhe qeshte.

Dalip Kozara nuk hyri në banak. Ai doli nga mejhania, duke folur me vete dhe duke sharë armenin dhe të shogën. Papa Stathi dhe atë Gregori vazhdonin të këndonin, ndërrsa konkën e kishte zënë gjumi nën tryezë.

Agathja me sytë e saj me bisht shikonte nga banaku, që ishte fare pranë. Llërët e saj zbardhinin si dy qafa pate, qafa të lëmuara, të bukura.

— Kjo i ra pas Akopit që nga Armenia... — psherëtiu Feti Kalaja. — Akopi zbuloi një tokë të re, Agathja u mësua me këtë tokë, rriti fëmijë...

— Si gjithmonë! — tha Xhelo Mara. — Burri është zbulues i kontinenteve, këtë diku e kam lexuar. Hapin e ri në evolucion, Feti, në fillim e bën seksi mashkull; tiparet e reja më parë lindin te meshkujt, pastaj te femrat. Si ta themi, mashkulli në evolucion luan rolin e pararojes dhe të zbuluesit, kurse femra luan rolin e forcave të gjalla masive, rolin e ushtrisë sulmuese. Meshkujt janë vazhduesit kryesorë të fisit, janë shtytësit e tij, kurse femrat janë mbrojtësit kryesorë të këtij fisi. Burri është më aktiv në kërkimin e së resë sesa gruaja, ai më shumë se kjo synon drejt ndryshimeve. Kurse gruaja, më tepër se burri, ruan themelet e arritjeve dhe nuk i lë ato të lëkunden e të shemben. E kupton? Burrat më tepër se gratë janë krijuesit e së nesërme; gratë më mirë se burrat janë vlerësueset e asaj që kanë gjetur, janë krijueset e së sotmes. Në burrat zo-

tëron kërkimi; në gratë zotëron konsolidimi. Pse ndodh kjo? Roli i gruas si nënë atë e lidh me shtëpinë dhe me rritjen e fëmijëve, e bën të mos largohet nga vatra aq shumë sa burri. Por, duke qëndruar më tepër në shtëpi sesa burri, ajo merr më pak njohuri dhe qarkun e informacionit e ka më të ngushtë...

Feti Kalaja kroi qafën:

— Unë këto mezi i kuptoj, por kam qejf t'i dëgjoj...

— Është edhe një ndryshim tjetër i rëndësishëm mes mendjes së burrit dhe të gruas, — tha Xhelo Mara. — Si numër, të mençëm dhe shumë të mençëm te njerëzit ka më tepër burra se gra. Ama edhe budallenj dhe shumë budallenj ka më tepër burra se gra. Në polet e mençurisë dhe të trashësisë përqendrohen më shumë burra sesa gra. Ndërsa të mençëm të zakonshëm ka më shumë gra sesa burra. Pra, masiviteti i mençurisë është te gratë, kurse mendja pararojë është më shumë te burrat...

Feti Kalaja qeshi me të madhe:

— Është e vërtetë! Mes nesh, mes burrave, ka të mençëm, por ka më shumë budallenj se mes grave. Gra budallaçka ka pak! Po ç't'u kujtua të mbaje gjithë këtë fjalim?

— Mora shkas nga Akop Koxhajani. Ai ka pasur shpirtin e zbulimit që erdhi që nga Armenia deri këtu. Kurse Agathja ka pasur shpirtin e konsolidimit të fryteve të zbulimeve të Akopit!

Fetiu me Xhelon pinë edhe pak dhe u ngri-
tën me gjithë lutjet e Akop Koxhajanit për të
qëndruar edhe për një kohë. Xhelo Mara nxori pa-
ratë për të paguar, por armeni nuk ia pranoi. Ai
e kishte zakon që nuk i merrte para atij që vinte
për herën e parë në mejhanen «Ovanes Tuma-
njan». Kishte edhe një zakon tjetër që klientët i
përcillte me një këngë armene. Prandaj i bëri me
kokë Agathjes që të vinte për t'ia marrë këngës.
Atëherë të dy ia filluan armenisht:

*Po vdiqa nga një dëshpërim,
ma njom me verë hirin tim,
mbi hirin tim këndomë,
dhe pemë mbill në hirin tim
dhe pemët të blerojnë;
po vdiqa nga një dëshpërim,
ma njom me verë hirin tim...*

Nën tingujt e këngës Xhelo Mara dhe Feti
Kalaja dolën nga mejhania «Ovanes Tumanjan».
Kurse Akop Koxhajani me Agathjen u ulën në
tryezën e dy priftërinjve dhe ia morën një këngë
tjetër armene. Të dy priftërinjtë i ndiqnin me zë-
rat e tyre prej baritoni:

*Po vdes! — i thashë dashurisë. —
Dhe dashuria më tha: — Vdis!
Dhe unë u treta prej mërzisë
mbi varrin tim nën qiparis.*

I thirra malit Erzerum:

— Të hyj në varr me shpirt të mjerë,
apo të futem në bodrum,
të bëhem thumb me verë?

— Më mirë futu në bodrum, —
më thotë mali Erzerum!

4.

Xhelo Mara, pasi i bleu mobiljet dhe orenditë e shtëpisë, të nesërmen bashkë me Lulen, vajzën e Nexhmedin Gyzelit, u nisën për në Kallamgjatë. Atje arritën në drekë. Lulen Xheloja e la në shtëpi me Hatixhenë dhe vetë shkoi në fshat të gjente një qerre për të vënë plakën uloke dhe plaçkat e domosdoshme. Qerrja i duhej derisa t'i nxirrte në rrugën automobilistike. Pastaj do të vinte kamioni që kishte porositur Feti Kalaja, do t'ij merrte dhe do t'i shpinte në Dëllinjas.

Qerren ia premtoi menjëherë Abedin Shpuza, duke i thënë se gjer në rrugën kryesore do ta përcillte Omeri, i biri gjashtëmbëdhjetëvjeçar,

— Bëre si bëre e ndërtove shtëpinë! Tani ke se ku t'i presësh miqtë, Xhelo! — tha Abedini.

— Të më urdhërosh me Havanë, Abedin! Ke mi katër dhoma. Jam fqij me Nexhmedin Gyzelin. Nesër ai mendon të bëjë edhe një gosti... Po të duash, eja.

Abedin Shpuza lëvizi strehën e kapeles.

— Mund të vij! Do të vij vetë. Ti e di se Havaja sa ka lindur!

Xhelo Mara ia shtriu dorën:

— I njëmbëdhjeti?

— E njëmbëdhjeta! — qeshi Abedin Shpuza.

— Gëzim i madh!

— Së shpejti edhe ti ia fillon... Këto gratë tona po ua nisën fëmijëve s'dinë t'i pushojnë... Janë shumë pjellore, Xhelo. Këto të Kallamgjatës... Mos harro se Hatixheja jote është nga Kallamgjata, — tha Abedini duke ia mbyllur syrin Xhelos.

— Njëzet po të dojë le të pjellë! Tani unë vetëm fëmijë do të bëj. Me të gjitha të tjerat dështova. Në fëmijë nuk dështoj!... — qeshi Xhelo Mara.

Abedin Shpuza drodhi një cigare dhe ia dha Xhelos. Qëndronin pranë një mullari me kashtë. Retë lundronin ulët nëpër qiell, do të binte shi.

— Këtej është përhapur që ti e ke quajtur Petrikà Kaleshin shitës brekësh!

Xhelo Mara qeshi:

— Njohës tekstilesh, jo shitës brekësh! I shtojnë!

— Të kam zili! — tha Abedini.

— Ngaqë më kanë shkarkuar prej të gjithave? Pse jam një bujk si gjithë të tjerët? — pyeti Xhelo Mara.

— Ngaqë je trim! S'ka rëndësi nëse je bujk... Vetë do të vijnë të të kërkojnë...

— E unë tani do të lëroj tokën e do të bëj fëmijë. Do të kthehem në mjeshtërinë e të parëve... — tha Xhelo Mara si duke ëndërruar.

Abedini, duke thithur cigaren, e zuri për mënge Xhelon dhe, sikur t'i tregonte ndonjë gjë të fshehtë, i tha:

— More Xhelo! Ai kunati yt, Pandi, përsëri ka ardhur. Edhe sot këtej ma zunë sytë. Ishte bashkë me Bamen. Dreqi e merr vesh se ç'flasin kokë më kokë. Thonë se Bamja ka hyrë në Sigurim. Është për t'u çuditur, por ka hyrë. Ku i gjejnë për t'i rekrutuar, more! Atje ku s'ta pret mendja, atje i gjejnë... I zgjedhin nga të gjitha llojet e njerëzve...

— Punë e tyre, Abedin! Edhe Pandi kërkon një ndihmës si Bamen në këtë krahinë. Bamja i duhet për ty, për mua, për Fetiun... Këta njerëz si Bamja hidhen si xhindet kudo: nëpër ormane, nëpër ara, nëpër rrugica, nëpër kafene, nëpër oda, nëpër zyra llogarie... Ata të gjithëve u futin ankthin, i mpijnë, i narkotizojnë me gjilpëra të pa dukshme. Para tyre të tërë rrinë sus, të tërë heshin dhe dridhen. Kush nuk hesht dhe kush nuk dridhet, një ditë prej ditësh fshihet nga faqja e dheut me një fshesë të tmerrshme. Ata kanë një ecje, një vështrim, një pamje, një buzëqeshje, një zemërim. Njihen menjëherë, me një të parë. Shikojnë me bisht të syrit, shikojnë nën ballë, shi-

kojnë djathtas e majtas. Rrinë në tryezë e pinë duke u qerasur nga të tjerët, por edhe vetë janë dorëlëshuar. Flasin sipas njeriut që kanë në tryezë. Dikë shajnë e dikë mburrin dhe ti nuk e di se cili është i mirë: ai që shahet, apo ai që mburret. Marrin nëpër gojë idera, koncepte, politikanë, shkrimtarë, gazetarë, udhëheqës. Dhe ty s'të shkon në mendje se për çfarë e bëjnë këtë. Vetëm ata e dinë se ku duan të dalin me këto sharje, mburrje apo thashetheme. Shumë njerëz bien në grackë dhe marrin ose anën e sharjes, ose anën e mburrjes për dikë. Atëherë këto xhinde shtrijnë dorën e tyre dhe e kapin viktimën. Filani mburri iksin, filani shau ypsilonin. Mes tyre e ke të vështirë të mbash këtë anë apo atë anë. Me të dyja anët bie brenda, bie në grackë... —tha Xhelo Mara.

Abedini u bë dhe më i imët.

— Po më luan mendsh, Xhelo! — tha ai dhe heshti, duke lënë të kuptohet se nuk donte të dëgjonte më tej mendime të tilla.

Edhe Xhelo Mara, pak kohë më parë, nuk do t'ia kishte shprehur Abedinit këto mendime, pasi diçka do ta përmbante. Kurse tani nga asgjë nuk mund të përmbahej. Ishte një rruzull i lëshuar tatëpjetë një kodrine.

Era frynte dhe fijet e kashtës që dilnin nga mullari vërshëllenin si pipëzat e vogla të barinjve. Ishte freskët dhe lagështi. Xhelo Mara mendonte për udhëtimin me qerre nëpër baltë e nëpër erë,

kurse Abedinit nuk i hiqej mendja nga Pandi dhe nga Bamja.

— Ajo puna e shpërndarjes së bagëtive akoma s'është mbyllur! Më duket se Pandi do të më thërrisë në pyetje edhe mua. Çudi, Xhelo, sa rëndësi i kanë dhënë! — tha Abedini.

Xhelo Mara shikoi retë që vraponin.

— Edhe kjo punë është si këto retë! Fryn erë dhe i largon! Punë resh!

Abedini vuri buzën në gaz si me pamjen e një të sëmuri.

— Jo, more, jo! Nuk është si punë resh! — psherëtiu ai.

— Një koklavitje e përkohshme! — tha Xhelo Mara përsëri me vështrim nga retë vrapuese.

— Më pëlqen se ke besim në atë që mendon! — qeshi Abedini dhe u largua, duke thënë se do të vente pasdite ta takonte.

Ata u takuan edhe një herë pasdite dhe u ndanë duke u përçafuar. Pastaj te porta e shtëpisë së Hatixhesë Omeri solli qerren të mbrerë me dy qe, një të kuq e një të zi, që i lëviznin bishtat, duke i ngritur sipër kurritzit dhe duke i lëshuar përsëri në shalët e tyre të gjata.

Kishte filluar të binte muzgu dhe në dhomën e plakës uloke ishte ndezur llamba e vajgurit. Pranë shtratit të ulokes rrinte Hatixheja me bark të madh dhe Lulja, vajza e rritur e Nexhmedin Gyzelit. Fytyra e plakës zverdhte

nën dritën e dobët prej vajguri dhe sytë i nxinin në zgavrat e thella.

— Si mbahesh, teze? — tha Xheloja, duke iu afruar te koka.

— Po mbolliset e shkreta mortje! — rënkoi plaka, duke lëvizur vetëm kokën e vogël.

— Ç'thua, moj teze, ç'thua?! — e qortoi Xheloja.

Po plaka as i dëgjoji fjalët e fundit. Ai murruriti diçka tjetër:

— Ç'janë këto që dëgjoj, more Xhelo? Si do ta lëmë fshatin dhe të marrim kënetat e Dëllinjasis!...

— Të tre, unë, Hatixheja dhe ti do të kemi strehën tonë! — tha Xhelo Mara te koka e plakës.

— Oh, si s'më mori mortja! Ku do të na degdisësh, more Xhelo! O mortje, eja dhe më merr! — thirri plaka.

— Nënë, mos mallko! — urdhëroi Hatixheja.

— Do të udhëtojmë me qerre gjer në xhade. Shiu do të pushojë. Kam marrë edhe një mushama që të mbulohi ti dhe nëna! — i tha Xheloja Hatixhesë.

— Ta lëmë për në mëngjes! Kam frikë natën! — tha Hatixheja e shqetësuar.

— Në mëngjes do të na mblidhet tërë fshati. Kush i dëgjon llafet e pëshpëritjet! — tha Xheloja.

Hatixheja, Lulja dhe Xheloja filluan të mbli-dhnin plaçkat dhe enët e shtëpisë.

— Ja edhe shiu pushoi! — tha Xheloja në këmbë në prag të derës, duke shikuar qerren dhe Omerin, që rrinte përpara zgjedhës me hosten në dorë.

Në fillim në qerre shtruan dyshekun e zi të plakës dhe vunë jastëkët me këllëfë të bardhë. Në parmakët e lartë të qerres varën tenxheret dhe kazanin prej bakri dhe poshtë vunë bohçen me plaçka.

Hatixheja me Lulen e veshën plakën si fëmi-jë. Asaj i ishin holluar kërcinjtë dhe këmbët si kleçka. Tek e vishnin, rënkonte dhe u bindej du-arve të dy vajzave që lëviznin nëpër trupin e saj të thatë. Nuk ishte një trup njeriu, por një torbë kockash të mbështjella me një lëkurë me ngjy-rën e hirit të cigares. Hatixhesë, duke e parë këtë lëkurë, iu mbushën sytë me lot. Vetëm sytë tre-gonin se ky trup ende kishte jetë. Pastaj Hati-xheja e krehu dhe ia lidhi kokën me çemberin e zi gjer mbi ballin e zbehtë.

Xheloja e mori në krahë plakën dhe e shtriu në dyshekun e zi. Hatixheja ia hodhi përsipër jorganin e kuq, e mbuloi mirë dhe e qetësoi me fjalë përkëdhelie, si të ishte një çilimi. Xhelo Mara e urdhëroi Hatixhenë dhe Lulen të uleshin në qerre pranë plakës.

Mugëtira sa kishte filluar. Ende dukeshin edhe pemët me fletë të verdha dhe të kuqe, edhe

retë në qiellin e turbulluar. Xhelo Mara u kthye nga shtëpia dhe ia vuri kyçin portës. Plaka e ndjeu dhe ngriti me zor kokën, duke drejtuar sytë nga porta:

— Ia vure kyçin e shkretë, o Xhelo, ia vure! U mbyll edhe kjo portë. Ah, si s'më mori mortja! Si s'u kyç gjoksi im përpara se të kyçej kjo portë!

Xhelo Mara u prek dhe gati sa s'qau. Dhe, që ta mposhte këtë prekje, doli shpejt përpara qeve:

— Hajde, Kuqo!

Dhe qerrja u nis, duke gërvishtur me rrotat e saj të trasha. Plaka uloke heshte, e mbështjellë me jorganin e kuq. Flokët e saj të thinjur ishin krehur me kujdes dhe ishin ndarë në dysh, duke formuar një vizë të drejtë mes për mes kokës së vogël, një vizë të murrme. Herë pas here ajo e lëvizte kokën në jastëkun e gjatë dhe vështronte fushat me sy të menduar, ose ndiqte ndonjë shtërg të vonuar që kthehej në folenë e tij moi gjysmëminarenë e xhamisë së vjetër.

— Tixhe, moj Tixhe! — thirri ajo papritur. Xheloja qëndroi qerren.

— Çfarë, nënë?

— Ngremë pak, moj bijë! Vëmë edhe një jastëk tjetër nën shpatull! Ngremë të shikoj arat!...

Hatixheja e ngriti ngadalë dhe e mbështeti në jastëkë. Xheloja mbështeti hostenin në zgjedhë të qeve dhe nxori kutinë e duhanit.

— E ka vështirë të ndahet nga fshati! — tha ai, duke mos iu drejtuar askujt.

— Mirë je tani? — e pyeti Hatixheja.

— E ç'mirëzeza! — psherëtiu plaka.

Qetë filluan prapë të ecnin. Ndërkohë nga qerrja Xheloja dëgjoi një britmë të tmerrshme, që i ngjante kujës. Plaka tundte grushtet e saj të thata si koçanka misri dhe thërriste me lemeri:

— Mos më merrni me vete! Dua të vdes këtu ku kanë vdekur edhe të tjerët! E mjera unë, e zeza unë, korba unë!

Zëri i saj ishte i frikshëm. Dukej sikur ndillte ndonjë kob të madh e të padëgjuar. Xheloja dhe Hatixheja shikuan njëri-tjetrin.

— Nënë, ti do të jesh më mirë atje ku do të shkojmë. Ne kemi Xhelon! — lutej Hatixheja.

— Më lini të vdes në vatrën time!

— Nënë, të shkojmë! — tha Xheloja pranë kokës së plakës. Plaka ngriti sytë dhe pa fare afër fytyrën e tij dhe tundi kryet në shenjë mohimi. Dhe Xheloja e kuptoi se ky mohim ishte i palëkundshëm.

— Ç'të bëjmë? — pyeti ai.

— Të kthehemi! Nëna do të vdesë rrugës nga dëshpërimi! — tha Hatixheja.

— Nuk do të kthehemi! — tha ai. — Unë atje kam ngritur shtëpinë.

Qerrja e rëndë vërtiti përsëri rrotat e mëdha. Xhelo Mara ecte me hosten në krah dhe dy qetë e ndiqnin pas. Zëri i plakës nuk dëgjohej.

Ai mendonte për shtëpinë atje në kodrën e mesit në Dëllinjas mbi njërin nga përrenjtë që ulërinte, kur binin shirat e vjeshtës. Në dhomën e katit të dytë do të vinte krevatin e madh për Hatixhenë dhe për veten dhe krevatin e vogël për atë që do të lindte. Dhe përroi në vjeshtë dhe në dimër do t'i vinte në gjumë...

— Tixhe, Xhelo! Më lini të vdes në vatrën time. Të vdes unë dhe shkoni! Kyçeni pastaj shtëpinë. Më lini të vdes atje... Atje ku janë kockat e të parëve. I dëgjoni si thërresin? Nuk janë gërvishtjet e rrotave të qerres, po janë kockat që më kërkojnë... Më lini! — thirri dhe ngriti lart drejt qiellit dy krahët e hollë, pastaj u mek dhe e rrëzoi kokën në jastëk.

— Të kthehemi, Xhelo! Ajo sonde do të vdesë! — tha Hatixhja me dorë në ballin e plakës.

Xhelo Mara e ktheu qerren. Në këtë kohë mes mugëtirës së mbrëmjes, që prapa hendekut, njëzet hapa larg qerres, dolën dy njerëz. Të dy ishin të veshur me mushama të zeza dhe kokën e kishin të mbështjellë me diçka të zezë. Ata qëndronin të palëvizur, si dy drurë pa degë, të mbuluar nga mugëtira e mbrëmjes dhe të zmadhuar prej saj. Këta, mendoi Xhelo Mara, nuk kanë ardhur të më marrin në pyetje si Pandi me Dalipin. Kërkojnë diçka tjetër nga unë. Dhe ai e kuptoi në mjegullën e vetëdijes se ç'kërkonin prej tij këta trupa të stërzmadhuar. Në fillim ai u shushat, sikur t'i ishin mpirë të gjitha fijet e

padukshme të ndjenjave. Pastaj, dalëngadalë mendja e tij u kthjellua dhe ndjenjat u shkrinë. I erdhi keq për veten, Hatixhenë, Hysen Qorrin, për të dy fëmijët, madje edhe për Marikën atje në Bilisht. I erdhi keq dhe për këtë plakë të shkretë që priste vdekjen ose në qerre, ose në kasollen e saj të mjerë.

Ai u mundua t'i njihte këta dy trupa, që qëndronin përtej hendekut. Po nuk mundi. Trupat e tyre herë i shëmbëllenin Bames, herë Pandit, herë Dalipit, herë Petrikës, herë shokut Z... Ishte një përzierje e koklavitur dhe e pleksur, që nuk mund të zgjidhej kurrë. Mekanikisht futi dorën në xhep dhe nxori thikën e vogël me mill prej briri. Për asgjë nuk vlente kjo thikë më e imët se një cironkë lumi, por ai e nxori. E nxori kot...

— U ktheve, pusht? — thirri njëri pa lëvizur që tej hendekut. Por edhe ky zë ishte një përzierje zërash të njohur dhe në të njëjtën kohë të paemër.

— U ktheve të bësh edhe një dasmë tjetër? — thirri prapë zëri i njohur dhe i paemër.

— Eja dhe ti si dasmor! Ejani të dy! — tha Xhelo Mara qetë.

Hatixheja dhe Lulja e Nexhmedin Gyzelit u hodhën nga qerrja të tmerruara. Omeri i Abedin Shpuzës u tulat i frikësuar në mes tyre.

— Paskë edhe një femër tjetër, pusht! Mos e ke marrë si guvernantkë për të të rritur kopilin? — thirri zëri tjetër, edhe ky i njohur dhe i paemër.

— Xhelo! — klithi Hatixheja, se vuri re në dorën e trupit të parë revolverin.

Zëri i saj oshëtiu në luginën e lumit mes mbrëmjes së lagët të vjeshtës së zyrtë. Të dy qetë ngritën përpjetë brirët dhe tundën kokat, si dy murgj me pelerina. Në çast nga hendeku krisi revolveri i trupit të zi. Krisi edhe një herë. Edhe një herë tjetër....

— Xhelo, të vranë! — ulëriu Hatixheja.

Xhelo Marës iu morën këmbët përpara qeve. Vështroi nga hendeku dhe tha me zë të mekur e të ngadaltë:

— Ç'ju kam bërë, o njerëz!

Omeri me Lulen vrapuan drejt fshatit, duke këlthitur:

— E vranë Xhelon!

Ra Xhelo Mara mbi zgjedhë mes dy kokave të qeve. Me kokë të varur në zgjedhë diçka i pëshpëriste Tixhes që lebetitej. Plaka uloke lëshonte nga buzët e thara një zë si një iso të zgjatur, të zgjatur...

Kau i zi i ngrinte brirët nga njëra anë dhe kau i kuq nga ana tjetër. Xhelo Mara me kokë të varur mbi zgjedhë qëndronte në mes tyre. Në këmbët e tij lebetitej Hatixheja e mbështjellë me një pallto të leshtë, që i mbulonte barkun e rritur...

Agolli, Dritëro

Dështaku: Roman / Dritëro Agolli; Red.:

F. Kongoli. — T.: Naim Frashëri, 1991. —

328 f.; 18 cm.

891.983-31

A 37

U dorëzua për shtyp më 9 mars 1991

Doli nga shtypi Prill 1991

Tirazhi 20000 kopje Formati 49x78/16 Stash 2204-3

Shtypur Kombinati Poligrafik

Shtypshkronja «8 Nëntori» — Tiranë, 1991